

102475

CASA ȘCOALELOR
BIBLIOTECA PEDAGOGICĂ

~~№ 18009~~

DOSOFTEI
MITROPOLITUL MOLDOVEI
ȘI
ACTIVITATEA LUI LITERARĂ

CONTRIBUȚIE LA ISTORIA LITERATUREI
ROMÂNEȘTI ȘI A LEGĂTURILOR ROMÂ-
NO-RUSE LITERARE DIN SECOLUL AL
XVII-LĂA.

DE

ȘTEFAN CIOBANU

Directorul Invățământului din Basarabia

TRADUCERE DIN RUSEȘTE

de

ȘTEFAN BERÉCHET

— I A Ș I —

1918

1956

RC 103/11

RC 160/06

Biblioteca Centrală Universitară
 București
 Cofa I 102475 ~~habet~~
 Inventar 144854

B.C.U. Bucuresti

 C144854

Bucuresti
102475

8118

Iubite cetilor,

Te poftesc cu tot dinadinsul să citești cărticica aceasta. In ea vei afla munca unui suflet, care s'a trudit toată viața să răspândească lumina cărții în inimile păstoriiilor săi sortiți de vremuri și împrejurări să asculte în biserica lor un grai străin auzului lor. Mitropolitul Dosoftei, despre care este vorba în ea, a găsit destule ceasuri din zi și noapte ca să le pună în slujba cărții pentru credincioșii săi. Și pe el îl tulburau vremurile grele și-l învălurau furtunile vieții, cari îl nelinișteau la talmăcitul iubitelor lui cărți, dar biruia totul: pofta trupești, oboseală, boală, bătrânețe până la prigonirea prin țări străine. Candela chiliei lui de sihastru veghia pururea în nopțile târzii deasupra cărților străine de pe care el izvodea neîncetat pentru biserica și neamul său. Câte clipe îndelungi nu cheltula el la alegerea unui cuvânt sau la clădirea unui vers pentru Psaltirea sa. Pe atunci erau alte vremuri cu alți oameni!

Pune, iubite cetitor, aceeași râvnă în înțelegerea acestei vieți de mucenic al cărții cum a pus și alcătuitorul ei, român din Basarabia, smulsă de dușman, care acum și-a găsit drumul spre casa părintească. Cel ce a talmăcit-o știe cu ce evlavie se apropia alcătuitorul ei de autografele și scrisorile rămase de la Dosoftei 1).

1) Insuși talmăcitorul a văzut, cules și fotografiat multe din aceste autografe, scrisori și note, semănate prin talmăcirile lui necunoscute la noi până astăzi, cu gândul de a încheea cândva viața acestui mare cărturar al Moldovei.

Seminarist, teolog, tinere preot și învățat, cărora vă este dragă și scumpă viața și munca de cărturărie a celor mai înainte de noi, vă înștiințez, că ceia ce veți găsi în această carte este un adăos nou asupra știrilor și lucrărilor marelui Dosoftei cunoscute la noi până acum. Chipul lui până acum ni se înfățișa ca o icoană veche prinsă în fumul și praful vremurilor trecute peste ea. Tot ceia ce știam noi despre ea era ceva nelămurit. Trebuia să vie un curățitor al acestei sfinte icoane. El s'a și ivit. Aceasta-i d-l Ștefan Ciobanu, conducătorul școalelor Basarabiei unite. El văzuse, că cei din „țară“ cercetaseră numai munca cărturărească al lui Dosoftei, depusă în Moldova, iar peste ceia ce făcuse și lucrase el în Polonia exilului său, se aruncase un văl de tăcere. Prietenul Silviu Dragomir din Ardeal după cercetările făcute de dânsul la Moscova în arhiva principală a Ministerului de Externe, pe lângă altele, a stabilit, locul și timpul morței lui Dosoftei, care s'a întâmplat la 1694, iar nu la 1711, la Zółkiew, ci nu la Azov, cum se credea până acum ¹⁾.

D-l Ciobanu a mers și mai departe. A studiat cu toată grija și amănunțimea tot ce a putut găsi la Kiev în biblioteca catedralei Sf. Sofia și în muzeul bogătașului Șciukin din Moscova, verificând, comparând și analizând tot ce era cunoscut.

Autografele Kievului au fost puse față în față cu cele din biblioteca sinodulă din Moscova, scoțând lumina desăvârșită asupra provenienței acestor lucrări ale lui Dosoftei. Consultând istoria civilă, bisericească precum și istoria literaturii popoarelor slave din vestul Rusiei ne-a pus înaintea mișcărilor

1) Cel ce scrie aceste rânduri a condus și a arătat d-lui Silviu Dragomir, la venirea sa în Kiev în 1911, cele două volume de autografe, indicându-i și notele cu privire la sfârșitul vieții lui Dosoftei.

religioase la care a participat și pe care le-a ajutat Dosoftei în deslegarea lor în duh ortodox.

Cartea prietenului Ciobanu la începutul său dă un rezumat asupra dezvoltării limbii, literaturii și tipăriturilor românești, (după „Istoria literaturii religioase“ de N. Irga) punând astfel literatura rusă în curent și legătură cu a noastră.

Partea a doua este cu desăvârșire nouă, atât pentru învățații ruși cât și pentru ai noștri.

Un fapt însemnat, care izvorăște din alcătuirea cărții acestia este acesta : că numai un român, deplin cunoscător al limbii ruse și slave, a putut să ne dea complectul tablou al activității și vieții Mitropolitului Dosoftei. De aici se vede nevoia de a ne cunoaște prin studiul adâncit al limbii, literaturii, istoriei și a obiceiurilor și a tot ceea ce formează ființa unui popor vecin. Câte greșeli grele isprăvesc neamurile din pricina necunoașterii reciproce între ele ! Socotim, că viitorul ne va trimite pe această cărare, de oarece legăturile politice, economice, istorice, ¹⁾ și religioase s'au făcut totdeauna și vor continua să se facă cu vecinii. Până acum nu le-am orânduit nici un locaș în casa noastră ! Se cere îndepărtarea răului căci dacă le-am fi văzut, și am fi căutat să-l îndreptăm, acum fiecare colț din casa noastră — istoria — ar fi curățit și luminat ! O ! câte primejdii am fi ocolit !

Iubite cetitor, cartea d-lui Ciobanu a fost tipărită în rusește la Kiev încă din 1915 cu ajutorul bănesc dat de Academia imperială de științe din Petrograd.

1) Cercetări făcute cu toată grija ne-ar da lucruri cu desăvârșire noi și asupra celorlalți români pe care împrejurările i-au silit să-și părăsească patria și să-și cheltuiască restul vieții în țările răsăritului, folosind pe tărâmul literaturii ca: Spătarul Nicolae Milăscu, Dimitrie Cantemir etc. Câte volume de „documente slave“ ne-ar putea da arhivele ruse și polone, făcând să răsară faptele istorice poate, sub o altă lumină !

Făgăduiala de a i-o traduce, i-am dat-o încă de când ne aflam amândoi la Kiev, pe băncile școlii. Prima traducere o pregătisem pentru d-l N. Iorga cu gândul de a-i face o darc de seamă ¹⁾ dar vremurile vitrege mi-a risipit-o. A doua tălmăcire este aceasta, care ți se înfățișează.

Lucrarea rusă este înzestrată cu toate dovezile ei în slavonește, ceia ce eu pentru cetitorul român nu am putut face de cât dând textele în românește, cuprinsul nepierzând nimic din valoarea lui. Am mai rămas cetitorului dator cu anexele pe care le voi da la lumină atunci când ne vom întoarce de unde am plecat acum doi ani, aici lipsindu-mi tot ceia ce trebuie pentru o asemenea lucrare.

Și acum, iubite cetitor, îngăduie-mi să închin munca aceasta celor doi mucenici ai ideii lipirei scumpei Basarabii la sânul mamei : Ștefan Murafa și Alexe Mateevici ²⁾ tovarășii noștri de școală și urzitorii, cu noi împreună, acolo departe, de gânduri și ideale azi infiripate.

Ștefan Berechet

1) „Bulletin de l'Institut pour l'Europe sud-orientale“.

2) Această din urmă a scris o dare de seamă în organul clerului basarabean din Chișinău; „Kișinevskia Eparhiálnia Viedomosti“. No. 46 pe 1915; s'a scos și fasciculă aparte.

SCURTA PRIVIRE ASUPRA LIMBEI LA ROMANI

Dacă există un anumit drum în mer-
sul vieții culturalo-istorice al fiecărui
popor, atunci este greu să urmărim a-
cest drum în istoria României moderne.
Toată istoria Românilor este o strânsă
înlănțuire de împrejurări; acest trist,
dar, plin de eroism, tablou de neobo-
sită luptă împotriva asupritorilor, și
năvălirilor străine, s-a perindat cu neîn-
cetatele lupte civile din lăuntrul țării.

Aceste împrejurări au împiedicat, în
mare măsură, cursul normal al vieții
istorice a poporului, precum și dezvoltarea
puterilor lui sufletești. De aceea,
suntem de părere cu unul din cei mai
de seamă istorici ai României, profe-

sorul A. D. Xenopol, că „nici una din națiunile europene nu a întâmpinat în dezvoltarea lor sufletească atâtea piedici, ca României 1)“.

Și, în adevăr, României, mulțumită piedicilor de tot felul se deșteptară mai târziu de cât toate popoarele romanice, înrudite cu ei, spre viața culturalo-națională. O mare parte din primele epoce ale istoriei lor, ale vieții lor naționale și ale epopeei lor naționale este ascunsă ochilor noștri în adâncimea veacurilor trecutului, pierind pentru totdeauna din câmpul vederii istoricului, mulțumită faptului, că organul exprimării vieții spirituale a poporului,—limba— a fost multă vreme desprețuită.

În vremea pe când alte limbi romanice primesc o anumită determinare și prelucrare, comparativ, timpurie, pe când Toscana încă din veacul al XIII-lea creiază geniul lui Dante și

1) A. D. Xenopol. Istoria Românilor din Dacia traiană. Iași. 1896 volumul V, pag. 182.

plămădește melodia limbei italiene, pe când suspinurile de iubire ale poezilor provansali se îmbracă într'o lirică plină de dispoziție și coprins, iar Franța nordică încheagă eposul său național; Românii, aparținând uneia din cele mai vechi națiuni europene, încă mai suspinau în obezile culturai străine.

Abia în aurora veacului al XVII-lea, limba română și în deobște viața culturalo-națională, încep să dea slabe și plătând vlăstare. În cunoscutele condițiuni favorabile culturalo-istorice, largă și roditoare vale a Dunărei, bogata ei regiune de țarm, probabil, nu mai puțin de cât țarmul Italiei și Provansei vor fi putut să ajute la dezvoltarea puterilor sufletești ale poporului și la facultățile lui creatoare. Românii, însă, nu au avut trubadurii lor, la ei n'a existat poezia cavalerescă, eposul lor, ei nu au putut să și dezvolte nici poezia creștină a catolicismului apusean, pentru că nu au avut cavalerismul precum nici catolicismul,—acești puternici

factori, cari să ajute dezvoltarea lirice și eposului național precum și a poeziei naționale, în deobște, din Apus.

Teritoriul de acum al României, cucerit în 106 după Hristos de Impăratul Ulpia Traian, acest teritoriu, leagăn al națiunii românești, a fost populat cu coloniști din toate colțurile întinsului imperiu roman.¹⁾ Dar Daco-Geții sfărâmați, nu au fost cu desăvârșire distruși de legiunile romane; ei au continuat să trăiască în vechiul lor teritoriu.

Din amestecul cuceritorilor Romani și al cuceriiților Daco-Geți a eșit națiunea românească. Credincioși politicei lor față de țările cucerite, Romanii au început să'și pună în practică principiile lor de romanizare. Înainte de toate ei au introdus în toate instituțiile limba latină în decădere împreună cu *lingua romana rustica*, adusă de coloniști în-

1) Ex toto orbe romano infinitas copias hominum eo transtulerat ad agros et urbes colendos", spune istoricul roman din secolul al V-lea Eutropius.

lătură cu desăvârșire limba Daco-Geților. Ba chiar însuși Daco-Geții au trebuit să se asimileze, să se contopească cu desăvârșire cu biruitorii lor, mai culți. Impreună cu coloniștii romani și legionarii, a fost adus aici foarte de vreme și creștinismul.²⁾ S-ar părea, că temelia pusă de Romani, acest cămin de cultură, aprins de ei, trebuî să se formeze, să se desvolte în ceva hotărâtor, în ceva puternic. Dar valul năvălirii barbarilor, a marei emigrări a popoarelor a oprit viața culturală, care abia încolțise. Românii au fost siliți să părăsiască pentru o bucată de vreme Dacia și să'și caute adăpostul în strâmtoarele muntoase ale Carpaților, în desișurile nepătrunse ale pădurilor lor.

Moștenind dela Romani pe lângă

2) A. D. Xenopol. Histoire des roumains de la Dacie trajane, Paris, 1896. Vol. I, pag. 135 și următoarele. A.I. Iațimirskii. Grigorie Țamblac. Petersburg, 1904, pag. 53-56.

origina lor, o limbă neo-latină, religia creștină și oarecari resturi de cultură, Români, sau mai bine zis, Daco-Români, mulțumită acestor năvăliri barbare, multă vreme nu au putut să-și întemeze un stat independent, ei rămân în afară de orice organizație politică. Haosul adus de popoarele barbare a întrerupt pentru o îndelungată vreme legătura culturală a Românilor cu lumea apuseană și a schimbat direcția culturii lor. Când a sosit furtunoasa epocă a năvălirii popoarelor și au început vremuri mai liniștite, când Avarii au părăsit Dacia, Români au ocupat din nou câmpia Dunărei. Dar în vremea aceasta, în peninsula Balcanică, se creiază țaratul bulgăresc, care subjugând ținuturile de la nordul Dunărei, a adus cu sine influența culturală slavă, care a fost de mare durată și destul de puternică.

Stăpânirea culturii slavone se începe imediat după formarea țaratului bulgăresc. Români se împărtășesc din

potirul creștinizmului bizantin de răsarit, rup legătura cu biserica apuseană, și limba slavă chemată nu de mult în domeniul vieții religioase devine organul superior de cultură, ne pogoarându-se de pe scenă în curs de aproape 8 secole. ¹⁾ Despărțirea bisericilor în 1054 apropie pe Români încă mai mult de națiunile slave, depărtându-i din ce în ce de lumea romano-apuseană, înrudită cu ei prin sânge și duh. Cultura slavonă a avut o foarte mare influență asupra tuturor laturilor vieții Românilor, nu numai asupra celei spirituale, ci și asupra celei economice și sociale.

Ea s-a exprimat în bogata înflorire a literaturii slave în ținuturile românești, care literatură după coprinsul și dispoziția sa ideală nu stă mai prejos de literatura neamurilor slave din

1.) A. D. Xenopol. Istoria Românilor etc. Vol. V pag. 184. N. Iorga. Istoria religioasă a Românilor, București, 1904, pp. 7—15.

Răsărit.¹⁾ Mai mult de cât aceasta : terenul aproape necercetat al creațiunei populare române, studierea particularităților vieței populare, noțiunile și obiceiurile lui, ar fi descoperit, fără îndoială, noi cărări de legătură ale Românilor cu Slavii.²⁾ Din lupta vijelioasă cu năvălirile barbarilor, oprite în secolul al XIII-lea, răsar principatele române, Valahia și Moldova. Istoria acestor principate este săracă în cuprinsul și motivele sale culturalo-naționale; toate puterile lor sufletești au fost îndreptate întru apărarea contra asupritorilor, susținându-și existența lor politică. Ei nu au avut nici-o clipă

1) Chestiunea literaturii slavone în ținuturile românești este foarte bine studiată în literatura științifică rusă în numeroasele lucrări ale lui A. I. Iațimirskii. Vezi dizertația lui „Grigorie Țamblac“, Sanct-Petersburg“ 1904; „Manuscrisele slavone și rusești din bibliotecile române“, din colecția secției pentru limba și literatura rusă a Academiei Imperiale de știință Vol. 79; „Din istoria scrisului slavonesc în Moldova și Valahia“ și altele.

2) Vezi lucrarea noastră; „Legendele românești despre Maica Domnului“ în „Revista etnografică“ pe 1911, cartea 4.

de gândire pentru cultura lor proprie și renașterea lor culturalo-națională, deoarece orice progres cultural este condiționat, înainte de toate, de liniștea țării din care izvorăște și buna stare economică a poporului.

Această oprire culturală, caracteristică prin dezvoltarea unei literaturi străine Românilor după limbă și spirit, a și slujit ca pricină a intrării târzii a Românilor în dezvoltarea lor națională. În temelia acestei culturi slave pe teritoriu străin nu au fost puse semințele unei idei naționale, unui geniu național; limba vie, duhul viu, cari înoesc și zămislesc ideea națională, au fost străine acestei culturi.

Pentru aceasta și istoria literaturii românești se începe abia din secolul al XVI-lea, când încep să apară primele monumente scrise în limba română.

Deși limba slavă devine limba religiei și instituțiilor de stat românești, totuși pentru marea mulțime a popu-

lației, pentru largile masse populare, această limbă era o limbă neînțeleasă, o limbă moartă. Ea era înțeleasă numai de slujitorii bisericești și a unei neînsemnate părți din clasa înaltă cultă.

Chiar cărturarii uitau această limbă după o reușită exprimare a istoricului român, „*imediat ce le scăpă din mâini cartea slavonă și reîntrau în viața de toate zilele*“.¹⁾ Massele populare se foloseau de limba lor națională în diferitele manifestări ale vieții lor.

Firește, că și primele încercări de a îmbrăca în veșmântul graiului viu actele lăuntrice ale psihologiei naționale, bucuria, amarul, toate aceste încercări de a cânta trecutul s-au făcut în această limbă. Poezia populară, prin urmare, din cele mai vechi timpuri izvorâtă de la sine, în mod întâmplător, în sufletul Românului, nu a fost de nimeni fixată prin scris, s-a uitat repede, dispărând fără urmă. Dar, poe-

1) A. D. Xenopol. Istoria românilor din Dacia traiană. Vol. V, pag. 185.

zia populară românească modernă a păstrat în sine nu puține ecouri din îndepărtatul trecut, a păstrat urmele vieții populare, noțiunile și moravurile din epoca de tinerețe a Românilor. În eposul românesc, în balade și legende, se întrevăd urmele nu numai ale vieții istorice de mai târziu a poporului, urmele luptei lui cu asupritorii, urmele jugului turcesc; acest epos răsfrânge în sine nu numai noțiunile erei creștine, în el găsim ecourile multor noțiuni păgâne ale poporului, vederile tinere, firești ființei lui. ¹⁾ Toate acestea ne dovedesc stăpânirea limbei românești în viața poporului român.

CAPITOLUL I

Primele începuturi de limbă românească scrisă.

Limba română atinge punctul culminant al construcției gramaticale și

1) Despre poezia populară a Românilor a amintit de nenumărate ori în literatura rusă Academicianul A. N. Veselovskii în „Povestiri în domeniul stihului religios rus“.

cuvenita prelucrare stilistică abia în secolul trecut. În acest period, în periodul renașterei culturale și politice ea devine organul, comparativ, al unei bogate literaturi naționale, ea atinge un înalt punct de frumusețe și aranjare, care-i face cinste printre celelalte limbi ale celorlalte națiuni romanice. Dar, acestui period i-a urmat alte trei secole de prelucrare preliminară. Aceste secole au fost vremea de căutare a formelor lexicale și stilistice o vreme de luptă pentru liberarea de sub influențele străine. Silințele celor mai de seamă luptători dintre români au fost îndreptate în direcția creierii culturei naționale și a limbei literare naționale.

Urme de limba română se găsesc în câteva numiri geografice și nume proprii, răspândite pe monumentele de diferite feluri ale vecinilor, începând din secolul al VI-lea.

Dar, primele monumente literare, cari au ajuns până la noi, sau mai

bine zis, însemnări în limba română, nu se suie mai sus de veacul al XV-lea. Multă vreme a stăpânit în știință părerea, că cele mai vechi monumente scrise în limba română sunt tipăriturile diaconului Coresi, cari se referă la anii 1560—1581. În ultimul timp, însă, învățații români au descoperit monumente mai vechi. ¹⁾ *) Fără îndoială, că însemnări în limba română au apărut foarte de cu vreme. Când nu era scriitorul la îndemână, care să știe slavonește, documentele din viața particulară, corespondența particulară, însemnările de un caracter sau de altul, fără nici-o îndoială, se compuneau în limba română. Profesorul de la universitatea din București N. Iorga, întemeindu-se pe un document din secolul al XV-lea „hec inscripcio ex valachico in latinum versa est, sed rex ²⁾

1) Vezi: Ovidiu Densușianu „Historie de la langue roumaine, tome 1-er, Paris, 1902 pp. 389—397.

*) Toate notele însemnate cu steluța * vor avea lămuririle lor în anexă la pagina corespunzătoare.

2) Cazimir.

ruthenica lingua scriptam accepit“ presupune, că ciorna acestui jurământ al domnului Moldovei Ștefan Cel Mare (1457—1504) față de Polonia a fost compus în limba română¹⁾.

Cele mai vechi texte românești păstrate până astăzi sunt niște mici fragmente găsite de acelaș învățat²⁾. Primul din aceste manuscrise (două file complete și mici fragmente din alte file) prezintă un fragment dintr'un *Apostol* din a doua jumătate a secolului al XV-lea, scris în limba slavonă amestecată cu românește³⁾. Câteva file păstrate din manuscrisul cel dealdoilea — fragment din *Evanghelia învățătoare* — tot de la aceeași

1) N. Iorga „Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688“. București, 1904, p. 109. Citatul este dat din Lewicki. „Codex epistolaris saeculi decimi quinti, in monumenta Poloniae historica“. Cracovia, 1891, vol. II, p. 337.

2). N. Iorga. Câteva documente de cea mai veche limbă românească. *Analele Academiei Române. Seria II. Tom. XXVIII*, pp. 99-115.

3) *Ibidem*, pp. 100-105.

dată, sunt scrise în slavonește paralel cu text românesc. Și acest text, după părerea profesorului N. Iorga este unul din cele mai vechi¹⁾. În sfârșit textul al treilea — câteva cuvinte în limba română —, sunt lămuriri la textul *Mineiului slavon* din 1492²⁾. Către primul sfert al secolului al XVI-lea se referă neînsemnate însemnări (1519), într'un document al domnului muntean Neagoe Basarab (1512-1521), cunoscutul autor al „Învățăturei către fiul său Teodosie“, și o *scrisoare* a unui oarecare boer muntean către Iohann Benkner, unul din propagatorii protestantismului, scrisoare care se referă la anul 1521³⁾.

De prin această vreme numărul însemnărilor, actelor particulare, în limba română, se mărește din ce în ce mai mult. O parte însemnată din aceste

1) Ibidem. Anexa. (Câteva documente...).

2) „ pp. 112-113.

3) N. Iorga. Istoria lit. relig. pag. 36, 109. Scrisoarea este dată în întregime.

documente a pierit, fiindcă tot ce se destină pentru păstrare, ceea ce era sortit pentru o mai îndelungată vreme, se scria în limba slavonă, pe cea mai bună hârtie, dacă nu pe pergament¹⁾.

Creiarea de fapt a literaturii românești este în legătură cu acele curente intelectuale ale Apusului, cari semnaleză trecerea de la veacurile evului mediu către epoca mai nouă. Ori cât de ciudat s-ar părea, dar primele traduceri de cărți în limba română apar nu în Moldova și Muntenia, locuite numai de Români, ci în acele regiuni, cari vin în atingere cu lumea catolică, cu Ungurii și Germanii din Transilvania, în provinciile Maramureș și Ardeal. Aceasta, se înțelege de la sine, pentrucă Moldova și Valahia se aflau în legături mai

1). Vezi despre aceasta. A. I. Iațimirskii : „Limba grămatelor slavone de origină românească”. Fascicula separată din „Colecția pentru slavonie” III, Petersburg, 1909.

strânse cu lumea ortodoxă slavonă, ele se găsiu în atârnare de patriarhul din Constantinopol, pe când în teritoriile, supuse Ungurilor și Germanilor, această atârnare a ortodoșilor de biserica de răsărit aproape nu se simția. Mișcarea husită, care cuprinsese în prima jumătate a veacului al XV-lea o însemnată parte din Apus, după cum se știe, a avut ca rezultat apariția traducerilor Sfintei Scripturi în limbile „vulgare“. Această mișcare religioasă s-a atins și de Români din provinciile, arătate mai sus, și a slujit ca pricină a apariției primelor traduceri în limba română. Nici unul din aceste originale nu a ajuns până la noi, dar s-au păstrat copii de pe traducerile lor. Cea mai veche din aceste copii, după părerea învățaților români, este *Psaltirea Scheiană* ¹⁾.

1) Psaltirea a fost dată în bibliotecă Academiei de Sturza. A fost editată de prof. I. Bianu în 1889, „Psaltirea Scheiană“ 1482, București. N. Iorga, ibidem, p. 22. A. D. Xenopol. Istoria Românilor, vol. V, p. 193 și urm.

Acest manuscris, care se referă la anul 1550, prezintă, judecând după arhaismele, cari se întâlnesc în el, o còpie luată după o altă còpie mai veche. După aceea, urmează o còpie mai târzie a *Psaltirei*, care se păstrează în manuscris la Academia română la No. 693. Acest manuscris este tradus din limba slavonă. El a fost găsit în mănăstirea bucovineană Voroneț¹⁾.

De această còpie mai veche s-a folosit diaconul Coresi la tipărirea *Psaltirei* lui din anul 1570 și din 1577²⁾.

Tot către vremea aceasta destul de timpurie se referă și traducerea *Evangheliei*, care traducere s-a păstrat în manuscris, și aparține Bibliotecii regale din Muzeul britanic din Londra; manuscrisul prezintă o còpie de pe un alt manuscris mult mai vechi, luată de Radu Grămăticul în anul

1) Comparația acestei psaltirii cu cea scheiană a fost făcută de O. Densușianu în „Studii de filologie română”. București 1898.

2) N. Iorga, ibidem, p. 21. I. Bianu și Nerva Hodoș. „Bibliografia veche”. București, 1903, I. pp. 54—56 ; 63—67.

1574. Această traducere a fost tipărită de acelaș diacon Coresi¹⁾.

Ultima traducere, făcută mulțumită propagandei husite, este traducerea „*Faptelor Sf. Apostoli*“, care se păstrează în manuscrisul, găsit în 1871 în mănăstirea Voroneț²⁾. Acest manuscris este atribuit de învățații români primei jumătăți a veacului al XVI-lea, cam prin vremea lui Petru Rareș³⁾. Aceiași traducere se găsește în baza ediției „*Faptelor Sf. Apostoli*“ din anul 1563 a diaconului Coresi⁴⁾.

În acelaș timp cu traducerea cărților arătate au început să apară traducerile câtorva din cele mai cunos-

1) N. Iorga. Ibidem. I. Bianu și Nerva Hodoș. Ibidem, 43-46. Activitatea diaconului Coresi asupra căreia vom vorbi mai la vale, când vom aminti despre tipărirea cărților în limba română.

2) N. Iorga. Ibidem, pp. 24-25. A. D. Xenopol. Istoria Românilor vol. V. pp. 193-196. Acest text a fost editat de I. G. Sbiera. „Codicele Voronețean“ Cernăuți, 1885.

3) A ocupat tronul cu întreruperi între 1524-1546.

4) I. Bianu și Nerva Hodoș. Ibidem, p. 46.

cute rugăciuni, cum de exemplu, „*Tatăl nostru*“ și „*Simbolul credinței*“. Prima rugăciune intră în corpul Evangheliei, „*Simbolul Credinței*“ a fost tradus, după cum se vede, separat. În „*Molitvenicul*“, ¹⁾ tipărit în anul 1564 de acelaș diacon Coresi, noi găsim și „*Simbolul Credinței*“, care după presupunerea prof. N. Iorga ²⁾ a fost tradus puțin mai înainte. Asemenea traduceri s-au făcut și pe teritoriul român mulțumită mișcării religioase, care a izbucnit în Boemia.

Din punct de vedere al cuprinsului, toate aceste traduceri nu au nici-o importanță. În ele nu sunt răsfrângerii ale spiritului popular și nici-o manifestare a ideilor contemporane: ele sunt traduceri nereușite ale cunoscutelor cărți ale Sfintei Scripturi. Cu toate acestea, aceste traduceri dau un bogat material pentru istoria lim-

1) N. Iorga. Ibidem. pp. 26. I. Bianu și Nerva Hodoș. Ibidem pp. 51-52.

2) N. Iorga. Ibidem.

bei române. După aceste monumente se poate urmări cum s-a format în chip treptat limba literară românească, și cum ea a primit elementele streine. Câteva cuvinte ungurești, cari se întâlnesc în ele vorbesc despre locul, unde au fost făcute aceste traduceri, despre provinciile Maramureș și Transilvania¹⁾. Bogăția de arhaisme deosibește destul de mult aceste monumente de traduceri mai târzii, iar particularitățile fonetice, cari se întâlnesc, cum de pildă, înlocuirea nazalului „n“ prin labialul „r“ (rotacism) între două vocale, determină și cu mai multă exactitate patria autorilor traducerilor, Maramureș, unde până acum se observă rotacismul. Odată cu aceasta, aceste monumente sunt mărturii vii ai puternicei influențe slavone²⁾.

1) N. Iorga. Ibidem, pp. 28-41. A. D. Xenopol. Ist. rom. vol. V. pp. 193-196.

2) Vezi articolul lui A. I. Iațimirskii „Influența cărturărească a limbei slave asupra celei românești“, în „Vestitorul filologic rus, 1903, cartea 3-4, pag. 185-200.

Aceste traduceri se făceau din limba slavonă și răsfrâng în ele, în multe cazuri, nu numai construcția slavă a sintaxei, dar în limba română se introduc multe cuvinte slave, pe cari traducătorul nu a putut să le înlocuiască cu alte cuvinte luate din lexiconul național. Din punctul de vedere al exactității, aceste traduceri lasă foarte mult de dorit. Răposatul învățat român B. Petriceicu Hajdeu, la începutul expunerii sale despre limba de vorbit după vechile monumente, semnaleză câteva curiozități în aceste traduceri, cari mutilează cu desăvârșire înțelesul Scripturii¹⁾. Acelaș învățat a adunat și editat un șir de texte, referitoare la anii 1550-1600, texte netraduse, ci originale cu comentarii istorico-lingvistice. Acestea sunt însemnări întâmplătoare de tot felul, glosse asupra diferitelor cărți, însemnări de comerț și gospodărie²⁾.

1) B. Petriceicu-Hajdeu. Cuvente den bătrâni. „Limba vorbită”. București, 1878, vol. 1, p. 1.

2) B. Petriceicu-Hajdeu. Ibidem.

CAPITOLUL II

Inceputurile de tipărituri românești. Tipăriturile lui Coresi.

Mișcarea, care cuprinsese provinciile de nord-vest ale Românilor și provocase apariția primelor traduceri în limba română, nu a atins, după cum am spus mai înainte, Moldova și Muntenia. Aici în secolele al XIV și XV-lea începe să se dezvolte puternic viața mănăstirească și împreună cu aceasta și literatura slavonă.¹⁾ Pentru aceasta, și aceste traduceri ca manifestație particulară, întâmplătoare, nu sunt legate organic cu viața sufletească a Românilor, în genere, și nu puteau să provoace o serioasă mișcare intelectuală printre ei. Judecând după faptul, că aceste traduceri sunt scrise neglijent

1) Informațiunile despre manuscrisele, cari se păstrează în bibliotecile românești, și cari se referă la acest period și la o vreme mai târzie, precum și mult material foarte prețios cu privire la apariția multor mănăstiri românești, vezi A. I. Iațimirskii: „Manuscrisele slave și ruse din bibliotecile românești”, Petersburg, 1905 Ediția Academiei imperială de știință

pe o hârtie proastă ¹⁾, ci nu după pilda splendidelor manuscrise slave, înfrumusețate cu aur și chinovar, și arareori scrise chiar pe pergament ²⁾, aceste traduceri nu se folosiau de o specială încredere, și față de ele se referiau bănuitor ca față de cărțile eretice, nescrise în limba oficială, recunoscută de biserică, în limba slavă.

Dezvoltarea literaturii românești câștigă o stabilitate și mai mare după apariția de cărți în ținuturile românești. Apariția tipografiei la Români se raportează, comparativ, la o epocă destul de timpurie, și anume pe la anul 1508 ³⁾

1) Excepție face în această privință bogata în frumusețe Evanghelia a lui Radul Grămăticul 1574.

2) Vezi A. I. Iațimirskii. Ibidem și lucrarea lui despre Grigorie Țamblac. Petersburg, pag. 382-388.

3) I. Bianu și Nerva Hodoș. „Bibliografia veche românească“, vol. I p. 1, I. Bianu. „Despre introducerea limbei române în biserica Românilor“, București, 1904, pag. 7. N. Iorga, „Istoria liter. religioase pg. 49, Același. „Istoria bisericeii române și a vieții religioase a Românilor“. Vălenii de Munte, 1908, pg. 124. Emile Picot. „Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au XVI siècle“. Paris, 1895, pg. 10.

Primele cărți, tipărite în provinciile românești au fost cărțile slave ¹⁾). Abia în anul 1544 încep să apară cărți tipărite în limba română. Din acest an și până la anul 1582, în una din provinciile românești, și anume în Transilvania, se editează un șir de cărți în limba română.

Apariția acestor cărți cași a celor în manuscris se datorește Apusului și anume mișcării protestante din provinciile germane. Germanii protestanți având scopul să atragă de partea lor și pe Români din Transilvania dau tot concursul la tipărirea și traducerea unui întreg șir de cărți ale Sfintei Scripturi. Astfel, s-a tradus din limba germană și s-a editat în Sibiu la 1544 „*Catehismul luteran*“, prima carte ti-

1) Informațiuni despre cărțile vechi tipărite în provinciile românești se pot găsi la I. Bianu, op. cit. Emile Picot, ibidem, în literatura rusă găsim date nu tocmai complete la M. A. Maximovici „Opere Complete“ t. III, p. 687-690, Kiev, 1880 și la Carataev I.: „Descrierea cărților slave manuscrise“ 1883.

părită în limba română¹⁾). Nu s-a păstrat nici-un exemplar din această carte, dar un mare număr de mărturii din acea vreme ne dovedesc fără nici-o îndoială existența unei asemenea traduceri²⁾. De pe acest Catehism, pe la 1600, preotul din satul Mohaci (în Transilvania), Grigore, a luat o còpie, care a ajuns până la noi și care a fost editată de B. P. Hajdeu la 1880³⁾. Nu se știe cine a fost autorul acestei traduceri; judecând după faptul, că ortografia catehismului exprimă mult mai bine firea limbei române, de cât textele manuscrise de mai înainte, avem motiv să credem, că autorul traducerei a fost de origină românească⁴⁾.

1) I. Bianu și Nerva Hodoș. Bibliografia românească veche, v. I. pp. 21—23. I. Bianu. Despre introducerea limbei române în biserica românească p. 8. A. D. Xenopol. Istoria rom. vol. V. p. 198. N. Iorga. Ist. lit. religioase, pp. 64—66.

2) Aceste știri se dau în „Bibliografia română veche“ de I. Bianu, pp. 21—23. Observațiuni cu privire la limba și compunerea catehismului, vezi N. Iorga, ibidem

3) Cuvente den bătrâni, volm. II. p. 99.

4) N. Iorga. Ibidem“. p. 67.

Această ediție a catehismului a fost multă vreme singura ediție în limba română.

Tipărirea de cărți în limba română se reîncepe în anul 1560, când în orașelul transilvănean Brașov apare o tipografie. Inițiativa înființării tipografiei și editării de cărți în limba română și aici aparține protestanților și, anume, sus numitului german Hannes Benkner, ocupând funcțiunea de conducător al județului Brașov (jude), el poruncește diaconului Coresi să tipărească o Evanghelie. După cum se vede, îl îndeamnă la această întreprindere nu numai considerațiuni cu caracter idealic, ci și motive cu caracter material, deoarece vedem apărând deodată cu cărțile în limba română și ediții de cărți în limba slavonă¹⁾. Despre viața ajutorului apropiat a lui Benkner, diaconul Coresi,

1) Vezi tipăriturile din tipogr. Brașovului la I. Bianu și Nerva Hodoș Bibl. veche vol. I. pp. 43—93;

de numele căruia este legat un șir de tipărituri de cărți în limba română și slavonă, nu știm nimic pozitiv.

Coresi, fiind de origină greacă, probabil, pe care o întâlnim prin documentele de la începutul veacului al XVI-lea ¹⁾, învățase undeva arta tipografică ²⁾, s-a apucat cu toată inima de tipărirea de cărți. O îndelungată vreme știința românească îl socotia și traducător al cărților sale tipărite, dar ultimele cercetări au dovedit, că el a redat numai vechi texte românești, cari apăruseră sub influența husitismului; de aceea și toată mișcarea din Brașov nu poate pretinde, că a fost o mișcare independentă literară, ci se socotește numai ca o continuare a celei anterioare.

1) N. Iorga. Istoria literaturii religioase, p. 68. De acelaș. Istoria bisericii românești etc, p. 140 și urm. A. D. Xenopol. Istoria românilor, vol. V, p. 198—200. Analele Academiei române, vol. XXVIII, p. 99.

2) Prof. N. Iorga crede, că Coresi a cunoscut chestiunea editării și tipografiei în teritoriile slavone. Analele române, vol. XXVIII, p. 99.

Din prefața Evangheliei, apărută în 1561, aflăm, cari au fost scopurile, cari au condus pe Benkner și Coresi, procedând la editarea de cărți românești. „*In zilele măriei lui Ianăș*“, citim aici, „*eu jupânul Hanăș Beagner den Brașov, am avut jelanie pentru sfintele cărți creștinești Tetroevanghelul și am scris aceste sfente cărți de învățatură, să fie popilor rumânești să înțeleagă, să învețe rumânii cine-s creștini, cum grăește și sfântul Pavel Apostolul catră Corinteni 14 capete: în sfânta beserecă mai bine a grăi cinci cuvinte cu înțeles de cât 10 mii de cuvinte neînțelese în limbă streină*³⁾. Din aceste cuvinte, pentru noi reese limpede legătura acestor edituri cu mișcarea protestantă din teritoriile germane. În ceiace privește textul acestei Evanghelii, ea nu este altceva de cât redarea vechei Evanghelii husite, de pe care a luat și Radu Grămăticul o còpie. Ortografia Evan-

3) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, p. 44.

gheliei întru puțin se deosebește de ortografia Catehismului din 1544¹⁾, deși „șriftul“, chirilița slavonă, este mult mai grobiană²⁾, în anul următor (1562) tipografia de la Brașov dă la lumină *Evanghelia slavonă*³⁾, iar în 1563 s-a tipărit un *Apostol românesc*⁴⁾. Cel din urmă apare ca o copie a textului vechi al „Faptelor Apostolilor“, cași manuscrisul găsit în 1871 în mănăstirea Voroneț⁵⁾. Mai departe, în aceeași tipografie se tipăresc de diaconul Coresi, afară de câteva cărți slavone⁶⁾, și următoarele cărți românești.

Tâlcul Evangheliilor cu adaosul unui *Molitvenic*, editat în 1564⁷⁾.

1) N. Iorga. Ibidem, p. 71.

2) Iorga, Ibidem. I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem; pe pag. 46 se dă o fotografie după prefața la *Evanghelia*.

3) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pg. 46—49. Carataev. Descrierea cărților slavo-ruse. I. pg. 24.

4) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pg. 49.

5) N. Iorga. Ibidem, pg. 24—25, 74.

6) Despre cărțile slavone editate de Coresi, vezi Carataev op. cit.

7) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pp. 51—51.

Textul Evangheliei se deosebete mult de vechile texte românești: judecând după prefață, tâlcuirea asupra Evangheliei este o lucrare compilativă, compusă pe temeiul „*scripturilor proorocilor, apostolilor și a sfinților părinți*“²⁾. Este caracteristic, că în această Evanghelie trece ca un fir roșu tendința calvină, în ea sunt, deasemenea, și eșiri polemice contra erarhiei bisericești³⁾. Totuși, câteva arhaisme, cari se întâlnesc în „tâlcuiri“, vorbesc contra textului original al traducerei; cartea, probabil, este compusă după textele avute cu introducerea unor locuri separate cu caracter polemic⁴⁾. În ceia ce privește *Molitvenicul*⁵⁾ el a fost tradus acum din limba ungurească afară de „Simbolul credinței“ care este reproducerea unui text mai vechiu.

2) Extrase din prefață sunt date de I. Bianu. Ibidem, p. 51. Deasemenea și N. Iorga. Ibidem, p. 75.

3) N. Iorga. Ibidem, pp. 75—80.

4) Ibidem.

5) Ibidem, p. 26.

Psaltirea din 1577¹⁾, a cărei editare a fost repetată de Coresi în 1577, dar de astă dată cu text slavon paralel²⁾.

Din prefața acestor ultime două ediții (cari se deosebesc una de alta numai la sfârșit) aflăm, că Coresi „a scris această psaltire“, fiindcă „am văzut, că toate noroadele au cuvântul lui Dumnezeu în limba lor, și numai noi Rumânii nu avem“³⁾. Totuși cuvântul „am scris“ nu vorbește despre faptul că traducerea psaltirei aparține lui Coresi; și aici el s'a folosit de textul cel vechi husit, asemenea cu textul psaltirei scheene și psaltirea manuscris din biblioteca Academiei române de la No. 693.⁴⁾ în sfârșit, în

1) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pp. 54—56. Avem știri neclare, că Coresi a editat încă o psaltire în 1568, deși învățații în prezent se referă față de această știre cu neîncredere.

2) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pp. 63—67. Carataev. „Descrierea cărților slavo-ruse“. t. I, p. 198.

3) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pp. 55—64.

4) Vezi mai sus N. Iorga. Ibidem, pp. 21—22, 82.

1580, diaconul editează o *Evanghelie slavo-românească*, o Evanghelie cu textul paralel slavo-român,¹⁾ iar în 1580-1581 *Evanghelie cu învățătură*.²⁾ în care textul românesc al evangheliei este însoțit de învățături pentru dumineci și praznice. Această evanghelie după limbă și compunere se deosebete de edițiile anterioare. Din prefața ei aflăm, că Lucas Hirscher, noul jude al Brașovului, și-a exprimat dorința să editeze pentru Români vre-o carte folositoare. El a căutat o asemenea carte în toate ținuturile românești, și, în sfârșit, a găsit-o la mitropolitul muntean Serafim. Cartea slavonă găsită i-o dă diaconului Coresi, care „*era un meșter învățat într'acest lucru să o scoată pre limba rumânească*.” Dar, mai departe, se amintesc ajutorii lui la acest lucru, preoții Iane și Mihai.³⁾ Prof.

1) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, p. 80. Carataev Ibidem, p. 205.

2) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pp. 85—93.

3) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem. p. 91.

Iorga, întemeindu-se pe faptul, că lui Coresi îi plăcea să-și atribuie traducerea cărților (psaltirea din 1577), cari fuseseră traduse mai înainte, tăgăduiește participarea lui Coresi la traducere.¹⁾ Mai probabil este că lui Coresi îi aparține redactarea traducerei și îngrijirii ediției. Astfel sau altfel, dar cartea aceasta, tradusă într'o limbă mlădioasă și simplă, apare ca ceva nou în literatura românească religioasă, cu atât mai mult cu cât nu textele protestante i-au slujit ca original, ci o carte slavonă.

Pe la 1582 diaconul Coresi, probabil, a murit. Din această vreme încează și editurile ardelene. Ultima carte tipărită în această provincie în limba română a fost „*Palia*“²⁾ în 1582³⁾, care a apărut în orașul Orăștie sub îngrijirea fiului lui Coresi, tipograful Șerban. De pe la această vreme, provincia aceasta intră în luptă, ea devine

1) N. Iorga. Ibidem, pp. 89—95.

2) Facerea și Exodul.

3) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pp. 93—93.

mărul de discordie dintre Nemți, Unguri, Turci și domnii munteni. Viața culturală în această provincie moare pentru o îndelungată vreme, dar rolul jucat de această Toscană românească a fost foarte mare. Dacă recunoaștem, însă, că toată mișcarea literară din provincia ardelenescă s'a exprimat numai în editarea vechilor traduceri husite, că ea nu s'a manifestat cu nimic original, nici atunci însemnătatea acestei mișcări pentru Români nu se micșorează. În timpul celor 20 de ani de activitate ai lui Coresi s'au editat în limba română toate cărțile Sfintei Scripturi cele mai de trebuință. Aceste edituri repetă, în majoritatea cazurilor, vechile texte, numai, în parte, corectate și modernizate. Uneori în ele se întâlnesc construcții stilistice nenoro-coase, uneori chiar și mari greșeli tipografice, dar, cu toate acestea, cărțile acestea sunt una din cele mai puternice încercări de a crea o limbă literară. Vechile manuscrise, mulțumită

raritytei lor, au dispărut încetul cu încetul. Aceste noi cărți tipărite, s'au răspândit repede peste toate teritoriile românești, ducând cu ele și ideia despre putința Românului de a se rugă în limba părinților săi, de a-și crea o limbă literară și odată cu acestea și ideia despre unitatea sa culturală și națională.

CAPITOLUL III.

Tipăriturile sporadice de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui al XVII-lea în legătura lor cu cele din Rusia de sud-vest.

Cu toate acestea, cultura slavonă se menținea în Muntenia și Moldova. Dacă tipăriturile făcute în această provincie ungurească nu slujiau de cât ca lucrări pentru citire, limba slavonă continuă să fie limba oficială a bisericii și statului. Dar cultura slavonă către sfârșitul secolului al XVI-lea începe să se slăbească. Minunatele manuscrise slavone dispar, înlocuindu-se cu altele mai simple; în periodul de la 1588 până la 1635 nu mai întâlnim nici-o

tipăritură în limba slavonă. Acest fapt se explică nu atât prin slăbirea interesului pentru literatura slavonă, nici prin deșteptarea conștiinței naționale la Români, cât prin evenimentele politice, luptele din afară și războaiele civile, cari bântuiau pământul principatelor române. La sfârșitul secolului al XVI-lea, Muntenia are ca domn pe vestitul Mihai-Viteazul (1593—1601), cunoscut nu numai ca luptător contra Turcilor pentru independența politică a poporului său, ci și ca om, care toată viața sa s'a silit să și realizeze unitatea națională și politică a Românilor. Neîn-cetatele lupte nu i-au dat, cu toate acestea, putința să pună chestiunea națională pe alt teren. După el, istoria Românilor în curs de aproape 30 ani, nu cunoaște alt reprezentant politic mai de seamă. Pe tronul principatelor se schimbă repede unul după altul un șir de domni neînsemnați, cari aruncară principatele române în lupte civile; în acest timp nu putea fi vorba despre nici-o activitate literară.

Afară de niște documente scrise în limba română, cari s-au păstrat, din acest period, trebuie să mai semnalăm încă un *Cronograf*, scris în 1620 de călugărul din mănăstirea Bistrița, Mihail Moxa din porunca episcopului român Teofil¹⁾ în traducerea sa din limba slavonă el își manifestă o oarecare independență: alege din cronograful slavonesc (firește, de origină greacă), aceia ce i se pare mai potrivit pentru Români, introducând și considerațiunile sale²⁾.

Vremuri mai liniștite și mai potrivite pentru muncă culturală sosesc în timpul lui Matei Basarab (1633-1654), iar în Moldova, în timpul lui Vasile Lupu (1634-1653). În timpul stăpânirii acestor doi domni, mișcarea culturalo-națională începută mai înainte și apoi întreruptă, ia proporții mult mai largi, și prin este oarecum o sancțiune oficială. În domeniul dez-

1) N. Iorga. Ibidem pp. 128—130.

2) N. Iorga. Ibidem.

voltărei limbei naționale și a culturai naționale în acest period, se face foarte mult. Iată, pentru ce acest period apare cași un fel de graniță, care desparte două perioade diferite după cuprinsul lor literaro-cultural ¹⁾).

Cu toată deșteptarea, în acest period, a unor oarecari interese naționale, dintr'o parte; iar din altă parte, înclinarea multora din reprezentanții clasei superioare spre cultura greacă, cari căutau să înlocuiască slavonismul, care își trăise veacul său, cultura slavonă s'a mai menținut încă multă vreme printre Români. In a-

1) Profesorul A. D. Xenopol, punând în baza istoriei factorul cultural, împarte istoria Românilor în patru perioade: 1) veche — formarea națiunii românești și apariția principatelor până la 1290, 2) mijlocie — epoca slavonismului (de la 1290-1633), nouă — epoca elinizmului (de la 1633-1821) și cea mai nouă — epoca românizmului. Vezi *Historie des Roumains de la Dacie trajane*. Paris. 1895, vol. I, p. 4. Profesorul N. Iorga și D. Onciul sunt de altă părere cu privire la împărțirea istoriei. Vezi referatul lui D. Onciul „Epocile istoriei române” în *ănalele Academiei Române*, vol. XXIX, 1906, precum și fascicula aparte pp. 8-12.

devăr, influența ei nu a fost așa de puternică ca mai înainte, dar această influență, care pentru noi este de o importanță specială, a venit din altă parte, și anume din partea Rușilor. Relațiunile, începute între Români și Rușii de la începutul secolului al XVII-lea se întăresc și mai mult¹⁾. Aceste relațiuni cu Moscova și mai cu seamă cu Rusia de sud-vest, au mai întreținut încă o bucată de vreme focul, care mergea cu arderea spre sfârșit în această vatră streină a culturii slavone.

Nu este nevoie să ne oprim asupra corespondenței reprezentanților bisericei române cu țarii și erarhii ruși, de oarece ea are mai multă legătură cu istoria bisericei de cât cu cea a

1) Despre relațiunile bisericei române cu cea rusă, vezi lucrarea lui N. Capterev: „Caracterul relațiunilor Rușilor cu Răsăritul ortodox în secolele XVI și XVII“. Moscova, 1885. A. Muraviev: „Relațiunile Rusiei cu Răsăritul în chestiunile bisericești“.

literaturei; ¹⁾ noi vom semnală numai faptul că, caracterul relațiilor dintre Ruși și Români nu se mărginește numai la simpla milostenie despre care mărturisește un întreg șir de documente. Legăturile strânse, încheiate între monahismul cult al Rusiei de sud-vest și Români au trebuit să atragă după sine întărirea culturii decăzute între Români, cu atât mai mult cu cât mulți din cei din urmă au fost părtași direcți ai mișcării culturale din Ucraina și în parte și ai celei din Rusia moscovită, ²⁾ și prin aceasta

1) Nu de mult a apărut asupra acestei chestiuni lucrarea tânărului învățat român Silviu Drăgomir, în care se dă un întreg șir de scrisori, parte publicate deja în literatura științifică rusă, iar parte extrase de dânsul de prin arhivele ruse. Silviu Drăgomir. „Contribuțiuni privitoare la relațiile bisericești române cu Rusia“, București, 1912, editura Academiei Române. Vezi recenziă noastră în Vestitorul rus de filologie pe 1914, cartea 2-a. pp. 615—618.

2) Petru Movilă, Pamvo Berânda, Nicolae Milescu Spătaru.

au influențat mult asupra Rușilor. ¹⁾

Matei Basarab, ocupând scaunul muntean, s'a adresat mitropolitului Petru Movilă cu rugăciunea de a-i trimete o tipografie. Acesta din urmă îi trimete „șrift“ tipografic împreună cu doi tipografi, Timotei Alexandrovici și Ivan Gliebcovici. ²⁾ Tipografia a fost așezată la Câmpulung (Dolgopolie), și în 1635 s'a tipărit în ea un „*Trebnic*“ slavon ³⁾ În aceeași tipografie s'au mai tipărit încă următoarele cărți: în 1642 în limba română „*Invățături preste toate zilele*“, traduse din limba greacă „*den multe dumnezăești cărți*

1) Vezi articolul lui N. N. Petrov, „Monumentele artistice românești din Rusia și posibilitatea influenței lor asupra artei ruse“: *Lucrările congresului al XIV-lea arheologic din Cernigov 1909*. Moscova, 1910—1911. tom. II, pp. 89—95. Recenzia asupra acestui articol al lui V. Grebeniac în „*Insemnările societății științifice „Șevcenco*“. tom. CXIV (1913, cartea I-a) pp. 180—181.

2) N. Iorga. *Ibidem*. p. 139. I. Bianu și N. Hodoș. *Ibidem* p. 531.

3) I. Bianu și N. Hodoș. *Ibidem*, p. 103—104; 529—32. I. Carataev. „*Descrierea cărților slavon-ruse, tipărite cu litere cirilice*“, p. 448. *Trebnic-Molitfelnic*.

de către „ieromonahul Melhisedec, egumenul sfântului locaş al Adormirei Maicei Domnului“ în folosul nu numai al oamenilor ştiutori, ci şi pentru cei simpli, neştiutori ¹⁾.

În 1643 — „*Antologhion, sirieci, (adică), tsvietoslov (Antologie)*“ ²⁾, poate o retipărire după „*Antologhion-ul*“ dela Kiev în 1619. ³⁾

Cartea este editată de acelaş egumen Melhisedec; are la început o „*Prefaţă către cetitori, lucrarea lui Oreste Năsturel, al doilea logofăt*“, Ca tipografi au lucrat „*Ştefan ieromonah... sârb şi Ioan Cunotovici, tipograf rus*“, probabil, ucrain. Pe versul foaei începătoare se găseşte stema Basarabilor şi versurile lui Oreste Năsturel, cari mai sunt puse şi în ediţia „*Nomo-*

1) I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem p. 127.

2) Ibidem. pp. 128—136. 536; I. Carataev. Ibidem. p. 501—502.

3) M. U. Maximovici. „Opera completă a scrierilor“, Kiev. 1880. p. 694. S. Golubev. „Mitropolitul de Kiev, Petru Movilă, Kiev tom. I. p. 383.“ Carataev. Ibidem. pp. 351—357.

canonului“ din mănăstirea Govora din 1640. Versurile le vom arăta, când vom vorbi despre Nomocanonul din 1640. În anul 1650, în aceeași tipografie, se tipărește o psaltire în limba slavonă cu participarea aceluiaș egumen Melhisedec. ¹⁾

Aproape în acelaș timp cu înființarea tipografiei în Câmpu-lung sub domnia lui Matei Basarab mai apare încă o tipografie în mănăstirea Govora. Aici se tipăresc următoarele cărți :

- 1) *Psaltirea în slavonește* în 1637. ²⁾
- 2) Aceiași *Psaltire* se retipărește în 1638 cu o oare-care schimbare în ortografie. ³⁾
- 2) „*Pravila aceasta este dreptătoriu de lege*“ în limba română, eșind de

1) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem. pp. 177—178, V. M. Undolskii. Schița bibliografiei slavone. Moscova. 1871. No. 652. I. Carataev, op. cit. pp. 540—541.

2) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem. pp. 104—106, 532. Carataev op. cit. pp. 559—460. Ibidem.

3) I. Bianu și N. Hodoș. op. cit. pp. 106 : 532—535. V. M. Undolskii. op. cit. No. 460. Carataev. Ibidem, pp. 461.

sub tipar în 1640.¹⁾ Acesta este codul pravilelor bisericești. Acest Nomo-canon este tradus pentru membrii clerului, neștiutori ai limbei slavone. Cartea s'a tipărit sub îngrijirea egumenului mânăstirei Govora *Meletie Macedoneanul*.²⁾ La finele cărței găsim și numele autorului traducerei: „*Această carte*“, se zice aici, „*a tălmăcit-o din slavonește în limba valahă Mihail Moxalie*“,³⁾ traducătorul cronografului din 1620.

Pe verso al foaiei începătoare este înserată stema Valahiei, sub care este tipărit un șir de versuri ale lui Oreste Năsturel. Aceste versuri se găsesc și în Antologhionul de la 1643 (Câmpulung). Versurile sunt scrise în limba slavonă și după caracterul lor amintesc versurile din Rusia de sud-vest, din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

1) I. B'ianu și Hodoș. Ibidem, pp. 108—114.

2) Ibidem. p. 112.

3) Ibidem p. 113.

Sunt date în anexă complet în ediția Academiei române¹⁾.

4. *Evanghelia cu învățătură*, în limba română, care a eșit din aceeași tipografie în anul 1642. La ediția aceasta ia parte acelaș Oreste Năsturel, dar traducerea a fost făcută din limba slavă de ieromonahul Silvestru, după cum se vede din prefață. Și aici ca original a servit, probabil, vre-o ediție chiveană a lui Petru Movilă din 1637. Ediția aceasta nu a fost terminată în mănăstirea Govora, ci a fost transportată în altă mănăstire munteană, Dealul, unde a trecut, probabil, și tipografia. În adevăr, din această nouă tipografie, în 1644, a eșit aceeași *Evanghelie*, al cărei text până la pagina 385 se aseamănă aproape perfect cu textul evangheliei cu învățătură din 1642. La sfârșitul evangheliei găsim următoarea însemnare:

1) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem. p. 109. S-au tipărit și de A. I. Iațimirskii. „Manuscrisele slave și ruse din bibliotecile române“. Petersburg. p. 434. 1905.

„Cartea această, numită *Evanghelie cu învățătură a început să se tipărească în mănăstirea Govorii, și s'a sfârșit în mănăstirea din Deal cu hramul Sf. Ierarh Nicolae, fiind egumen Varlaam Arapul*“. Puțin mai jos găsim și numele tipografilor, în numărul cărora se amintește și Ioan Cunotovici, „tipograf rus cu ucenicii ¹⁾“.

În aceeași tipografie a mănăstirei Dealului a apărut în 1646 un „*Slujebnic*“ ²⁾, liturghierul slavonesc, iar în 1647 se tipărește în slavonește: *Cartea despre imitația lui Hristos... prin munca... lui Oreste Năsturel al doilea logofăt tălmăcită acum din latinește în limba slăvonă* ³⁾.

În sfârșit, în Muntenia în timpul domniei lui Matei Basarab se mai deschide încă o tipografie în capitala

1) Ibidem, p. 146.

2) Ibidem, p. 152—155, Carataev. Op. cit. p. 520. Este posibil, ca acest Slujebnic să fie o reproducere după Slujebnicul de la Kiev din 1629.

3) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, p. 158—160. Carataev. op. cit. p. 529

principatului, în Târgoviște. În această tipografie se tipăresc următoarele cărți:

1. Služebnic, liturghierul în slavonește, la 1646¹⁾).

2. *Penticostarul*, apărut în 1649 în slavonește²⁾). Această carte este o reproducere a *Penticostarului* de la Kiev al lui Petru Movilă. Pentru a ne convinge de aceasta, este destul să comparăm cele două ediții³⁾).

Pe versul filei cu titlul ediției de la Târgoviște găsim stema Munteniei, iar sub el versuri dedicate Elenei, *soției prea luminatului Domn Matei Basarab*.

Numele autorului stihurilor nu-l aflăm, dar asemănarea acestora din urmă cu versurile, puse în edițiile Rusiei chievene, este incontestabilă.

3) *Triodul* din 1649, în slavonește³⁾).

1) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, p. 158. Carataev, Op. cit. p. 521.

2) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, p. 171. Op. cit. p. 537—538.

3) Ibidem. p. 175. V. M. Undolskii. Op. cit. pag. 642; Carataev. Op. cit. p. 538.

4) „*Cartea ce se chiamă pogribania preoților mireni și a diaconilor*“¹⁾, care a eșit de sub tipar în 1650. Textul acestei cărți este slavonesc, dar lămuririle rânduelelor la molitfe sunt date în românește. Cartea aceasta asupra înmormântărei este compusă de ierodiaconul Mihail, care observând „*ce într'une cărți (este scris) într'un chip într'altele într'alt chip*“, cu privire la înmormântare, „*am alăturat izvodul slavonesc lângă cel grecesc*“ și a editat cartea²⁾.

5) „*Mistirio sau sacrament, sau taine*“ (Tainele) tipărită în românește cu un text lămuritor în slavonește, în 1651³⁾. Cartea are de scop să pună pe preoți în legătură cu esența celor șapte taine și este compusă de pe „*cărți slavone și grecești*“ de mitropolitul Munteniei Ștefan. Ea răsfrânge în sine influența ediției moldovenești

1) Traducătorul a văzut un exemplar în Muzeul Academiei imperiale spirituale din Kiev în bună stare; este al doilea exemplar cunoscut.

2) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pp. 175—117.

3) Ibidem, pp. 178—183.

a „*Celor șapte taine*“ din 1644, despre care vom aminti mai jos ¹⁾ Pe versul filei titlului se află stema Munteniei a mitropoliților munteni, (gâtul șarpelui, din gâtul șarpelui eș o cruce și o cârjă de păstor; între ele—diadema, susținută de un lăntișor), sub care se află versurile unui necunoscut autor ²⁾.

6) *Indreptarea legii (Nomocanon) tipărită în 1652;*³⁾ carte întinsă și bine editată, care cuprinde „*toată judecata arhierască și împărătească de toate vinile preoțești și mirenești, pravila sfinților Apostoli, a celor (7) soboare.... scrisă mai înainte.... de Ioan Comninul*“⁴⁾ cu rugăciunea și cu toată nevoința mitropolitului Ștefan, prăpusă depre elinește pre limbă rumânească. Prin truda mult păcătosului Daniil Andrian, monah din Panonia.⁵⁾ O asemenea carte

1) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, p. 147.

2) Ibidem, p. 179.

3) Ibidem, pp. 190—230.

4) Ibidem. 190.

5) Ibidem. 203.

(„Pravilele împărătești“) a eșit în 1646 în Iași, în Moldova. Apariția acestei ultime cărți, probabil, a făcut pe mitropolitul Ștefan să traducă și să editeze „Nomocanonul“ său. Dar, pravilele împărătești se deosebesc printr'o mare sistematizare, și erau bune de aplicat la judecăți pe când „Nomocanonul“ lui Ștefan, mulțumită lipsei de plan și de clasificare a materialului, putea fi folosit numai la citire¹⁾.

Ultima tipăritură târgovișteană, și odată cu aceasta, și ultima editură în Muntenia, în timpul lui Matei Basarab, a fost o carte, care se întitula:

7) „*Engheniasmos sau obnovlenie (înoire) sau târnosanie*“ (cinul sfințirii bisericeii, antimisului) „*propusă din elinește și slavonește*“, prin „*osârdua și cheltueala mitropolitului Ștefan*“ în 1652.²⁾ Cu aceasta se termină strălucitorul period al desvoltării lite-

1) I. N. Iorga. Ibidem, p. 170.

2) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pp. 204—206.

raturei bisericești, al editării de cărți bisericești în limba română și slavonă în timpul domniei lui Matei Basarab și odată cu el încetează pentru multă vreme acea activitate literară pe care el a susținut-o toată viața sa.

CAPITOLUL IV

Marea activitate literară din prima jumătate a secolului al XVII-lea și influența Rusiei de sud-vest asupra ei.

Intre acestea, în Moldova, prin vremea aceasta se observă o mișcare intelectuală nu mai puțin intensivă de cât în Muntenia. Scaunul Moldovei, cum am spus, este ocupat de un energetic domn, Vasile Lupu, care se silește ca în toate să nu rămână mai pe jos de cât concurentul său, voevodul muntean. El își găsește un talentat și energetic ajutor în persoana mitropolitului Moldovei Varlaam. Acesta din urmă se trăgea dintr'o familie de țărani, a

intrat de vreme în mănăstirea Secul¹⁾, unde a învățat limba greacă și slavonă, câștigând bogate cunoștințe în citirea Sfintei Scripturi. După o trecere de 20 ani ajunge mitropolit și dobândește o influență simțită asupra mișcării intelectuale din Moldova. Până în clipa suirei sale pe tronul mitropolitan, el fusese în Kiev unde a cunoscut pe Petru Movilă, a văzut tipografia și școala sa, și atunci, probabil, în mintea lui s'a zămislit idea să înființeze aceste instituții și la sine acasă.

După ideia lui Varlaam, la Iași, Vasile Lupu înființează pe lângă noua mănăstire Trei Ierarhi 1639²⁾ o școală în 1641 a cărei menire era să învețe pe copiii de boeri limbile: greacă și

1) Despre mănăstirea Secul, vezi A. I. Iațimirskii. Manuscrisele slavone și ruse din bibliotecile românești, Petrograd 1905, p. 2, 15, 32, 39, 41, 109 și altele.

2) Corespondența cu privire la clădirea acestei mănăstiri dintre Vasile Lupu și țarul Mihail Teodorovici citată în lucrarea d-lui S. Dragomir. Analele Academiei Române XXXIV, p. 1150—1162.

slavonească. Ca profesori, probabil, au fost invitați chieveni, de oare ce și mănăstirea Trei Ierarhi avea ca egumen pe Sofronie Pociatškii de origine ucrain¹⁾. Din această școală, care nu a existat o îndelungă vreme, au eșit nu puțini oameni buni conducători ai Moldovei; aici și-a primit instrucția și cunoscutul traducător al Rusiei moscovite, Nicolae Spătarul Milesco²⁾. În acelaș an, 1641, Vasile Lupu se adresează lui Petru Movilă cu rugăciunea să-i trimită literă tipografică. După cum se vede din prefața primei cărți, eșită de sub teascurile acestei tipografii a Moldovei, „preasfințitul părinte Petru Moghila, fecior de domn de Moldova... a făcut pre pofta mării sale³⁾. Tipografia a fost așezată tot pe lângă aceiași mănăstire Trei Ierarhi.

1) N. Iorga. Ibidem, p. 148.

2) N. Iorga. Ibidem, p. 149.

3) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, p. 140.

Prima carte, care a eșit de sub teascurile acestei tipografii în 1643 în limba română și care se numia „*Carte românească de învățătură dumenecelor*“ „*tălmăcită den multe scripturi în limba slavonească pre limba romenească de Mitropolitul Varlam*“¹⁾. Prin urmare, cartea prezintă nu o simplă traducere, ci mai de grabă o compilație, „*adunată din toți tâlcuitorii Evanghelii, și învățătorii bisericeii*“²⁾. Varlaam dă în lucrarea sa nu numai o admirabilă tâlcuire a evangheliei, dar și un șir de vieți de sfinți³⁾. Ca om evlavios el se ținea de acea părere, că omul nu se poate mântui de cât numai prin ajutorul limbei slavone, iar pe de altă parte, el a văzut, că mulți se încearcă „*a pogorâ și Svânta Scriptură tot mai pre înțelesul oamenilor pân'au început a scoate așeși pre limba sa pentru ca să înțeleagă hiecine*“. „*Cu*

1) Ibidem p. 137.

2) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, p. 140.

3) N. Iorga. Ibide: 180.

mult mai vrătos“, — continuă Varlaam — *limba noastră românească, ce n'are carte pre limba sa, cu nevoie este a înțelege cartea alții limbi*¹⁾.

Acest lucru a silit pe Varlaam să tipărească evanghelia învățătoare în limba română. Cartea a fost destinată pentru citirea religioasă a mirenilor. Limba cărței este limba obișnuită moldovenească, foarte apropiată de limba de conversație țărănească, ceea ce formează o însemnată destoinicie a traducerei lui Varlaam.

Următoarea literatură a Moldovei a fost „*Șapte taine a bisericii*“ despre care am pomenit mai sus, care a eșit de sub teascul tipografiei în 1644²⁾. Cartea coprinde în paginile sale diferite discuțiuni asupra diferitelor chestiuni din viața bisericeii, mai cu seamă despre cele șapte taine. Este tradusă

1) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, p. 140.

2) Ibidem, pp. 147—150.

„den sfintele Scripturi și tocmită de Eustrație, fost logofăt“¹⁾).

Lui Eustație îi mai aparține traducerea și compunerea „Pravilelor împărătești, lucrare juridică, eșită în 1646²⁾. Titlul acestei cărți este „Carte românescă de învățătură de la pravilele împărătești“. Aceasta este un cod de hotărâri de legi, compus pe baza izvoarelor grecești ale lui Zonara, Vlastarie și Armenopol³⁾).

Acesta este primul cod de legi, care trebuia să servească ca manual practic la judecăți, care trebuia să reguleze vechile relațiuni de drept, întemeiate pe obiceiul pământului⁴⁾).

Sistematizarea expunerii, serioasa clasificare a materialului, cum am spus mai sus, deosibește acest monument juridic de „pravilele“ domnului Muntean, Matei Basarab.

1) Ibidem, p. 150.

2) I. B'anu și Hodoș. Ibidem, p. 157.

3) Vezi prefața la „Pravile“. I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, p. 150.

4) Vezi prefața la „Pravile“. I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, p. 157.

Afară de aceste trei cărți, în Iași, s'au mai tipărit încă în 1645 „*Răspunsurile mitropolitului Varlaam la catehismul calvinesc* 1)“, răspunsuri pentru care Varlaam a primit împuternicirea de a merge la soborul de la Iași tot din acelaș an, 1645 2). Nu ne-a rămas nici un exemplar din această carte, dar avem date precise, că această carte a fost tipărită 3).

În această vreme, în provincia ungurească, numită Ardealul, începe din nou o viață culturală, care pare că este o continuare a mișcării din Secolul al XVI-lea. Protestanții în luptă cu catolicismul se silesc să apropie la sine și pe Români; iată pentru ce în 1640 în Belgradul transilvan (Alba Iulia) se editează „*Catehismu calvinesc*„ 4). Acelaș catehism, dar cu litere latine,

1) I. Bianu și N. Hodoș. *ibidem* p. 150.

2) N. Iorga. pp. 149.—153.

3) I. Bianu și N. Hodoș. *ibidem*, p. 150.

4) I. Bianu și N. Hodoș. *ibidem* p. 107. Avem știri cum că în Ardeal s'a mai tipărit încă un catehism în 1636. *ibidem*, p. 532.

se tipărește în 1648¹⁾, iar în 1656 apare „*Apărarea catehismului*“, desmințirea la „Răspunsurile“ lui Varlaam²⁾. În 1641, în Belgrad, se editează din nou „*Evanghelia cu învățătură*“ a diaconului Coresi 1580—1581. „*Noul Testament*“, „tradus cu mare străduință din limbele : greacă și slavonească în limba românească³⁾ Traducerea este făcută de ieromonahul Silivestru și corectată de mitropolitul Ardealului Simeon Ștefan⁴⁾ În sfârșit, în 1651 se editează în limba română „*Psaltirea*“⁵⁾. Traducerea este făcută din limba „jidovească“ de persoane necunoscute.

Vedem, că într'un period de timp, comparativ, scurt, mai puțin de 20 ani, din diferitele localități locuite de Români, iese un șir de cărți în număr de 31. Excluzând din acest nu-

1) Ibidem. pp. 207, 537.

2) Ibidem p. 115.

3) Ibidem. 165—170.

4) Ibidem. p. 169.

5) I. Bianu și N. Hadoș, Ibidem pp. 184—190.

măr două tipărituri — una în limba greacă¹⁾, și altă în limba românească²⁾, cari nu prezintă pentru noi nici un interes, — în general, s'a tipărit 29 de cărți. Din ele, în limba slavonească s'a tipărit 10, în limba română 16, iar în limba română amestecată cu limba slavonă numai 3. Majoritatea tipăriturilor revine Munteniei; afară de aceasta, toate cărțile tipărite în teritoriile românești în limba slavonească (10) și cu text românesc amestecat cu cel slavonesc (3) se tipăresc aici. Toată mișcarea intelectuală a acestei epoci s'a exprimat, după cum vedem, exclusiv, în traducerea și tipărirea de cărți bisericești, deoarece atunci toată viața spirituală era concentrată în biserică, în religie. Românii aflându-se, pe de o parte, sub influența protestantismului apusean, care gândea la atragerea lor

1) Decretul patriarhului de Constantinopol Partenie, tipărit în 1642. în Iași, *Ibidem*, p. 119.

2) Grămatele Principilor transilvani către preoții români în timpul de la 1653—59, *Ibidem*.

de partea sa, iar pe de altă parte, sub influența splendidei culturi sud-ruse, ei au trebuit să se deștepte la o viață culturală, cu atât mai mult cu cât la acest lucru i-au ajutat vremurile cele liniștite ale domniei lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Matei Basarab însuși puțin instruit, dar adânc apreciator al culturai, ajută cu toate mijloacele la sădirea culturai în mijlocul poporului său. Fără îndoială, la acest lucru l-a ajutat foarte mult cultul său cumnat Oreste Năsturel, om care cunoștea bine câteva limbi, și care sta în fruntea acestei mișcări culturale în această frumoasă domnie. Lui îi mai aparțin, pe lângă traducerile arătate mai sus, încă și traducerea din limba slavonească în cea românească a cunoscutei povestiri despre „Varlaam și Ioasaf“, traducere făcută în 1648—1649 și rămasă în manuscris¹⁾. Mișcarea intelectuală s'a exprimat în

1) N. Iorga. Ibidem p. 166.

Moldova numai prin tipărirea a patru cărți în limba română și acestea însă sunt compilații și traduceri făcute într'o frumoasă limbă moldovenească. Judecând după toate acestea, limba slavonească se mai menținea încă destul de tare în biserică, de oarece în tot acest period noi nu întâlnim nici-o carte de serviciu bisericesc în limba românească.

Majoritatea cărților tipărite era destinată pentru cetire. Dar, în aceste cărți se exprimă din ce în ce mai mult ideia despre necesitatea de a avea cărțile Sfintei Scripturi în limba națională, despre nevoia de a săvârși serviciul divin în această limbă. Lucrul acesta se vede mai limpede în cărțile tipărite în Ardeal. Aici de pildă, în Psaltirea din 1651, în prefață se aduc câteva dovezi în folosul acestei idei¹⁾. Ideia despre unitatea națională a Românilor se exprimă încă mai clar,

1) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, p. 188.

precum și comunitatea culturai lor. Astfel, de exemplu: în prefața de la „Noul Testament“, editat în 1648 în Belgrad, citim: „*încă vă rugăm să luați aminte că Rumânii nu grăescu în toate țările într'un chip, încă nici într'o țară toți într'un chip*¹⁾“; pentru aceasta, traducătorul se silește ca să scrie așa fel ca să-l înțeleagă „*Românii din toate părțile*²⁾“. În ceia ce privește limba acestor traduceri, ea se aseamănă de cea literară, ea este mai liberă, mai curată și mai puternică de cât limba traducerilor din secolul al XVI-a.

În această privință se deosebește limba Moldovei, limba traducerilor lui Varlaam și lui Eustație, în ceia ce privește ortografia, aceste traduceri lasă cu mult în urmă traducerile de mai înainte.

Toată această mișcare în parte a izbucnit, cum am spus, sub influența

1) Ibidem. p. 170.

2) Ibidem. loc. cit.

culturei sud-ruse. Petru Movila, după cum am văzut, procură ținuturilor moldovene tipografii, tot el trimete Românilor profesori și tipografi. Școala superioară din Iași din timpul lui Vasile Lupu, fără îndoială, a fost înființată sub influență tot a lui Petru Movilă. În sfârșit, majoritatea cărților slavone tipărite în ținuturile românești, nu sunt altceva, în marea lor parte, de cât o retipărire a edițiilor din Kiev. O parte însemnată din traduceri este făcută după aceleași ediții. Tot la aceeași vreme se referă și primele încercări de a scri stihuri în limbele română și slavonă, fapt care stă în legătură cu versurile din Rusia de sud-vest. Așa sau altfel, această epocă este una din cele mai însemnate din istoria dezvoltării limbei literare românești, a literaturii românești în genere. Cași epocele de mai înainte, ea nu creiază nimic original în domeniul literaturii, dar marea activitate a traducerilor a trebuit să elaboreze forme pentru

limbă mai stabilă și să pregătească terenul pentru literatura originală.

Odată cu moartea acestor doi domni de seamă ai Moldovei și Munteniei, viața intelectuală pare că moare pe o bucată de vreme, ca să reînvieze cu o putere și mai nouă în epoca următoare, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Această nouă mișcare intelectuală între Români este legată de numele mitropolitului de Suceava, Dosoftei, a cărui viață și activitate servește ca obiect al lucrării de față.

CAPITOLUL V

Caracteristica mitr. Dosoftei și literatura despre el. Când s'a născut și de ce origină este. Unde a învățat. Știri despre activitatea lui până la mitropoliat. Prima adresare către Moscova.

Activitatea Mitropolitului Dosoftei de Suceava ¹⁾, coincide cu unul din cele

1) „De Suceava“ — dela Suceava, vechia capitală a principatului Moldovei, în care se găsea mitropolia țării. Uneori Dosoftei se numește numai „mitropolit de Moldova“. Orașul se află în Bucovina austriacă.

mai interesante perioade din istoria dezvoltării literaturii și limbei românești, cu epoca introducerii ei în biserică, cu timpul recunoașterii ei în mod oficial în viața religioasă a Românilor. Fiind unul din cei mai culti oameni ai timpului său păstră o nețărmuită iubire față de cultură în deobște. Neobosita sa muncă cărturărească a lăsat o bogată moștenire patriei și bisericii sale. Limba slavonească, care stăpânea școala, biserica și cancelaria românească de atâta vreme era socotită ca limbă oficială și bisericească, începând cam de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui al XVI-lea, se vedea înlăturată treptat din locul său de limba românească. Chiar în epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, epoca cea mai puternic dezvoltată pentru literatura românească, limba română încă nu se introduce în biserică. Este adevărat, că bogăția de traduceri în limba românească în această epocă ne vorbește despre ma-

rele interes ce se da limbei naționale. Multă vreme între învățații români a existat părerea, că în timpul domniei lui Matei Basarab și Vasile Lupu, limba românească a primit complecta recunoaștere oficială ca limbă religioasă ¹⁾. Dar o simplă statistică făcută cărților tipărite în această vreme, ne convinge de contrariu. Din toate cărțile, editate în limba română, nu găsim nici un molitfelnic, nici un tipic, adică nici o carte, care ar conține orânduiele bisericești ortodoxe pe când cărțile slavonești se referă mai mult la ritualul bisericesc. Editurile românești din această epocă-mineile-se întrebuințau numai pentru citirea religioasă în casă.

Mitropolitul Dosoftei apare ca un direct continuator și complectator al introducerii limbei românești în biserică, începută de atâta vreme, ca un apropiat urmaș al lui Vasile Lupu din

1) I. I. Ianu „Despre introducerea limbei românești în biserică Românilor“. Analele Academiei Române vol. XXVI, br. sep. p. 16.

Moldova, el își îndreaptă toată energia spre consolidarea limbei naționale a Românilor în viața lor bisericească, către creierea limbei literare românești, spre traduceri și editări de cărți în această limbă. Activitatea aceasta este destul de amănunțit cercetată de învățații români. Pentru noi, însă, Dosofoței este interesant prin faptul, că o parte și anume ultima, din viața și activitatea sa, s'a scurs în părțile Rusiei de sud-vest, că această activitate a fost dirijată către dezvoltarea literaturii ruse, care activitate este în strânsă legătură cu interesele literare ale Ucrainei și în parte și ale Rusiei moscovite. În literatura rusă științifică precum și în cea românească există părerea, că el de la 1703 a ocupat scaunul de episcop sau mitropolit de Azov. ¹⁾ Cu toate acestea, în știința

1) P. Stroev. „Listele ierarhilor și mănăstirilor bisericeii ruse“. Petersburg. 1877. Ediția comisiei arheologice. Pe pag. 491 citim: „Eparhia de Azov a fost instituită în 1701, și desființată după redarea Azovului Turcilor.

rusă nu există nici o știre²⁾ despre viața și activitatea lui ca atare, iar ceia ce avem, sunt simple date fragmentare, cari în majoritatea cazurilor sunt neexacte și necomplete; deasemenea, nu avem indicațiuni limpezi nici despre activitatea lui de traducător cu privire la numărul și conținutul cărților traduse de el. Invățații români au luminat numai terenul activității lui literare cu privire la cărțile românești, lăsând într'o deasă umbră restul activității lui din Rusia.

a) Partenie Neboza, mitropolit de Laodiceia numit la 1701, iar la 2 Dec. 1703 mutat la Arhanghelsc.

b) Dosoftei; „mitropolit de Suceava“... Aseastă părere se repetă de toți învățații ruși, cari într'un fel sau altul se ating de activitatea lui Dosoftei.

2) În literatura rusă găsim informațiuni deși scurte și nu tocmai exacte la P. S. Arsenie de Pscov [azi la Novgorod]. „Cercetări și monografii pentru istoria bisericii moldovene“, Petersburg, 1904. p. 52—56; E. Golubinskii „Scurtă schiță a istoriei bisericilor ortodoxe“ p. 380—381. Literatura din limba română este arătată de A. I. Iațimirski „Manuscrisele slavone și ruse din bibliotecile românești“ din Colecția Academiei imperiale de știință. vol. 79 pag. 66—867. Deasemenea și la E. Kaluzniacki. „Zur älteren Paraskevalitteratur Griechen, Slaven und Rumänen“. Wien. 1899. pag. 31.

Pentru prima dată St. Dinulescu în lucrarea sa „*Viața și scrierile lui Dosoftei Mitropolitul Moldovei, Cernăuți 1895*“ a dat cele mai complete și serioase informațiuni asupra vieții și activității lui Dosoftei. În această lucrare sunt informațiuni destul de complete cu privire la activitatea literară a lui Dosoftei în Moldova până la 1686, adică până în vremea când Dosoftei a părăsit patria sa. Despre activitatea lui Dosoftei în hotarele Rusiei de sud-vest nu găsim aici nimic; ni se comunică numai că Dosoftei a murit la 1711 în demnitatea de mitropolit al Azovului. Aceiași știre o repetă și I. Bianu în prefața Psaltirei rimate reeditată de Academia română. La datele biografice despre Dosoftei, comunicate de St. Dinulescu nu s'a mai adaus nimic nou până în vremea din urmă. După cum am spus mai sus, asupra activității literare a lui Dosoftei s'a scris mult de diferiți învățați români ca B. P. Hâj-

dău,¹⁾ I. Bianu,²⁾ N. Iorga³⁾. episcopul Melhisedec⁴⁾ și alții⁵⁾).

Nicăeri și la nimeni nu găsim nici o știre precisă despre origina lui Dosoftei, anul nașterii lui și despre instrucția elementară. Episcopul Arsenie de Pscov în lucrarea sa „Cercetări și monografii pentru istoria bisericii moldovene“ presupune, că Dosoftei s'a născut în Moldova, probabil, în Iași, între anii 1627 și 1630⁶⁾ Mai probabilă este presupunerea lui N. Iorga, care crede, că Dosoftei s'a năs-

1) B. P. Hajdeu. „Psaltirea versificată a mitropolitului Dosoftei din 1673“. în Columna lui Traian, I. [1870].

2) I. Bianu. Op. cit. Aici în întinsa prefață, pe lângă scurtele informațiuni biografice, găsim o expunere destul de prețioasă despre Psaltirea lui Dosoftei.

3) N. Iorga. Istoria liter. religioase a Românilor. Lui Dosoftei, aci, i se dedică cap. 12 „Mitropolitul Dosoftei și lucrările lui“ p. p. 178—200.

4) Episcopul Melhisedec. „Cronica Romanului“. București, 1874. vol. I.

5) D. A. Sturza în revista „Convorbiri Literare“, 1872—78, No. VI ; A. Apostol „Viața și activitatea lui Dosoftei. Botoșani, 1897.

6) Arsenie, ep. Pscov. Op. cit. p. 52.

cut pe la 1624¹⁾). Iată în ce constă confirmarea acestei date. În Ianuarie 1684 Dosoftei a plecat în Rusia ca sol cu o cerere către țarii ruși Ioan și Petru ca să primească Moldova sub ocrotirea lor²⁾. Ajungând în Chiev, Dosoftei a fost silit să rămâe aci din cauza epidemiei, unde îl vedem până în luna Martie în același an tot în Chiev³⁾. În Mineele sale (editate în 1682—1686) la 9 Iulie, Dosoftei transmite impresiunile sale asupra bunului miros și a puterii de vindecare a moaștelor sfinților din lavra Pecersca, cu care ocaziune descrie următoarea minune întâmplată cu el.

Eram grozav de bolnav — zice el — și am eșit (din peșterile Lavrei) atât de sănătos încât am plecat pe jos, sărind înaintea cailor..... fiind om de 60 ani⁴⁾). Astfel că, putem spune în mod

1) N. I rga. Op. cit. p. 178.

2) Vezi anexa scrisoare VII.

3) Vezi anexa scrisoare VIII.

4) N. I orga Op. cit. p. 199.

hotărât că Dosoftei a văzut lumina zilei la 1624.

Părerea episcopului Arsenie, împărțită și de câțiva învățați români, despre origina moldovenească a lui Dosoftei provoacă deasemenea o oarecare bănuială. Pe versul unui *document* și al unui *tipic (slujebnic)*, care a trecut prin mâinile lui Dosoftei, sunt notate numele părinților lui Dosoftei. Tatăl lui se numea Leontar, mama Miziria, iar bunicul Barila; bazându-ne pe cele spuse mai sus, fără îndoială, că aceste nume nu sunt românești, și deaceia profesorul N. Iorga presupune, că Dosoftei nu era de origină românească, ci mai de grabă era un fugar din Galiliția, poate, grec de origină. În foliosul acestei presupunerii mai vorbește și împrejurarea că într'una din cronicile, Dosoftei este numit „*fiu de neguțător*“ și grecii foarte adesea erau întâlniți ca neguțători. Pe de altă parte, avem știri că una din mătușile lui purta nume românesc sau mai degrabă bul-

gar — Stanca —. Unul din cronicarii români Niculcea, contimporan cu Dosoftei, îl numește „*fiu de mazâl*“¹⁾. Aceste date contradictorii despre origina lui Dosoftei nu sunt pentru origina românească a lui Dosoftei.

Noi avem o altă presupunere. Pe la 1649 întâlnim pe Dosoftei ca un monah modest al uneia din mănăstirile Moldovei, Pobrata,²⁾ unde după cum se vede dintr'o însemnare, se ocupă cu studiul limbilor greacă, latină, *românească* și polonă³⁾. Faptul că, între limbile în curs de studiere întâlnim și limba românească, putem îndrăzni să credem, că el nu era de origină românească, iar studiul limbei grecești înlătură părerea lui N. Iorga. Faptul că, în amintita notiță, el nu vorbește

1. N. Iorga, ibidem. Op. cit. Trimitere la Neculcea. Lotopisețe, p. 233 „Mazâl“ — *nobil scos din demnitate*.

2. Literatura, privitoare la mănăstirea Pobrata, sau Probota, arătată de A. I. Iațimirskii“. Manuscrisele...“ p. 209.

3. I. Bianu: Psaltirea în versuri p. VII.

despre limba slavonă bisericească și limba literară din sudul Rusiei, pe care după cum vom vedea din activitatea lui, el o cunoștea admirabil, se poate presupune că Dosoței, era mai degrabă slav, poate din ținuturile de sud-vest ale Rusiei, vecine cu România. În ceia ce privește numele părinților lui, cu greu am putea admite, că poate fi vorba despre origina lui greacă. Toate aceste nume, afară de Leontar sau Leontie, sunt nume neortodoxe, mai degrabă sunt porecle:

Barila (la Bianu—Barula, Barilovici¹), poate fi de la ucrainul Borola-Barilovici), care până în prezent se întâlnește printre Ucraini atât ca nume de familie cât și ca porecle. Mai departe, într'una din scrisorile sale către patriarhul Moscovei Ioachim, Dosoței intervine pentru o oarecare rudă din *Lemberg* numită Kiriac Papara,²) cei

1. I. Bianu. Psaltirea în versuri p. VII

2. Despre această scrisoare mai jos, precum și scrisoarea-anexă VI.

ce ne face să credem mai mult, că Dosoftei, este de origină din Rusia sud-vestică. Infârșit, în privința lui Dosoftei, se mai poate face încă o presupunere. În 1658 Dosoftei este ales episcop de Huși în vârsta cam de 34 ani. Vârsta aceasta se poate socoti ca prea timpurie dacă socotim, că Dosoftei se trage din țărani. De aicea se poate conchide, că Dosoftei era de o origină mai nobilă.

Nu fără interes este și chestiunea cu privire la instrucțiunea lui Dosoftei. Manuscrisele-autografe ale lui Dosoftei, care ni s'au păstrat, ne arată că el nu numai că stăpânea bine câteva limbi: greacă, latină, ebraică, polonă, română, slavonă bisericească și rusă de sud-vest literară, dar avea cunoștințe foarte temeinice și despre gramaticile clasice. Psaltirea ritmată compusă de Dosoftei sub influența poetului polon Ian Kohanovwki¹⁾. În co-

1) Despre aceasta mai jos.

lecția de traduceri a lui Dosoftei, care se păstrează în biblioteca catedralei Sf. Sofia din Kiev No. 161 (38), găsim traduceri din limbele greacă și latină în cea slavă; tot aici sunt și scrisorile lui către Varlaam Iasinski, mitropolitul Kievului, scrise în limba ucraină a secolului al 17-lea. Articolul special despre sibile, înserat în această colecție (fil. 607—614), este scris în 4 limbi: grecește, latinește, slavona bisericească și românește, traducerea aceasta, se deosebește printr'o uimitoare exacitate. Pe marginile manuscriselor-ciorne întâlnim multe observațiuni-note în cari arată pentru care motiv traduce așa sau altfel un anumit cuvânt; îndreptările făcute multor forme gramaticale ne arată adâncă cunoștință a lui Dosoftei în domeniul gramaticii. Indreptări de acestea găsim aproape pe fiecare pagină a manuscriselor lui—ciorne. Din prefața Psaltirei rimate, aflăm că cunoștea și retorica.

Nu ne îndoim de asemenea de cunoștința poeticei pe care o poseda Dosoftei, fapt pe care îl aflăm dintr'un șir de versuri întocmite de el, afară de psaltirea rimată. Dacă mai avem în vedere încă și bogatele lui cunoștințe în domeniul teologiei, mai cu seamă, în cel dogmatic¹⁾, pentru noi este fapt neîndoios, că aceste cunoștințe nu puteau fi primite în singurătatea unei chilii mănăstirești, chiar dacă am ține socoteală de asiduitatea și talentul lui. Dosoftei, fără îndoială, a trecut printr'o școală serioasă. Traducerile lui și notele trădează pe omul, care a primit o foarte serioasă instrucție pe vremea aceia. Unii învățați presupun, că a primit instrucția în școala de pe lângă mănăstirea Trei Erarhi, întemeiată, în Iași, de Vasile Lupu la 1641.²⁾ Se mai poate face și o altă presupunere și anume, că Dosoftei a

1) Articolul lui despre transubstanțierea Sf. Daruri; vezi mai jos.

2) Episcopul Arsenie Op. cit. pag. 52

putut fi elevul colegiului movilean din Kiev, sau, mai de grabă, al școalei „Bratscaia“ din Lemberg. Despre aceasta vorbește întregul complex al instrucției lui. Gustul și interesul lui literar, care coincid perfect cu gusturile și interesele literaților din sud-vestul Rusiei a secolului al 17-lea, cunoștința temeinică a limbilor polonă și ucraină, patima lui pentru poezie, și în fine acea prietenie cu cei mai de seamă oameni din sudul Rusiei, pe care a păstrat-o până la sfârșitul zilelor sale.

N. Iorga presupune, că Dosoftei a fost egumenul mănăstirii Pobrata, ¹⁾ această presupunere, foarte probabilă, nu are nici-un temei dovedit, într'unul din documente, de la 10 Maiu 1658, Dosoftei este amintit ca episcop al Hușilor, iar în anul următor 1659 el este ales episcop al Romanului ²⁾ până la 1771 când ocupă locul de mitropolit al Moldovei, nu avem nici o

1). N. Iorga Ibidem, p. 179.

2) Ibidem, loc, cit.

știre. El nu se manifestă prin nimic, probabil, se ocupa în liniștea chiliei sale cu traducerea cărților sf. Scripturi în limba română, editate mai în urmă de el. În această vreme a compus și Psaltirea în versuri. Moldova suferia în vremea aceasta cele mai grele clipe de războaie civile, cari au avut loc după moartea lui Vasile Lupu, continuându-se până la a lui Constantin Cantemir (1654 — 1685)¹⁾ Imigrația Grecilor în ținuturile românești, care începuse încă din secolul al XVI-lea, în secolul al XVII-lea, luase proporții mult mai întinse, nepierzând legătura lor cu Constantinopolul. Grecii au început să pretindă la cârmuirea principatelor române. Din cauza aceasta, în principatele române se dezvoltă în cel mai mare grad viața de partid, care duce la războaie neîntrerupte și la dese schimbări de domni. Ca episcop, Dosoftei, pare-se, nu participa la politică.

1) Constantin Cantemir a ocupat tronul de la 1685—1693.

Avem știri, că în 1684 a venit la Iași, unde se oprise în acea vreme cu toată suita sa Nectarie¹⁾ patriarhul Ierusalimului.

Este posibil ca în vremea aceasta să-și fi dobândit pe lângă curtea domnească partizani, mulțumită cărora să fi ajuns mai în urmă mitropolit al Moldovei. În 1771 pe timpul Domniei lui Duca Vodă, Dosoftei este ales mitropolit. Pe această vreme se începe lupta între Turcia și Polonia. Dosoftei, poate, legat prin origină sau amintirile școlare cu pământul Poloniei, simpatiza în această vreme pe Poloni, el îi priveau ca pe izbăvitorii Românilor în viitor de jugul turcesc. Ca urmași ai lui Duca Vodă a fost Ștefan Petriceicu Vodă²⁾ care în 1673 după lupta de lângă Hotin a fugit în Polonia.

1) N. Iorga Op. cit. p. 179. Despre venirea lui Nectarie în Iași, găsim date în biografia lui tipărită în lucrarea sa polemică contra papilor 1682. I. Bianu și N. Hodoș. Op. cit. p. 255.

2) A. D. Xenopol. Istoria Românilor. Vol. VI. pp. 315—323 Petriceicu Vodă 1672—1674.

Dosoftei care încă din luna Iunie, se găsea în lagărul lui Petriceicu Vodă¹⁾ a plecat cu Domnul său în Polonia și s'a reîntors la începutul anului 1675. Noul domn Dumitrașcu Vodă Cantacuzino²⁾ pus de Turci, a închis pe fostul partizan al dușmanului său în mănăstirea Sf. Sava, numind pe un nou mitropolit al Moldovei, Teodosie. Dar, în curând, Dosoftei, a reușit să-și câștige încrederea noului său domn, și astfel i s'a redat catedra sa mitropolitană pe care a ocupat-o până la 1686.

Depătându-se, probabil, de lupta politică Dosoftei se dedică intereselor culturale ale țării sale; el se ocupă cu activitatea cărturărească, se îngrijește de răspândirea culturii, cari prin acea vreme se slăbise grozav printre Români. Adresându-se către patriarhul Moscovei, Ioachim, cu rugăciunea ca să-i trimeată o tipografie, Dosoftei observă: „*Căci la noi a pierit învăță-*

1) N. Iorga Op. cit. p. 180.

2) A. D. Xenopol, Op. cit vol IV pp. 339-343.
Duca Vodă-Cantacuzino 1674-5 și 1682-5.

tura de carte și puțini sunt cei ce înțeleg limba cărții“¹⁾.

Către această vreme se raportă traducerea în limba română și editarea unui întreg șir de cărți. Tipografia înființată de Vasile Lupu, prin vremea când Dosoftei devine mitropolit se pătrăginise, „și noi avem tipografie, dar este foarte stricată, după cum îți va spune cu grai căpitanul Ionașcu²⁾” zice Dosoftei într’o scrisoare către Nicolae Milescu Spătaru. După aceasta, el a fost silit să-și tipărească cărțile sale în Uniev³⁾ ne încetând, în același timp să se îngrijească despre o tipografie proprie. În arhiva principală a ministerului de externe din Moscova s’a păstrat o scrisoare a lui Dosoftei către Nicolae Spătaru, scrisă în Martie în

1) Muzeul din Moscova „Rumianțev“ Colecția lui V. M. Undolski, No. 210, f. 3 verso. Vezi Anexa-scrisoare II, unde este redată în întregime,

2) Arhiva principală a ministerului de externe, „secția afacerilor valaho-moldovenesti“, No. 2, vezi, anexa-scrisoare I. Despre aceasta vezi și pe Iurie Arseniev. Date nouă despre slujba lui Nicolae Spătaru în Rusia, Moscova, 1900 p. 50.

3) Vezi mai jos,

care roagă pe Spătaru să-i dea concursul pentru trimeterea tipografii. „*Afară de aceasta*“, citim aici, „*mă rog ca în numele meu, să saluți pe părintele nostru, patriarhul Moscovei și al întregii Rusii sămi dăruiască un teasc de tipografie și litere, caractere mici*“¹⁾.

Patriarhul Ioachim încă mai dinainte îi făgăduise prin același *căpitan Ionașcu*, care venise de două ori la Moscova în 1679 pentru a încheia pacea dintre Turcia și Rusia, să trimeată tipografia în Moldova.

Dorind să reamintească patriarhului despre făgăduința sa, Dosoftei, la 15 August 1679, trimete lui Ioachim pe același *Ionașcu Belevici*, în care, între altele, scrie: „*rugăm pe sfințenia voastră, prea cinstite și milostive părinte ca să faci cu noi o faptă de milă și iubire omenească și să ne trimeți tipografia ca să tipărim cărțile pe care*

1) Arhiva principală a ministerului de externe, secția afacerilor valaho-moldovenești No. 2, vezi P. N. batiușcov „Basarabia“. Descrierea istorică, compusă de N. I. Petrov, Petersburg. 1892 pag. 83.

le-am tâlcuit din grecește și slavonește în limba română.... fă pentru D-zeu această dragoste pe care ne-ai făgăduit-o în timpurile mai bune“.

Cum vedem din hârtiile-ciorne ale lui Carion Istomin, care îndeplinea rolul de secretar al patriarhului Ioachim, trimite lui Dosoftei, în Decembrie în anul 1679, o scrisoare, lăudând „*râvna caldă și dumnezească*“, Ioachim scrie ; „*Obiectele tipografice pe care le-ați cerut cu scrisoarea către noi le-am trimis bucuros cu trimisul vostru Ioan Belevici, iar celelalte, cari au aparținut tipografii, sunt, deasemenea, trimise, și v-am scris și deosebit“.*¹⁾ În adevăr în molitvelnicul, editat de Dosoftei, în 1681

1) Biblioteca sinodală din Moscova. Ciudovskii No. 300. Deasemenea „Icoana afacerilor patrarhale“, Muzeul de la Moscova „Rumianțev, No. 120, f. 4 verso. Despre aceasta vezi S. N. Brailovskii. Insemnările Academiei imperiale de știință pentru secția istorico-filologică“ vol V. Petersburg 1982, pag. 11, 84, 143—. Vezi Arhiva Rusiei sud-vestică vol V, pag. 440—1. Inventarul lucrurilor patriarhale, trimise lui Dosoftei, vezi vol V. al actelor istorice No. 50 pag. 36. Vezi anexa-scrisoare III.

găsim o indicațiune, care ne spune, că tipografia a fost adusă și așezată pentru tipărire de cărți.

CAPITOLUL VI

Legăturile lui Dosoftei cu patriarhul Ioachim și călătoria lui la Kiev. Chestia despre ducerea lui în Polonia. Legăturile lui cu țarii și ierarhii ruși în timpul șederii lui în Polonia.

Legăturile lui Dosoftei cu Moscova nu s'au oprit numai aci. La 29 August 1683 trimite o scrisoare destul de întinsă către patriarhul Ioachim în care se plânge contra episcopului unit din Lemberg Iosif Șumlianski, care „*face mult rău sfintelor biserici, silind spre unirea cea păgubitoare de suflet, când pe față când în ascuns*“¹⁾ Acest episcop cu persecuțiile sale a dus până la sărăcie pe ruda lui Dosoftei, Kiriac Papara. Dosoftei roagă pe Ioachim să protejeze pe această rudă a sa și să-i trimeată în Iași hârtia trebuitoare pen-

1) Arhiva Rusiei de sud-vest, t. V. partea 1, pag. 209—211, Kiev, 1873, vezi anexa 4-a.

tru tipărirea Proloagelor. Deși se pare, că Dosoftei se depărtase de mișcările politice, totuși situația de dependență a Românilor, războaiele neîncetate în care îi atrăseseră vecinii și nenorocirile legate de aceste războaie, frământau grozav pe Dosoftei cași pe mulți din contemporanii săi. În Ianuar 1684 Dosoftei împreună cu cei mai de seamă membrii ai clerului și boerilor moldoveni se îndreaptă către țarii din Moscova, Ion Alexei și Petru Alexei, cu rugăciunea de a-i lua sub aripa lor ca să le trimeată oaste împotriva „Agharenilor”, cari „sunt gata a pustii pământul”¹⁾. Ca sol pleacă chiar Dosoftei cu numita scrisoare spre Moscova. Ajungând la Kiev, Dosoftei a fost nevoit să nu mai continue călătoria mai departe, căci, după cum am spus mai înainte, prin locurile prin

1) Scrisoarea este tipărită în „Colecția completă a legilor imperiului rus”, S. Petersburg. 1830, t. II, pag. 567—568. De asemenea la S. Dragomir „Contribuții...”, pag. 133; vezi anexa 5-a.

care trecea, bântuia ciuma¹⁾), și în Kiev se aranjase carantină. La 3 Mart 1684, lui Dosoftei i-au luat în Kiev interogatoriul obișnuit, care împreună cu petițiunea sa a fost trimis la Moscova. Plângându-se contra apăsătorilor Turci, contra nesincerității și nestatorniciei Polonilor, Dosoftei în numele întregului său popor moldoven își exprimă dorința de a primi supunerea rusă. În Kiev se interesau, după câte reese din interogatoriu, de relațiunile Românilor față de Poloni, pentru că declarațiile lui Dosoftei au un caracter oarecum justificativ. „*Românii nu s'au supus regelui polon*“, raportează Dosoftei „*și nu voesc să se supună nicidecum, iar dacă s'au luptat împreună lângă Hotin au făcut-o pentru frățietatea de arme, iar nu pentru a se supune*²⁾).

1) Aceasta se vede din informațiile lui Dosoftei, vezi anexa 5-a.

3) Declarațiile lui Dosoftei sunt tipărite în „*Colecția completă a legilor imperiului rus*“, t. II. pag. 563—69. S. Petersburg, 1830. Deasemenea și la S. Dragomir, op. cit. pag. 136. Anexa 6-a.

Ce răspuns a dat guvernul moscovit la cererea lui Dosoftei nu știm, dar Dosoftei petrecând câtăva vreme în Kiev,¹⁾ s'a întors în Moldova.

În toamna anului 1686 mitropoiitul Dosoftei a fost din nou silit să părăsească Moldova, și de această dată, pentru totdeauna. Regele Poloniei Ian Sobieskii, care a participat în lupta de la Hotin, a pătruns în anul acesta în Moldova, probabil, cu scopul ca să o smulgă din mâna Turcilor, și pustiind-o, a pus mâna pe orașul Iași. În curând, însă, Ian Sobieskii a trebuit să părăsească capitala Moldovei, și împreună cu el a plecat în Polonia și Dosoftei. La întrebarea, ce a silit pe Dosoftei să plece în Polonia, părerile învățaților români se împărțesc. Unii din ei cred, că Ian Sobieskii depărtându-se din Iași, a luat cu sine și moaștele sf. Ioan de

1) În „Viațele Sfinților [Proloage]“, tipărite de Dosoftei în 1682—1686, cum am văzut, se găsește descrierea vindecării lui prin moaștele lavrei Pecersca din Kiev, la 9 Iunie. N. Iorga, „Ist. lit. rel. a Românilor“ pag. 199.

la Suceava; vechiul patron al Moldovei și a silit prin aceasta și pe Dosoftei să plece cu dânsul. N. Iorga crede, că Dosoftei, simpatizând pe Poloni, a primit cu bucurie pe Jan Sobieskii ca pe izbăvitorul Moldovei de Turci, și când regele polon a trebuit să se întoarcă în Polonia, Dosoftei temându-se de persecuțiuni din partea dușmanilor Polonilor, a părăsit de bună voie lașii, luând cu sine și moaștele Sf. Ioan din Suceava, odoarele bisericesti și actele mitropoliei¹⁾. N. Iorga își întemeiază părerea sa pe spusele a doi cronicari moldoveni contimporani: Niculae Costin și Neculcea. Constantin Cantemir, buinicul satiricului rus, suindu-se pe tronul moldovean în 1685 a comunicat acestor cronicari cele ce urmează. După ce Dosoftei la cererea lui Constantin Cantemir de a se întoarce cu sfintele

1) N. Iorga, op. cit. pag. 181. Citate din Niculcea „Letopisețe II pag. 36, 233; Index Zolkieviensis, în „Candela“ pe 1885, pag. 98. Tot de părerea aceasta este și A. D. Xenopol, Ist. Rom. t. VIII. pag. 183.

moaște în Iași, a refuzat să îndeplinească aceasta. Constantin Cantemir s'a adresat către patriarhul Ierusalimului Dosoftei cu rugăciunea de a da anatemei pe fugar și hoțul, care a furat moaștele moldovene, pe mitropolitul Dosoftei¹⁾. Cu toate că această știre nu poate fi supusă bănuielei, totuși mai avem și alte știri, cari contrazic pe cea dintâi și cari sunt luate din alte izvoare. Cunoscutul învățat moldovean de la sfârșitul veacului XVII și începutul celui de al XVIII, Dimitrie Cantemir²⁾, fiind aliatul lui Petru cel Mare și supus rus, în „Descrierea vieței tatălui său Constantin“ spune, că mitropolitul Dosoftei a fost dus cu sila din Moldova³⁾. Din aceste două izvoare,

1) N. Iorga, op. cit. pag. 181.

2) El a lăsat și alte lucrări, editate de Academia română : 1) Istoria imperiului Otoman, 2) Descriptio Moldaviae, 3) Vita Constantin Cantemirii, 4) Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor, 5) Divanul și altele.

3) Op. Dimitrie Cantemir : „Vita Constantini Cantemirii, București, 1883, pe pag. 44 găsim următoarele: „..nam totam urbem incendio dedit, et

cel mai demn de credință, la prima vedere, pare că este știrea dată de cei doi cronicari Nicolae Costin și Nicolulcea, cari se întemeiază pe cuvintele proprii ale lui Constantin Cantemir, fostul domn al Moldovei, în momentul când Dosoftei a trebuit să părăsească Iași.

Noi, însă, avem alte date, cari ne pleacă către comunicarea lui Dimitrie Cantemir. Dosoftei, care toată viața lui a fost dedicat intereselor ortodoxiei, care a tradus un întreg șir de lucrări polemice, îndreptate contra catolicismului, un dușman înfocat al uniților, după cum se vede din cererea lui, trimisă patriarhului Ioachim contra episcopului Iosif Șumleanskii, din motivele punctelor sale de vedere nu pu-

monasteria combussit, Poloni et sacra vasa sunt depraedati, interim et reliquias Sancti Ioannis novi, magno cum gemmarum pretiosarum aliarumque argentearum aurearumque cuppellectilium secum abstulit, et ipsum metropolitam impium militum facinus coram exprobrantem, et elementiam praecantem, secum captivum, ducere iussit“.

tea să simpatizeze pe Poloni. Polonii, cari luptaseră nu de puține ori contra Turcilor se gândeau să pună mâna pe Moldova și adesea își îndreptau armele lor contra însuși Românilor. Dosoftei chiar dacă ar fi și fost fugăr din Polonia nu putea să sufere aceste fapte ale Polonilor. În declarațiile sale date la Kiev, el dă cea mai proastă relațiune despre Poloni: „*Ei obijduesc pe Români, și nu pot să creadă Polonilor pentru că ei sunt oameni răi și nu putem să credem în cuvintele lor, căci sunt nestatornici*“.¹⁾ Chiar dacă această declarație are un caracter de siluire, totuși este mult adevăr într'însa. Noi, însă, găsim și alte mărturii mult mai întemeiate. La una din scrisorile hatmanului Mazepa către Petru cel Mare de la 1700 este anexată scrisoarea unui oarecare ieromonah Adrian, care împreună cu Dosoftei a părăsit lașii în 1686 și a trăit în Polonia. În

1) Anexa 6-a.

această scrisoare se expune istoria părăsirii Moldovei de către Dosoftei: „a sosit regele“ se zice aci, „cu oastea sa polonă în pământul moldovenesc în târgul Iaşilor şi luând moaştele sfântului marelui mucenic Ioan din Suceava, din Iaşi ne-a dus în Polonia“¹⁾

De aici se vede clar, că Dosoftei a părăsit Iaşii nu după propria lui dorinţă. Această părere este confirmată de foarte multe indicaţiuni cu privire la sărăcia lui din Polonia despre care adesea el însuşi vorbeşte în scrisorile sale către ţari şi ierarhi.²⁾ În aceste scrisori el vorbeşte foarte adesea despre „sărăcia sa din străinătate“ despre petrecerea sa „în scârbe“. În manuscrisul din catedrala Sf. Sofia din Kiev găsim următoarea notiţă: „In oraşul Stryj, fiind în lungă răbdare şi depărtată streinătate unde trăesc smerit

1) Anexa 5-a

2) Cele mai de seamă scrisori, după părerea mea, sunt puse în anexele lucrării de faţă.

pentru păcatele mele"¹⁾ În acelaș manuscris, în fața textului, unde se vorbește despre suferințele Mântuitorului, găsim o asemenea expresiune neterminată a lui Dosoftei: *gândindu-mă eu păcătosul la prigonirea de acum*²⁾.

Mai înainte am arătat spusele unuia dintre oamenii trimiși de Dosoftei în Moscova pentru milă în care se vorbește despre dorința lui Dosoftei „*de a veni din Polonia în patria sa, în Suceava*“. Toate aceste argumente vorbesc despre starea neliberă a lui Dosoftei luat sub acoperământul regelui polon. Este adevărat, că într'una din scrisorile lui către țarii Ioan Alexei și Petru Alexei găsim o indicațiune nelămurită, care ne șoptește despre alte motive, cari au silit pe Dosoftei să părăsească Moldova. „*Eu smeritul mitropolit de Suceava fiind în depărtare*

1) Manuscrisul bibliotecii catedrei Sf. Sofia, No. 161 (38) f. 362.

2) Ibidem.

de pământul meu cu sfântul marele mucenic al lui Hristos Ioan și cu toată averea bisericească a sfintei noastre mitropolii din Suceava cu o parte din frații din cler, cari au mai scăpat din Moldova de sabia pustiirei și de mânia oștilor dușmane; acum petrecem în orașul nostru Stryi și așteptăm până se va liniști pământul și atunci vom lua îngăduire să ne întoarcem cu totul ce avem cu noi și cu sfântul marele mucenic Ioan în patria noastră în orașul Suceava, jefuit și pustiit de deasa călcare a Agarenilor, de siluire și de grele nenorociri". ¹⁾ Totuși nu avem dreptul să credem în această scrisoare pentru următoarele motive. Întâi, pentru că această scrisoare stă în contradicție cu mărturiile aduse mai sus, al doilea, pentru că în această scrisoare se vorbește despre necesitatea de a lua de la cineva îngăduire, probabil, dela rege; al treilea Dosoftei, dacă nu ar fi fost

1) Arhiva Ministerului de externe, „Afaceriile grecești“ No. 11, vezi anexa 7-a.

reținut, ar fi putut trece în Rusia, unde judecând după legăturile lui cu Kievul și Moscova, ar fi putut afla o foarte frumoasă primire. Aceasta se poate explica de teamă ca nu cumva scrisoarea lui să cadă în mâinile guvernului polon, fapt care ar fi înrăit și mai mult situația lui. Dosoftei nu odată aruncă vălul tăcerii asupra motivelor șederei lui în Polonia. Așa de pildă: în nici-o scrisoare, adresată mitropolitului Varlaam Iasinskii, Dosoftei nu spune nimic despre motivele, cari l-au făcut să părăsească Moldova. Probabil, că transmitea despre aceasta oral prin oamenii trimiși de el acolo. Într'una din scrisorile sale, vorbind despre traduceriile sale, Dosoftei adaogă: „*Vă va mai spune, de este cu puțință, și cinstitul și sfințitul de curând ieromonahul Ieraclie*“, ¹⁾ prin care transmite scrisoarea. În fine, noi mai găsim o altă dovadă, care ne pare cea mai tare. În anul 1709, arhimandritul dela

1) Manuscrisul catedrelai Sf. Sofia No. 161 (38) pag 182.

Roman, Pahomie, nepotul lui Dosoftei, se adresează cu o cerere către Petru cel Mare ca să intervie pentru întoarcerea moaștelor Sf. Ioan din Suceava. În această cerere citim: „*Mă închin Luminății tale împărătești, eu nevrednicul arhimandrit din pământul Moldovei, ...care este pustiit de regele Sobieskii, ce ne-a luat moaștele Sf. Ioan cel Nou din Suceava și pe mitropolitul, unchiul meu Dosoftei, mi l-au luat prizonier pe care l-a aruncat în temniță și s'a stins în acea suferință*“¹⁾.

Regele polon a fixat lui Dosoftei ca loc de domiciliu orașul Zolkiew,²⁾ nu departe de Lemberg, sau mai bine zis, l-a închis în castelul său din localitatea Stryj,³⁾ care se afla nu departe de Lemberg. Pentru Dosoftei se încep zile de sărăcie și nenorociri. Este foarte

1) Arhiva principală a Min. Externe din Moscova: „Afacerile moldovenești“ No. 7.

2) La nord de Lemberg pe șoseaua Lemberg-Rawa Ruska.

3) Aceasta se vede din scrisorile lui Dosoftei și din manuscrisul bibliotecii catedralei Sf. Sofia-No. 161 (38) ff. 267, 283, 580, 748, la sud de Lemberg pe șoseaua Sokolniki-Mikolajow-Stryj.

posibil ca să nu fi avut putința să comunice despre suferințele sale. Prima scrisoare cu cererea de ajutor către țarii ruși din Moscova a fost scrisă de Dosoftei la 23 Noembrie 1688¹⁾) comunicând despre locul domiciliului său, Dosoftei cerea: *„Iar acum ne rugăm cu umilită smerenia noastră Prea Luminatului și de Dumnezeu încununății împărăției tale ca să ne miluiți și să ne trimeteți ajutor de milă și bani“*. Scrisoarea a fost trimisă de ierodiaconul Ioan din mînăstirea moscovită „*Donskii*“. Nu avem știre cum s’au referit țarii moscoviți față de această scrisoare; probabil, că cererea lui Dosoftei a fost îndeplinită, fiind că la 27 Ianuar 1690, Dosoftei se adresează din nou către țarii Petru Alexei și Ioan Alexei cu o scrisoare însoțită și cu o părticică din moaștele Sf. Ioan Persul.²⁾) La 12 Mai, acelaș an, 1690,

1) Anexa 7-a.

2) Arhiva principală a Min. Externe din Moscova: „Afacerile grecești“ No. 11, tipărită și la S. Dragomir „Contribuția...“ pag. 141.

Ioan și Petru au trimis din Moscova o scrisoare mitropolitului Dosoftei în care i se comunică despre primirea moștelor și că i se trimete „*acum prin noul sfințit în orașul nostru împărătesc Moscova iereul Iona, bani o sută de ruble, iar ție, mitropolit, prea sfinte rugătorule de Dumnezeu darul nostru împărătesc pe care-l vei primi dela acest iereu*“¹⁾. După cum se vede, din scrisoarea boerului Mihai Romodanovskii, Ioan a venit la Moscova să mulțumească împăraților Moscovei în numele lui Dosoftei. *In anul de acum 199*,—citim în această scrisoare, *a trimis către noi la ambasada ordinilor Prea sfințitul Varlaam*, mitropolitul Kievului, Galiției și al Rusiei Mici pe un călugăr, și noi oamenii voștrii am poruncit să-l întrebe, și la întrebare ne-a spus, că-l cheamă Iona trimis din orașul Stryj de către mitropolitul de Suceava Dosoftei către voi, mare Domn,

1) „Afacerile grecești No. 25. ●

o scrisoare „*de mulțumire*“. În adevăr, la acelaș dosar este anexată în Arhiva principală a Ministerului de Externe și scrisoarea de mulțumire a lui Dosoftei¹⁾.

Aproape în acelaș timp, Dosoftei s'a adresat după milă și către patriarhul Moscovei, Ioachim. În actele Arhivei nu se găsește scrisoare lui Dosoftei, dar găsim răspunsul lui Ioachim la cererea lui Dosoftei, scrisă în Octombrie 1689, în care Ioachim își exprimă compătimirea pentru nenorocirea, care a ajuns pe Dosoftei și-l înștiințează despre trimiterea a 50 ruble prin acelaș Iona²⁾.

La banii primiți de Dosoftei din partea țarilor moscoviți și de la patriarh nu trebuie să privim ca la un fel de milă sau binefacere din partea lor. Dosoftei după cum vom vedea mai jos, a adus un mare serviciu bi-

1) „Afacerile grecești“, publicat la S. Dragomir, op. cit. pag. 147.

2) Vezi anexa 8-a.

sericei și literaturii ruse. El se ocupă în chip activ cu traducerea de cărți pe care le trimete la Moscova pentru a fi tipărite. Fără îndoială, numai astfel se înțelege largul ajutor material, pentru acea vreme, dat lui Dosoftei din partea guvernului moscovit. Nu fără îngăduirea guvernului moscovit, probabil, Dosoftei trimete în Rusia pe același călugăr Iona în tovărășia a două slugi pentru o colectă de bani, înarmându-i cu o adresă „*către creștinii ortodoxi de pretutindinea*“¹⁾.

Cu cereri de ajutor în bani, Dosoftei se adresa și persoanelor particulare, astfel ni s'a păstrat o scrisoare către Dosoftei a diacului moscovit Emilian Ucrainașev, în care cel din urmă mulțumește pentru blagoslovenia dată lui de către Dosoftei și pentru „*scrierea sf. Părinți*“²⁾. În sfârșit mai amintim încă despre o scrisoare a lui Dosoftei în care recomandă „*cuvioșilor și prea luminaților nobili de Hristos iubitor*“

1] „Afacerile grecești“ No. 25.

2] Ibidem, vezi S. Dragomir, op. cit pag. 154.

pe un oarecare arhimandrit Laurențiu, trimis, probabil, în 1693 în împărăția Moscovei¹⁾). Pe lângă aceste scrisori, cari zugrăvesc, mai cu seamă, starea de sărăcie a lui Dosoftei, în Polonia s'a mai păstrat încă câteva scrisori și notițe importante în ceia ce privește schițarea activității lui ca literat și traducător. Ne vom ocupa de dănsule atunci când ne vom ocupa cu activitatea lui cărturărească.

CAPITOLUL VII

Chestiunea timpului și locului morței mitropolitului Dosoftei. Versiunea, că Dosoftei a fost episcop de Azov.

În tot timpul șederei silite în Polonia, Dosoftei, după cum am văzut, se frământa cu sufletul și căuta fel și chip să se întoarcă în Moldova lui. Soarta însă nu i-a îngăduit întruparea acestui vis dorit. Dosoftei moare în Zolkiew la 13 Decembre 1694. Ultimile lui tradu-

1] „Afacerile grecești“ No. 20.

ceri se referă la sfârșitul anului 1693¹⁾. Dosoftei a muncit la traduceri de cărți până în clipa morții sale.

În literatura științifică, până în ultimul timp, însă, a stăpânit părerea, că Dosoftei imediat după ce s'a așezat în Polonia, s'a mutat cu domiciliul său în Moscova, unde s'a aranjat după recomandarea compatriotului său Nicolae Milescu Spătaru²⁾. Aici a trăit până la numirea sa de episcop al Azovului, adică până la 1703. Unii învățați presupun, că în acest an a plecat la Azov, de unde s'a întors în Moscova înaintea campaniei dela Prut din 1711³⁾, unde muri în aceleași an. Alții socotesc, că el se enumără ca episcop de Azov,

1) În acest an el a făcut și traducerea cărții: „Pravilele și poruncile“ din biblioteca catedrale sf. Sofia, No. 232 (61) și „Cuvântarea lui Ioan Zlausta despre moarte“, după un alt manuscris al aceleiași biblioteci, No. 161 (38), după care găsim data de 1 Mai 1693, f. 748.

2) Ep. Arsenie, op. cit. pag. 53; A. I. Sobolevskii „Literatura tradusă a Rusiei moscovite din veacul XIV-XVII, S. Petersburg, 1903, pag. 301. I. Bianu, „Psaltirea în versuri“ p. VIII.

3) *Historya Nowozytna przez Tadeusza Korzona*, 1903, pp. 343-34. cu o schiță a câmpului de luptă (N. Tr).

trăind în Moscova până la moartea sa care a avut loc în 1711¹⁾. Tocmai în vremea din urmă învățatul român Silviu Dragomir a ridicat din nou chestiunea despre timpul și locul morții lui Dosoftei, și pe temeiul noilor date dobândite de el, stabilește mai exact anul și locul morții mitropolitului Dosoftei²⁾. El dovedește, că Dosoftei nu a fost nici odată episcop la Azov, ci a murit în Decembre în 1694 în Zolkiew. Verificând aceste date m'am convins de dreptatea sus numitului învățat.

În Arhiva principală a Ministerului de Externe din Moscova, în cărțile, unde sunt însemnate „*intrările*” și „*eșirile*” din Moscova a chiar celor mai neînsemnate persoane, începând dela 1680 până la 1700, întâlnim numele lui Dosoftei. Venirea lui Dosoftei la Moscova, a acestui om, care ocupa o așa situație înaltă, a omului care sta

1) Ep. Arsenie. Ibidem. A. D. Xenopol, Ist. rom. vol. VIII, pag. 183.

2) Revista „Convorbiri literare”, 1911, No. 10 pg. 1131-1143.

aşa de aproape de sferile oficiale ruse nu a putut să rămână neobservată. Silviu Dragomir tăgăduieşte faptul vizitărei Moscovei de către Dosoftei, bazându-se pe aceea. că Dosoftei a trimis de trei ori la Moscova pe monahul Iona după milă, lucru de care nu ar fi fost nevoie dacă însuşi Dosoftei venea la Moscova. Ni se pare, că registrele „*intrărilor*“ şi „*eşirilor*“ nu sunt de acord cu această părere.

Tot în arhiva aceasta s'a păstrat scrisoarea hatmanului Mazepa, despre care am amintit mai sus, către Petru cel mare, trimisă din Baturin, la 29 Decembrie 1700 în care comunică că i s'a prezentat „*un călugăr dela moaştele sf. mucenic Ioan cel Nou din Suceava*“ şi i-a dat o scrisoare în care roagă ca să fie lăsat a merge la Moscova¹⁾. Mazepa, neavând permisiunea dată de ţar pentru aceasta, l-a reţinut în Ba-

1) Arhiva principală a Minist. Externe, „*Afacerile moldovenesti*“, No. 6.

turin, iar adresa monahului împreună cu scrisoarea sa a trimis-o la „biroul consular“. În această adresă i se transmite istoria prinderii lui Dosoftei, și ducerea lui în Polonia. „*Și ne-a dat (Regele Poloniei) să trăim*“, — se zice aci, — „*în orașul Stryj și am trăit noi în acest oraș 8 ani, după porunca milei lui regale, și a trăit de fericită amintire părintele mitropolit în mare lipsă și scârbă și nu avea către cine întinde mâinile*“, mai departe ni se comunică, că Dosoftei s'a adresat către Petru cel mare prin monahul Iona, cu rugăciunea de a-i da ajutor, după care Dosoftei a primit ajutor de trei ori, și în curând a murit, „*și din clipea când s'a pristăvit de fericită amintire prea sfințitul mitropolit, a trecut 6 ani, la 13 Decembre*¹⁾).

Prin urmare, dacă luăm în considerațiune timpul trimeterei scrisoarei

1) Anexa 10-a.

de către Mazepa, 29 Decembre 1700, Dosoftei a murit la 13 Decembre 1694. Această dată primește o confirmare indirectă și prin cele ce urmează. Monahul comunică, că ei au trăit cu Dosoftei pe lângă moaștele Sf. Ioan de Suceava 8 ani, și cum Dosoftei a părăsit Moldova în toamna anului 1686, până la anul morții lui, adică până la Decembre 1694, a trecut 8 ani și ceva. Indicațiunea asupra morții lui Dosoftei, în Zolkiew mai avem încă într'unul din manuscrisele bibliotecii Sf. Sofia din Kiev cu No. 232 (61). Acest manuscris este o traducere a lui Dosoftei intitulată: „Pravilele sau poruncile sfinților Apostoli“, unde copistul, probabil, un tânăr contemporan al lui Dosoftei. (manuscrisul se referă către sfârșitul veacului al 17-lea, și începutul veacului al 18-lea, (zice între altele: „*tălmăcitorul acestei cărți, este prea sfințitul Dosoftei, mitropolitul ortodox de*

Suceava. Mulți povestesc bine despre el, că ne părăsind moaștele sfântului marelui mucenic al lui Hristos Ioan cel Nou din Suceava, viețui pe lângă sfintele lui moaște până la sfârșitul său, trudindu-se, și sârguindu-se spre întărirea evlaviei. Cartea aceasta este mărturia sfintelor lui lucrări. Și adormi cu pace întru Domnul în Zolkiew și fu îngropat tot acolo pe lângă moaștel mucenicului⁽¹⁾).

Din tot ce am arătat până acum urmează, că părerea, expusă, pare-se, pentru prima dată de P. Stroev²⁾ și confirmată până în ultimul timp, că Dosoftei a murit în Moscova, ca episcop de Azov cade. Cu toate că această părere are oarecare temeii real. Ideea despre moartea lui Dosoftei în Moscova poate să fi izvorât din faptul găsirii manuscriselor lui prin biblio-

1) Foaia 168 verso.

2) P. Stroev: „Listele ierarhilor și mănăstirilor bisericeii ruse“, S. Petersburg, 1877, pag. 491.

tecile din Moscova. În ceia ce privește tradiția, care confirmă cu tărie, că Dosoftei a fost episcop sau mitropolit de Azov, după părerea noastră, poate să se explice astfel. Din corespondența enumerată a lui Dosoftei cu țării moscoviți și cu patriarhul reese, că guvernul de la Moscova se referea față de Dosoftei cu foarte mare atențiune. Petru cel Mare a poruncit de trei ori ca să dea lui Dosoftei prin omul său de încredere, monahul Iona, sume, după vremea aceia, destul de însemnate. Această largitate a lui Petru, care, în general, se purta cu clerul foarte neprietenos, poate să se explice numai prin aceia că el avea anumite intențiuni cu Dosoftei. Ultimii ani ai vieții lui Dosoftei coincid tocmai cu pregătirea lui Petru pentru luarea Azovului. Este foarte posibil ca Petru cel Mare, care prețuia cultura lui Dosoftei să-i fi făgăduit talentatului mitropolit în cazul unei campanii cu succes catedra de la Azov.

CAPITOLUL VIII

Activitatea cărturărească a lui Dosoftei în Moldova. Psaltirea în versuri. Traducerile și editurile lui în Moldova.

Trecând la activitatea cărturărească a lui Dosoftei, trebuie să spunem, că acest mare mitropolit se deosebete de contemporanii săi printr'o largă cultură. Știrile păstrate despre el, îl arată ca pe o persoană meșteră în ale cărții și ca pe un om, în general, foarte cult, care impresiona pe toți cei din jurul său. În scrisoarea de la 16 Decembrie 1679, patriarhul Ioachim compară pe Dosoftei după cunoștințe cu Moisi, iar după înțelepciune cu Solomon. Cronicarul Niculcea (Letopisețe II p. 233) descrie personalitatea lui Dosoftei astfel: „*multe limbi știa: elinește, latinește, slovinește și alte*“.¹⁾

1) N. Iorga : „Ist. lit. rel.“ pag. 182, citatul din Neculcea : „Letopisețe“ II, p. 233.

Vestea despre el trecuse dincolo de hotarele Moldovei, după cum vedem aceasta din mărturia copistului său în „Pravilele sau poruncile“ care necunoscând personal pe Dosoftei, vorbește despre el, că „mulți povestesc bine despre el“.

După toată dreptatea, Dosoftei era cunoscut între contemporanii săi ca un om, care în tot timpul lungii sale vieți s'a ocupat cu cartea, căutând să dea o cât mai mare desvoltare literaturii bisericești și limbei naționale, aceasta pe de o parte, iar pe de alta, s'a ocupat cu chestiunile dogmatice, cari frământau pe vremea aceia Rusia moscovită. Pentru aceasta și activitatea lui literară se împarte în două perioade bine distincte: *Periodul românesc* până la 1686, adică până în vremea când a trebuit să părăsească Moldova, și *periodul rus*, de la 1686 până la sfârșitul vieții sale, când interesele lui literare s'au unit cu interesele literare ale literaturii ruse.

Lucrări originale a scris destul de puține. Activitatea lui în Moldova s'a exprimat mai mult prin traduceri în limba română și în tipărirea unui întreg șir de cărți, mai cu seamă, de serviciu bisericesc. Dosoftei nu ne-a lăsat cărți cu caracter omiletic, predici. Această trăsătură de deosebire între el și reprezentanții literaturii bisericești din sud-vestul Rusiei se vede de la prima aruncătură de ochi, pe când la cei din urmă se întâlnește un număr destul de mare de lucrăricu caracter omiletic, la cel dintâi nu-l aflăm. Poate că el nu găsea într'ânsul talentul oratorului pentru care se cerea anumite calități. Poseda însă darul poetic ca și colegii săi din sud-vestul rus, era înpătimit de stihul silabic, pe atunci în curs, necunoscut la Români, de aici se vede, că era un sigur reprezentant al școlii polone, sau al celei din sud-vestul Rusiei. Toate editurile lui Dosoftei sunt îmbogățite cu întinse prefețe după modelul celor din

sud-vestul rus de pe acea vreme. Caracterul, direcțiunea și cuprinsul lor seamănă foarte mult cu cele despre care vorbirăm mai sus. Dosoftei întemeiază prefețele sale mai mult pe sfânta Scriptură, pe când cei din sud-vestul Rusiei dovedesc o mai adâncă cunoștință în literatura clasică profană.

Cea mai de seama lucrare pentru istoria literaturii religioase este, de sigur, **Psaltirea în versuri** ¹⁾. Poate că această lucrare este unica în felul său în întregul Răsărit. Apariția unei asemenea Psaltiri în Rusia, a lui Simion Poloțkii, se referă la o vreme mai târzie, și anume la anul 1678, dar a fost tipărită abia în 1680 ²⁾, când Psaltirea lui Dosoftei era deja tipă-

1) Reeditată după manuscrisul-original și ediția din 1673 de prof. I. Bianu: „Psaltirea în versuri întocmită de Dosoftei“, București 1887, ediția Academiei române. Vezi, deasemenea, I. Bianu și N. Hodoș: „Bibliografia românească veche“ pp. 209—214. N. Iorga: „Ist. lit. religioase“, pp. 187—195.

2) L. N. Maicov: „Schite din istoria literaturii, veacurilor XVII—XVIII-lea“, S. Petersburg 1889 pag. 97.

rită încă în anul 1673, dar compusă încă și mai înainte. Am arătat mai sus, că Dosoftei până să-și procure tipografia, a fost silit să-și tipărească lucrările în Uniev.¹⁾ Și Psaltirea ca prima carte tipărită de el a fost imprimată în Uniev: Titlul ei compect este cel ce urmează: „*Psaltirea a (sfâ)ntului Proroc David. Pre limba rumănească cu zăsa și cu toată cheltuiala Prea luminatului întru Is. Hs. Io Ștefan Petru Voevoda Domnul țării Moldovei. Din s(fi)ntele scripturi a s(fi)ntilor părinți dascălilor s(fi)ntei bese-rici, cu lungă osteneală în mulți ai drept socotită și cercată prin s(fi)ntele cărți, și deaceia pre verșuri tocmită în cinci ai foarte cu osărdie mare, de smeritul Dosoftei, mitropolitul de țara Moldovei. In mânăstirea Uniev s'a tipărit. Anii de la facerea lumii 7181 (ultimele două faze în slavonește²⁾*“.

Psaltirea este editată în 4° pe 6+258

1) Unjejew — oraș la vest de Varșovia pe râul Warta.

2) Titlul este reprodus în ediția lui I. Bianu.

file. Pe versul foaiei de titlu este înserată stema Moldovei (scutul, deasupra căruia se încrucișează o sabie și o cărjă, încununată cu o tiară; în mijlocul scutului — chipul capului de bou, cu o stea între coarne; pe laturile capului — soarele și luna, făcut în stil „renaissance“¹⁾). Sub stemă găsim următoarele „*stihuri la luminatul gherb a țării Moldovei*“, cari, aparțin, probabil, lui Dosoftei:

„Capul cel de bour de fiară vestită,
Sămnează putere țarei nesmintită.
Pre cătu-i de mare fiara și buiacă,
Coarnele'm pășune la pământ își pleacă.
De pre chip să veadă bouarul cei place,
C'ar vrea i toată vremea să stea țara'm
[pace“²⁾

Aceste versuri silabice de 12 silabe amintesc foarte mult versurile pe cari le întâlnim în cărțile tiparului din sudul Rusiei. După aceia, urmează o

1) Stema este reprodusă la I. Bianu. „Psaltirea în versuri“, pag. 2.

2) I. Bianu: „Psaltirea în versuri“, pag. 2. Deasemenea I. Bianu și N. Hodoș; „Bibliografia românească“, pag. 210.

întinsă adresare către „*milostivul și prealuminatul Domn Ioan Duca Voevod*“. Vorbind despre puterea rugăciunii, despre însemnătatea ei pentru om, Dosoftei zice : „Pentr'aciaia ni s'a părut smerenii noastre a hi lucru de treabă și de folos spășenii tlăcovenia aceaștii sfinte cărți a sfântului proroc David, căria iaste plină de rugă și plină de tainele ciale mare a lui Dumnezeu, pentr'aceaia cu multă trudă și vriame 'ndelungată, precum am putut mai frumos, am tlăcuit ș'am scris precum au vrut Dumnezeu să poată trage hiria omului către cetitul ei“¹⁾.

De aceia, vedem de ce motive s'a condus Dosoftei, punând psaltirea în versuri. Ea fiind plină de o dispoziție poetică, și de un adânc lirism, nu a putut fi accesibilă pentru ori ce cetitor, nu oricine a putut simți și înțelege valoarea și frumusețea ei. Dosoftei anume a voit să scoată la iveală această valoare, aceste comori poetice ale psaltirei.

1) I. Bianu: „Psaltirea în versuri“, pag. 4-5.

Mai departe Dosoftei înserează „*Cuvânt către cetitor*“, unde, cum am spus mai sus, dă oare cari știri din retorică cu privire la înțelegerea unor expresiuni poetice („pismitelnâi“ „obicialnâi“ „inoscazaemâi“ „prienositelnâi“). Lămurirea acestor expresiuni este însoțită de pilde din sf. Scriptură. Dosoftei face aceasta întâmplător, „*dacă cilitorul voește să pătrundă în adâncul acestei sfinte cărți*“¹⁾.

În sfârșit, urmează „*cântările proorocului și împăratului David*“²⁾. Psaltirea se desface în catizme, cari la rândul lor și ele se împart în psalmi. Primul stih al psalmului se dă și în slavonește, de exemplu: „*Blajen măj ije ne ide na săvet necestivâh*“ „*Văscâia șetașasia iazâți*“ etc. Fiecare psalm este însoțit de comentarii, uneori foarte amănunțite, cum de pildă: ps. 28, 50, 63, 86, 121. La începutul psalmului se arată și metrul stihului și cantitatea silabelor lui.

1) I. Bianu „Psaltirea în versuri“ pag. 9.

2) Ibidem pag. 11.

Lucrarea lui Dosoftei cuprinde pe toți cei 150 psalmi, cari formează psaltirea. Cum am văzut din prefață, ea este „*scrisă în curs de mulți ani*“. Psaltirea a fost tipărită în 1673, dar judecând după manuscrisul original¹⁾, ea a fost compusă între 1660 și 1670, adică în periodul, când Dosoftei era episcop la Roman. Prof. de la Universitatea din București I. Bianu, care a reeditat-o în 1887 inzistă destul de amănunțit asupra tehnicei stihului lui Dosoftei și ajunge la concluzia, că psaltirea lui Dosoftei este compusă sub influența psaltirei rimate a poetului polonez din veacul XVI Jan Kochanowski²⁾, care, după cum se știe, a influențat și asupra psaltirei lui Simeon Poloțki. Psaltirea lui Dosoftei este scrisă în versuri silabice de diferite metre

1) I. Bianu. op. cit. pg. XXXVI.

2) Ibidem pg. 1—LVI. Jan Kochanowski 1530—1580; Psalterz Dawidów, tip. la Cracovia 1579, „Historya literatury polskiej od czasów najdawniejszych do konca wieku XIX przez Piotra Chmielowskiego fas. V, VI p. 233 — 245. tot aci vezi și foaia de titlu a psaltirei la pag. 245. (N. Tr.)

(în 6, 7, 8, 10, 12, 13, 14 și 16 silabe). În acelaș metru este scrisă și psaltirea lui Kochanowski. Insuși Dosoftei dă o indicație indirectă asupra originalului pe care-l imitează. În comentariile la psalmul 63 zice: „*că așa am citit la psaltirea ce leșască slavinească*“¹⁾. Dar și în privința formei, Dosoftei nu urmează întru totul pe Kochanowski. În psaltirea acestui din urmă se pot găsi metre foarte complicate, împrumutate de la Horatius și Dante (din „Divina Comedie“); Dosoftei se folosește de cele mai simple metre. Cercetătorii de mai târziu dovedesc, că asupra unor psalmi ai lui Dosoftei a influențat foarte puternic stihul popular român²⁾. Dar împrumutând de la Kochanowski forma, Dosoftei nu traduce psaltirea poloneză, ci se ține de „*scrierile sfinte, și scrierile sfinților părinți*“, mai bine zis, el urmărește traducerea prozaică făcută de el

1) Ibidem p. 203.

2) N. Iorga. op. cit pg. 186.

din slavonește în românește și editată de el în 1680.

Dosoftei se poartă destul de liber cu textul psaltirei: versurile ei sunt uneori întinse, alte ori i se desfigurează însăși înțelesul. Astfel în ps. 52, Dosoftei vorbește despre creștinism și creștini¹⁾, despre cari, se înțelege, nici nu poate fi vorba în psaltire. În multe locuri ale psaltirei lui Dosoftei, cum a arătat prof. N. Iorga, sunt aluziuni la nenorocirea Moldovei din acea vreme, la jugul turcesc²⁾. Ne posedând meritele poetice ale psaltirei lui Jan Kochanowski la lucrarea lui Dosoftei, cu toate acestea, are o importanță istorică mai mare pentru Români. Din punctul de vedere estetic psaltirea lui nu dă cetitorului modern nimic nou, că nu a avut nici-o aplicare practică în biserica ortodoxă, neinfluențând asupra apariției vreunei lucrări de felul acesta, sau mai bine zis, ne creind o școală lite-

1) Bianu, Op. cit. pag. 175.

2) N. Iorga, Op. cit. pag. 187.

rară¹⁾). Ea, însă, avea, se vede, un larg cerc de cetitori; la ea nu rar se adresa omul evlavios în clipele de îndoială ea era accesibilă ori cărui român cunoscător de carte. Ca dovadă a răspândirii ei printre Români avem psalmul 46, care până în zilele noastre se cântă de copii la Crăciun nu numai în România, ci și în Basarabia²⁾) influența ei asupra poeziei Crăciunului Românilor, s'a atins mai cu seamă asupra acelor locuri din psaltirea lui Dosoftei, cari sunt scrise în metrul poeziilor populare.

O însemnătate și mai mare are psaltirea lui Dosoftei pentru istoria limbei române. Aceasta a fost prima încercare serioasă în creierea versurilor literare. Până la Dosoftei noi întâlnim mici versuri ale lui Oreste Năsrurel, mitropolitului Varlam; versuri,

1) Literatura românească mai cunoaște încă 3 psaltiri rimate, cari au apărut după Dosoftei, dar nici una nu este în legătură cu psaltirea lui; I. Bianu, op. cit. pag. XXXIV.

2) Vezi anexa.

cari se puneau pe foile de titluri ale cărților tipărite. Apariția lor, se datorește întâmplărei. Dosoftei este cel dintâi, care a recunoscut limbei române dreptul de a îmbrăca în forma versului înalta lirică poetică a sufletului omenesc, cum este aceia a psaltirei. Dacă încercarea lui nu a reușit întru totul, dacă ea amintește încercări de acest fel ale secolului XVII-lea și prima jumătate a celui al XVIII în literatura rusă, este greu să învinuim pe Dosoftei de aceasta.

La sfârșitul psaltirei lui David a pus o poezie a cunoscutului cronicar moldovean, contimporan și prieten al lui Dosoftei, care, poate, cum spune prof. I. Bianu, a inspirat lui Dosoftei ideea de a pune în versuri psaltirea¹⁾. Titlul poeziei lui Miron Costin este următorul: „*Tvorenie Mirona precestnago Dvornica Velicago nijniei zemli*“²⁾, (*Compunerea lui Miron, prea cinstitului*

1) I. Bianu : Op. cit. pag. XXVIII.

2) Ibidem pag. 515.

marelui dvornic al țării de jos). Corpul poeziei însă este scris în românește într'un vers silabic de 13 silabe. Fa este foarte interesantă după cuprinsul său: în ea se vorbește despre originea romanică a Românilor, despre monumentele, cari mărturisesc despre vohimea neamului moldovenesc.

În acelaș an 1673 și în aceeași tipografie dela Uniev, Dosoftei a mai tipărit un **Acatist al Maicii Domnului** tradus în românește din slavonește, după cum se vede în foaia de titlu (în 4° pe 48 foi), Aici nu întâlnim nici prefață și nici dedicație. Probabil, cartea aceasta a fost tradusă de pe vre-o ediție din sudul Rusiei, poate de pe ediția lui Petru Movilă din 1629¹⁾ Titlul cărții este următorul: „*Precestnâi acafist i moleben pres(fe)tiei*

1) Titlul acestei ediții coincide cu cel al ediției românești: *Pr(e)c(es)tnâi acafistâ presladcomu B(og)u Is. H(ristos)u pres(vie)tiei B(ogoridi)fi i s(vea)t(o)mu ierarhu Nicolie i procia(e)a sp(asi)t(e)nâea m(o)lbâ*, probabil, Dosoftei a extras de aici numai acatistul Sf. Fecioare. Despre ediția de Kiev. vezi I. Carataev, op. cit. pag. 407.

B(ogorodi) ți, canon voscresen i prociea sp(asi)telnâea molbâ c G(ospo)du n(a)șemu Is. Hr(is)tu“; (Preacinstitul âcatist și rugă pentru Preasfânta Născătoare de Dumnezeu, canonul învierii și celelalte rugăciuni mântuitoare către Domnul nostru Is. Hristos, tălmăcită de pre limba slavonească pe limba rumânească trudu-liubiem i țșceaniem Preos(vea)șcennago Kir G(ospodi)na o(t)ța Dosifea, Mitropolita Suceavscago i vseea Moldavskia zemlea. V monastiru Unevscom, typom izobrazisea, roc 1673“, (...prin silința și grija Preasfințitului Domnului Domn părintelui Dosoftei, Mitropolitul Sucevei și a întregii țării Moldovei. În mănăstirea Uniev s'a închipuit prin tipar în anul 1673.

După aceia, în activitatea de editare a lui Dosoftei sosește o întrerupere, care s'a continuat până la 1679, faptul se explică, probabil, prin lipsa tipografii la Iași prin vremea aceia. În 1679, Dosoftei, probabil, a orânduit tipogra-

fia adusă de Vasile Lupu și a tipărit „**Rânduiala Liturghiei**“, tradusă de el din limba greacă. Iată-i titlu :

„*D(umne)zăiasca Liturghie acum întâi tipărită românește cu multă osărdie, să 'nțeleagă toți spa(a)senia lui D(umne)zău cu întreg înțăles. Tipăritu-s-au la s(fân)ta mitropolie în Iași, luna Mai în anul 7167¹⁾.*”

Cartea este tipărită în formatul de 8°+36+49 file. Pe versul foarei de titlu se află stema Moldovei și acele versuri pe care le întâlnim și în Psaltirea de la 1673. În „*Cuvânt către tot neamul românesc*“ aflăm, că această carte este tradusă din limba greacă ; ea conține proscomidia, liturghia sf. Ioan Gură de aur, Vasile cel Mare și Grigore Dialogul, la sfârșitul cărții sunt tipărite două rugăciuni, după care găsim numele tipografului Vasile Stavnițkii²⁾.

În 1680 Dosoftei tipărește **Psal-**

1) I. Bianu și N. Hodoș „Bibliografia rom. veche“ pp. 222—295.

2) Ibidem, p. 225.

tirea cu text paralel : slavonesc și românesc. Această, psaltire, după cum a lămurit știința românească, a slujit de original pentru psaltirea în versuri a lui Dosoftei¹).

Titlul complet al psaltirei este următorul :

„Psaltirea dențeles a s(fâ)ntului I(n)-părat pror(o)c David tipărită întru bl(a-go)s(lo)vite zălele mării sale prea luminatului întru Is. Hr. Ioan Duca Voevod cu mila lui D(umne)zău D(o)mn țărâi Moldovei cu cheltueala mării sale și cu poslușania²) smerenii noastre Dosoftei mitropolitul Sucevei, în tiparnița s(fi)nteii mitropolii în Iași, v liet ot săz(dania) mir(a) 7188 (1680) (mie) s(e)ța April 11 dni“³).

Psaltirea-i tipărită în formatul 4° pe 3 + 212 file. Pe versul foarei de titlu este stema Moldovei și acele versuri

1. I. Bianu, „Psaltirea în versuri“ p. XII. Deasemenea N. Iorga, Ist. lit. relig. p. 184.

2. Poslușanie = ascultare.

3. I. Bianu și N. Hodoș, Bibliografia rom. veche pag. 226.

cași în cartea precedentă. În prefața, dedicată lui Ioan Duca Voevod, Dosoftei prin citate din cap. 14 epist. ap. Pavel către Corinteni, dovedește necesitatea traducerei sf. Scripturi în limba unui neam și în particular în românește. Ca model de traducere în limba română din cea slavonă dăm în anexe un mic fragment după cartea lui I. Bianu¹⁾.

În anul următor 1681, Dosoftei a tipărit în limba romană **Molitfelnicul**. Prin vremea aceasta se așezase deja tipografia trimesă lui din Moscova de patriarhul Ioachim. Titlul Molitfelnicului este cel următor :

„M(o)l(i)te(l)nic dențăles acumu tipărit întru bl(ago)sl(o)vite zălele mării sale Prealuminatului întru Is. Hr. Ioan Duca voevoda, cu mila lui D(umne)zeu Domn țarei Moldovei cu cheltuiala mării sale, și cu poslușania smereniei noastre Dosoftei mitropoli-

1) I. Bianu și N. Hodoș, „Bibliografia rom. reche“ p, 229.

tul Suceavii, în tiparnița s(fi)nteii Mitropolii în Iași v liet ot săz(da)nia mira 7189 m(ie)s(ea)ța Mai 22 d(e)ni¹⁾. După cum vedem, se repetă titlul psaltirei din 1680, este pus numai un alt an.

Molitfelnicul este tipărit în format de 4° pe 4+155 file. Pe versul foaiei de titlu găsim și aci stema Moldovei și aceleași versuri din edițiile precedente. După o mică prefață în care Dosoftei mulțumește lui Ioan Duca Voevod pentru ajutorul ce i l-a dat la tipărirea acestei cărți, urmează o „hronologie“ în versuri interesantă a domnilor Moldovei, compusă după cum vedem din aceeași prefață de Dosoftei.

Hronologia este scrisă într'un stil silabic de 12 silabe: În total sunt 136 stihuri. Ea se începe cu slăvirea domnilor Moldovei, în deobște, după care se dă o scurtă caracteristică pentru fiecare din ei, deosebit, începând cu

1) Ibidem p. 237.

cel dintâi domn din Maramureș, cu voevodul Dragoș (1288-1348) și se termină cu contemporanii lui Dosoftei.

Pe margini (nu totdeauna exact) sunt însemnați anii suirei pe tron, ai morței câtorva din domni sau ai celor mai însemnate evenimente. La sfârșitul hronologiei Dosoftei „ajungând cu stihurile până aici“, chiamă binecuvântarea lui Dumnezeu asupra lui Ioan Duca Voevod și asupra casei lui¹⁾. Această singură poezie profană a lui Dosoftei a fost tipărită de el cu foarte mici schimbări în „*Paremiile*“ lui încă din 1683. Mai departe, în „*Molitfelnicul*“ sau mai zis în „*Trebnicul*“ din 1681 se expune rânduiala diferitelor slujbe bisericești ca: „sfințirea lordanului“, „sfințirea mică“, „logodna“, „cununia“ și rugăciuni la diferite întâmplări cum de pildă: „femeii după trecere la 40 zile dela naștere“, „pentru vindecarea bântuelei diavolului“ și altele.

1) Ibidem pag. 268. Un mic fragment din hronologia în versuri vezi în anexă.

După „rugăciunea pentru trimeterea ploarei“, găsim următoarea notă, care arată, că această carte s'a tipărit la 1674: „*Pis(al)u Cetățuea. Let 7182 luni (23), G(ospo)dî Is. H(rist)e, s(â)ne b(o)jii edinorodne edinosășcne o(t)țu s s(vea)tâm tvoim d(u)hom mol(i)tvami pr(e)c(is)tâea i pr(is)nod(ie)vi Mariea netlienno tea rojdșeea blagâea i bl(agos-lo)vennâea, pomilui mea griesnago Dosofeea tvoego raba. Amin“¹⁾.*

La sfârșitul cărței este tipărită o strofă de 4 versuri în limba română, compusă poate tot de Dosoftei:

„Ionașco Bilevici ce-au pus nevoință
De-au adus tipare de Mosc cu priință,
De-ai Dumnezeu s'aibă într'a vieții carte
Să se scrie 'n rândul cu sfinții în
parte. Amin“²⁾

O altă lucrare de seamă a lui Dosoftei este „**Viața și faptele sfinților**“ sau cum se mai numește „*Proloagele lui Dosoftei*“ sau „*Mineele moldovenești*“.

1) Ibidem pg. 239.

2) Ibidem, pag. 289. Deasemenea I. Bogdan: „O scrisoare din 1679 a mitr. Dosoftei“ pag. 490 în *Analele Acad. rom. II. t. XXXIV 1911—12.*

Arsenie episcopul de Pscov în lucrarea amintită mai sus presupune, că „Mineele“ lui Dosoftei nu reprezintă altceva decât traducerea „Mineelor“. Sf. Dimitrie dela Rostov¹⁾. Noi nu avem la îndemână Mineele lui Dosoftei pentru a putea să le comparăm cu Mineele sf. Dimitrie dela Rostov, dar putem să spunem în chip hotărâtor, că Dosoftei nu a putut să traducă Mineele lui Dimitrie dela Rostov pentru că Dimitrie dela Rostov nici nu se gândia la compunerea „Mineelor“ sale când a eșit din tipar lucrarea lui Dosoftei, cel puțin primele ei volume. Sf. Dimitrie dela Rostov a început compunerea Mineelor sale după ce, părăsind egumenia din mănăstirea Baturin, s'a așezat în 1684 în lavra Pecersca de la Kiev și a lucrat la ele cu întreruperi până la 1705²⁾ adică le-a terminat după o destul de îndelungată vreme după moartea lui Dosoftei. Mi-

1) Arsenie ep. op. cit. pag. 54.

2) I. A. Sleapkin: „Sf. Diimitrie dela Rostov și vremea lui“. S. Petersburg, 1891.

neele lui Dosoftei, însă, au fost tipărite între anii 1682—1686.

Lucrarea lui Dosoftei se înfățișează ca ceva întreg, terminat: el dă viețile sfinților pentru fiecare zi a anului. Minele sunt tipărite în folio, în 4 volume (I. vol. Septembrie — Decembrie, p. 4 + 248 f.; II vol. Ianuarie — Februarie, 88 f.; III vol. Martie — Iunie, mai mult de 125 f.; IV vol., numărul foilor necunoscut). Titlul complet al Mineelor lui Dosoftei este următorul:

„Viața și petrecerea svinților acum tipărite, întru bl(agslo)vite zâlele prea luminatului întru Is Hr. Ioan Duca Voevoda, cu mila lui D(u)m(ne)zău domn țării Moldovei și Ucrainei cu porunca mării sale și cu poslușenia a smereniei noastre a lui Dosoftei Mitropolitul Suceavei, în tiparnița sv(i)ntei Mitropolii în Iași la care tiparniță ne-au agiutorit dela Mosc sv(in)ția sa părintele nostru patriarhul Ioachim. V l(ie)-to dela începutul lumii 7190, m(ie)-s(ea)ța Octovri 27 dni; dela naște-

rea D(o)mn(u)lui și Mântutorului nostru Is. Hr. liet 1682^a.¹⁾

Pe versul foarei de titlu este stema Moldovei și cunoscutele versuri din lucrările precedente ale lui Dosoftei, la care a mai adăugat încă o strofă de patru versuri, în care se laudă Duca Vodă.

La începutul primului volum se află o lungă dedicație domnului Ioan Duca Voevod²⁾. În ea se vorbește despre apropierea sfinților de Dumnezeu, despre învățătura ce se poate scoate din viața lor, despre nevoia de a cinsti pe sfinți și de a le ști viața. „*Pentru aceea, — continuă Dosoftei — și noi smeritul rugător al măriei tale, pe cât am știut limba românească, ne-am trudit și te-am tâlmăcit din limbile: grecească și slavonească în cea românească ca toți să înțeleagă și să laude pe Dumnezău³⁾*“. Puțin mai jos, în prefața către cetitor, Dosoftei încă odată arată mai exact originalul Mineelor sale. „*Sfânta carte*

1) I. Bianu și N. Hodoș op. cit. pag. 240.

2) Ibidem, pg. 242—244.

3) Ibidem, pag. 243.

scoasă de pe grecește și elenește (sic) din cele 12 Minee ale sfintei biserici și din cărțile învățătorilor bisericei în limba română cu lungă stăruință și cu dicționare.“¹⁾

De aici se vede limpede, că izvorul Mineelor lui Dosofle sunt Mineele grecești și traduceri lor slavone cu cari Dosoftei, după toată probabilitatea, compară textul grecesc. Noi nu avem putința să verificăm gradul de dependență a traducerii lui Dosoftei de originalele grecești, dar, judecând după prefață, se poate spune cu încredere, că lucrarea iui Dosoftei nu este o simplă traducere, ci mai degrabă o compilație, extras din cărțile grecești a tot ce a găsit și crezut Dosoftei mai de seamă.²⁾ Cași psaltirea în versuri³⁾, Mineele lui Dosoftei s'au compus treptat, în curs de mulți ani.

1) Ibidem, pag. 243.

2) N. Iorga, op. cit. p. 183.

3) Am văzut, în călătoria mea din Aug. 1918; în biblioteca Mănăs. Noului Neamț [Basarabia] un exemplar minunat păstrat într'o legătură cu „Aca-
tistul M. Domnului (N. Tr.)

În aceeași prefață către cetitor Dosoftei spune, că a început să compună viețile sfinților după dorința Domnului Gheorghe Ghica, care stăpâna Moldova pe la 1657 ¹⁾ adică, Dosoftei a compus această lucrare în curs de 25 ani.

Mica proporție a lucrării lui Dosoftei ne permite să credem, că Mineele lui nu au avut acel caracter enciclopedic, cum sunt Mineele mitropolitului Macarie sau ale sf. Dumitrie de la Rostov. El a avut în vedere să dea turmei sale o citire instructivă în limba maternă.

În volumul al III-lea, la finele lunii lui Mai (f. 137) s'a tipărit următoarea notă: „*Anna Doroficeovna Lietavova Marșalcova Staro-Dubovsca ocazala pomoșci pri napeceatani i sconcealasi v zemlie leașscoi v 7194 (Ana Doroficeovna Letavova Marșalcova Staro-Dubovsca a ajutat la tipărire și s'a sfârșit în țara leșască la 1686.*²⁾).

1) N. Iorga, Ibidem.

2) I. Bianu și Hodoș. Ibidem pag. 246.

În 1683, Dosoftei tipărește **Liturghia** în a doua ediție, la sfârșitul căreia adaugă câteva rugăciuni. ¹⁾ Din această ediție s'a păstrat numai niște mici fragmente.

Dar, judecând după „șriftul“, asemănător cu „șriftul“, cu care s'au tipărit cărți în tipografia, adusă din Moscova și după semnătura lui Dosoftei, învățații români socotesc această liturghie ca o nouă ediție. ²⁾ Tot lui Dosoftei i se atribuie ediția unui „**Octoih**“, poate neterminată, din care ne-a rămas numai un mic fragment. ³⁾

În sfârșit, în 1683, Dosoftei a mai tipărit în românește „**Paremiile**“. ⁴⁾ Titlul cărții este cel care urmează:
„Parimiile preste an tipărite cu porunca mării sale prealuminatului întru Is. Hs. Ioan Duca voevoda cu mila lui D(umne)zău D(om)n ț(ă)rii Mol-

1) I. Bianu și N. Hodoș. Bibliografia, vol. I pg. 262—263.

2) Ibidem p. 262.

3) Ibidem p. 263.

4) Ibidem, pp. 263—269.

dovei și Ucrainei cu poslușania smeritului Dosoftei mitropolitul, în tiparnița țără(i) ce ne-au dăruit s(fin)ția sa părintele nostru fericit Ioachim, patriarhul de slăvita patrierșia a Moscului, m(i)-l(o)stivul D(umne)zău să-l bl(ago)-s(lo)vască. V liet 7191, mle(sea)ț Oc. 7 dni“.

„Cartea este editată în 4° pe 4+3+38+139+56+4 foi, iar pe versul foaiei de titlu este stema Moldovei și stihurile obișnuite în edițiile lui Dosoftei. După aceea urmează hronologia, domnilor Moldovei pomenită mai sus, după care este tipărit textul „Paremiilor“. Pe foaia 129 găsim această notă, compusă de Dosoftei:

„S(vea)tieșomu g(os)p(o)d(i)nu Ioakimu Patriarhu țarscago grada Moscvii vseea Rosii velicoi i maloi i proceaia. Stihi voloskiie“, (Prea sfântului Domn Ioachim, patriarhul orașului împărătesc Moscova și al întregii Rusii, mare și mică și celelalte. Versuri românești). Redăm și noi în întregime această po-

ezie, cu „șrift“ latin cum este tipărită în ediția Academiei române :

„Laudată s'aibă dreptul pomană.
 În ceriu și pre lume fara de prighană,
 Ca și dela Moscvă luciaste lucoare,
 Intinzând lungi raze i (și) bun nume supt soare :
 Ioachim Svîntul, a svînta cetate
 Acia 'mparatâscă, de creștinatate
 La dâns pentru mila cine nazuiaște
 Cu ovilit suflet, bine-l daruiaște.
 C-am nazuit și noi la svînta lui față :
 Priimitu-ne-au bine ruga cu dulceață.
 Din patriarșie datu-ne-au tipare,
 Sufletească treabă și bine ne pare.
 Dia-i Dumnazau parte, și-in ceriu sa luciască
 De-a rândul cu svinții sa sa proslavască. Amin.

Unii dintre învățații români mai socotesc pe Dosoftei ca autor al „**Dicționarului slavono-român**“, care se păstrează în biblioteca societății din Moscova de istorie și anticități ruse sub No. 240 ¹⁾. Mai există o părere, că manuscrisul este însuși autograful lui Dosoftei ²⁾. Observațiunile făcute asupra acestui manuscris ne-au dus la concluzia că

1) P. M. Stroev : „Biblioteca societății pentru istorie și anticități ruse“ Moscova, 1845, pag. 113.
 B. P. Hajdeu : „Cuvente den bătrâni“ Buc. vol. I pag. 113.

2) Ar. Densușianu : Istoria limbei și literaturii române. Iași 1894, pag. 256.

compunerea dicționarului nu are nici cel puțin pe departe asemănare cu scrisul lui Dosoftei. Acest dicționar reprezintă o destul de apropiată prelucrare a cunoscutului dicționar al lui Pamva Berânda.¹⁾

Ultima lucrare a lui Dosoftei din Moldova sunt „**Mineele**“ a căror editare a durat patru ani, dela 1682 până la 1686. Spre sfârșitul șederei lui Dosoftei în Moldova activitatea lui slăbește în chip însemnător. Dela 1683 până la 1686 nu a mai editat nici-o carte, dacă nu socotim Mineele. Probabil, că condițiile complicate ale vieții politice nu i-au dat posibilitatea să continue în liniște activitatea sa culturală luminaătoare printre Români. Aluziuni la aceste condițiuni nefavorabilă găsim în

1) Presupunerile noastre asupra acestei chestiuni ni le-am expus în articolul nostru: „Dicționarul slavo-român din biblioteca societății de istorie și anticități ruse din Moscova“, tipărit în *Russkii filologhiceskii viestnic*, 1914, cartea I. Vezi și V. N. Pereț: „Darea de seamă asupra excursiei seminarului de filologie rusă, făcută la Moscova“, Kiev, 1912, pag. 101. V. A. Cheltuială: „Cursul de istoria lit. ruse“ pp. 768—772. S. Peterburg 1911, p. I. c. II. (N. Tr.)

prefața Mineelor lui „*In curs de vreme îndelungată*, — zice el aici, — am scris și tălcuit cât am putut în acest veac greu pentru țară“. ¹⁾).

CAPITOLUL IX

Activitatea lui Dosoftei pe terenul literaturii ruse.

În 1686, Dosoftei, după cum am spus mai înainte, părăsește Moldova și se așează în Polonia. Cu toate împrejurările grele despre care nu odată vorbește în scrisorile sale către țarii Moscovei, patriarh și mitropolitul Kievului, Varlaam Iasinskii, el nu-și părăsește activitatea cărturărească.

Smuls cu forța din Moldova, de la via sa activitate, pierzându-și situația sa de mai înainte, el se aplică la alte chestiuni, cari cereau pe atunci dezlegare. Ca iscusit cărturar, adânc devotat nevoilor bisericeii ortodoxe, Dosoftei, pomenindu-se în mijlocul unei lumi catolice, nu s'a clătinat în con-

1) I. Bianu și N. Hodoș. Bibliografia, pag. 245

vingerile lui; simților la manifestările actualității, el repede a intrat în cursul culturai chievne și moscovite, vădind și aci energie și muncă. La început, după sosirea lui Dosoftei în Polonia îi era grozav de greu, pentru că după cum am văzut, el numai în Noembrie 1688 se hotărăște să dea de știre printr'o scrisoare țarilor moscoviți. Acum nu se putea gândi la nici-o lucrare. După ce Dosoftei se mai obișnuie cu noua sa situație, sau mai bine zis, când observația asupra lui se mai slăbr, el se apucă de traducerea de cărți în limba slavonă pentru binele ortodoxiei ruse. Cu părere de rău, această latură a activității lui Dosoftei, nu a fost nici de cum cercetată nici în literatura științifică rusă, nici în cea română. Indicațiuni asupra traducerilor lui Dosoftei, deși nu cu totul exacte, sunt la A. I. Sobolevskii¹⁾ nesocotind descrierile

1) A. I. Sobolevskii: „Literatura tradusă a Rusiei moscovite din veacul XIV-XVII“, S. Petersburg, pp. 300, 303, 307, 319, 321, 327.

bibliotecilor, unde se păstrează manuscrisele lui Dosoftei. În știința românească, câteva traduceri ale lui Dosoftei, au fost semnalate nu de mult timp într'un mic articol al lui S. Dragomir¹⁾.

După cum se știe, Rusia moscovită și sud-vestică în a doua jumătate a veacului al XVII ducea o grea luptă religioasă. Reforma lui Nikon²⁾ a împărțit societatea rusă în două tabere dușmane și s'a ridicat un șir de chestiuni, care priveau partea formală a religiei. La deslegarea acestor chestiuni a fost chemată toată societatea cultă a vremii aceleia, toată literatura rusă. Aceste chestiuni religioase, această luptă dintre schismatici și ortodoxi, se întetește prin alte noi chestiuni, puse în curs de cultura din sud-vestul Rusiei. Influența polono-latină s'a atins de Rusia sud-vestică nu numai în sferă instrucțiunei, ci și a

1) Revista „Convorbiri literare“ pe 1911, No. 10, pp. 1131—1143.

2) P. Znamenskii: „Manual de istoria bis. ruse“ pag. 290—294.

vieții religioase a Ucrainilor. Catolicismul și-a arătat influența sa asupra multor obiceiuri ortodoxe. De pildă, cuvintele „sfânta sfintelor“, pronunțate în rânduiala cununiei când se dă vin mirelui, înconjurarea epitafului, întrebuintarea vinului alb, adaosul numai al căldurei în potir, purtarea discului nu pe cap, ci pe umere¹⁾ și alteie. Erau și depărtări cu caracter dogmatic, cum de ex: despre concepțiunea neîntinată a sf. Fecioare Maria²⁾. Odată cu lipirea Ucrainei de Rusia moscovită, se începe o afluență de cărți în Moscova, și împreună cu ele au început să se întindă și părerile latine în privința diferitelor chestiuni cu privire la viața bisericească-religioasă. Apariția fraților Lihudi³⁾ și a partizanilor învățături grecești silește pe patriarhul Ioachim să dea o serioasă atenție părerilor, răspândite de

1) I. A. Șleapkin : „Sf. Dimitrie de la Rostov și vremea lui“, S. Peterburg, 1891, pag. 109.

2) Ibidem, pag. 110.

3) P. Znamenskii „Cursul de ist. bis. ruse“, S. Petersburg 1904, pp. 307—309.

partidul latin. Din această luptă religioasă celei mai ascuțite chestiuni era chestiunea despre timpul transubstanțierii sfințelor Daruri. Această chestiune „era la noi“, zice un cercetător științific, „în a doua jumătate a veacului XVII, în curs de 10—15 ani o chestiune nu numai domnitoare, ci chiar exclusivă a timpului, ea frământa spiritele tuturor, deslegării ei i se dedicaseră cele mai bune și inteligente forțe ale timpului acela“¹⁾. Această mișcare se întăria încă și mai mult prin neplăcutul raport dintre Ioachim față de Ucraini. Chestiunile despre erezii, chestiunile cu privire la rânduele și dogme sunt tratate în toate lucrările literare traduse sau originale din timpul acela; Dosoftei, fără nici o îndoială, cunoștea această luptă, fiindcă aproape toate traduceriile lui și fragmentele compilate originale se învârtesc în jurul chestiunilor, cari frământau pe atunci Rusia, toate lucrările lui sunt îndreptate con-

1) G. Mircovici: „Despre vremea transubstanțierii sf. Daruri“ Vilno, 1886, pag. 9.

tra ereziilor, pentru întărirea ortodoxiei, toate aceste lucrări după spiritul și caracterul lor se potrivesc de minune cu lucrările traduse și originale, cari erau în mâinile Rușilor.

Cea mai de seamă lucrare a lui Dosoftei este: „**Traducerea lucrărilor lui Simeon al Salonicului**“ Lucrările lui Simeon al Salonicului cuprind discuțiuni „pentru toate ereziile“, despre slujba bisericească, slujitorii bisericeii, diferite rândueli ale slujbelor, și se referă la acel șir de lucrări, cari erau așa de trebuitoare pentru liniștirea bisericeii ruse atât de învălurate¹⁾). Lucrările lui Simeon al Salonicului au fost tipărite în grecește la Iași 1683. Dosoftei, mitropolitul Sucevei în scrisoarea sa către Varlaam Iasinski, mitropolitul Kievului, comunică cele ce urmează despre editarea lucrărilor lui Simeon al Salonicului :

1) G. Mircovici. Op. cit pag. 177. Despre Simeon al Salonicului, vezi „Lecturile societății iubitorilor de luminare duhovnicească“, 1894, No. 7 și „Convorbitorul ortodox“. 1872, No. 5.

„Cartea aceasta este o carte patriarhală, care-i pururea în mâinile lor. Și venind prea sfințiții patriarhi la Iași în Moldova: Partenie, cu mila lui Dumnezeu papă și patriarh a marelui oraș Alexandria, al Libiei, Etiopiei, Pentapolei, și întregului Egipt, și Dosoftei, cu mila lui Dumnezeu patriarh al sfântului oraș Ierusalim și a întregii Palestine, al Siriei, Arabiei, a ambelor părți ale Iordanului, Canei Galileii; și al sfântului Sion și văzând sărăciu de o asemenea carte trebuitoare, a dat-o în noua tipografie grecească, așezată în vremea lui Duca Vodă“¹⁾).

Fără îndoială, că editarea acestei cărți întreprinsă de patriarhii răsăriteni la Iași, nu s'a făcut fără participarea lui Dosoftei, care ocupa pe atunci catedra mitropolitană. Titlul grecesc al acestei cărți, tradusă de câte-va ori în Rusia este arătat în anexă.

Odată cu aceasta, cum se vede din

1) Manuscrisul bibliotecii din catedrala sf. Sofia din Kiev, No. 161 (38), f. 182.

cuvintele titlului, la sfârșitul cărții s'a tipărit comentarii la liturghia lui Marcu Efeseanul. Pe versul foarei de titlu s'a pus stema Moldovei și versuri în limba greacă, dedicate domnului Moldovei, Ioan Duca Voevod ¹⁾. Această ediție a servit ca original pentru traducerea făcută la 1686—1688 în Moscova după porunca patriarhului Ioachim ²⁾. Lucrările lui Simeon al Salonicului au fost traduse la Moscova în întregime cuprinzând aci și dedicația voevodului Duca și lucrarea lui Marcu Efeseanul. Còpiile acestei traduceri sunt arătate de academicianul A. I. Sobolevski ³⁾ care stabilește, că traducerea este făcută de un bătrân monah din mănăstirea „Ciudov“, Eftimie. Constatând că traducerea lui Eftimie, care este robit

1) I. Bianu și N. Hodoș Bibliografia, Vol I pp. 273—275. Trimetera la E Legrand: „Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle, Paris, 1892, pag. 414.

2) Ibidem, pag. 27'.

3) A. I. Sobolevskii, „Literatura tradusă...“ pg. 317.

de original, făcând ca traducerea să fie foarte grea la înțeles, Sobolevskii adaogă: „Probabil, Dosoftei, care se găsea pe atunci în Moscova, spre a o face mai clară, a corectat-o după original. Rezultatul lucrării lui a ajuns până la noi numai într'o singură copie, autograful lui se află în Biblioteca sinodală No. 727 (Gorskii și Nevostruev No. 184“. Această părere a lui Sobolevskii este bazată pe compararea a două locuri paralele din traducerea lui Dosoftei și a lui Eftimie, făcută de Gorskii și Nevostruev. Totuși, întâmplătoarea coincidență a acestor locuri nu vorbește încă în folosul ideii, că Dosoftei a corectat numai textul lui Eftimie¹⁾.

De fapt, manuscrisul lui Dosoftei, care se păstrează în biblioteca sinodală din Moscova No. 728 este adevărata traducere a lui Dosoftei, făcută

1) Gorskii și Nevastruev: „Descrierea manuscriselor slave din biblioteca sinodală din Moscova“, partea II, No. 184, pag. 499.

de el independent de traducerea lui Eftimie din mănăstirea Ciudov. Dosoftei nu a putut să se apuce de corectarea textului lui Eftimie pentru că nu a fost la Moscova. În biblioteca catedralei Sfintei Sofia din Kiev se păstrează un manuscris semi-ciornă, No. 161 (38), autograf al lui Dosoftei cu aceleași lucrări ale lui Simeon al Salonicului¹).

Acest manuscris, scris de Dosoftei în locul lui de exil, în orașul Stryj, în răspasul de timp dela 1690 până la 1693, se trimetea de Dosoftei „*în diferite vremuri prin cetățeni din Stryj*”²)“ lui Varlam Iasinskii, mitropolitul Kievului. Aproape fiecare trimetere era întovărășită de câte o scrisoare; aceste scrisori, mici note, ne dă un limpede tablou despre însași mersul lucrării lui Dosoftei cu traducerea. Aducem

1) N. I. Petrov: „Descrierea manuscriselor colecțiilor din Kiev”, 1904 pag. 41, fascicola III.

2) Manuscrisul bibliotecii din catedrala Sf. Sofia, Kiev, No. 161 (38) f. 263. verso.

aici cele mai caracteristice fragmente din câteva scrisori ale lui. Pe foaia 182 a manuscrisului No. 161 (38) din biblioteca catedralei Sf. Sofia din Kiev, citim:

„Părinte sfinte, Domnule Varlaame primește-le cu bună cucerie ca pe acele două lepte. Primește-le, înțelepte prea sfinte arhimandrite al Pecerskii, și laudă cu milosârdie cași Hristos miluitorul puținul acesta cași cum ar fi mult mai bogat darul de cât toate, îndurându-te asupra-i, mângâe-l și dă-ne pricină bună de mântuire, primește și puținul pentru mult. Am tălmăcit deja 183 de capete și mai am 90 de scris înainte, căci cu toatele sunt 373 (sic) îndreptează zicerile și numirile slavonești precum și greșelile. Acum numai literă nu avem, dați-o, vă rog, la tipar“.

După cum reese din această scrisoare, Dosoftei hrănea nădejdea, ca traducerea lui să fie tipărită. În această se vorbește despre originalul

traducerei lui Dosoftei, despre care a fost vorba mai sus, vorbește despre ediția din Iași a lucrărilor lui Simeon al Salonicului 1683. La sfârșitul traducerei lui Dosoftei găsim următoarea noată :

„In sfârșit, cu bunătatea lui Isus Hristos și mântuitorul nostru am sfârșit toată cartea fericitului Simeon al Tesalonicului sau Salonicului tradusă din grecește în rusește .. primește deci sărăcăcioasa noastră ascultare, prelatule al lui Hristos, și binecuvintează pe smeritul tău rob Dosoftei, fost când-va mitropolit al Moldovei“¹⁾.

Nu ne vom opri asupra destul de numeroaselor însemnări de acest fel, notate prin acest manuscris, asupra observațiilor și corectărilor făcute cu mâna lui proprie, pentru noi este limpede că traducerea aparține lui Dosoftei. Manuscrisul din biblioteca sinodală din Moscova No. 727 este o

1) Manuscrisul bibliotecii din catedrala sf. Sofia, Kiev, No. 161 (38), f. 527.

còpie de pe manuscrisul bibliotecii din catedrala sf. Sofia No. 161 (38). Manuscrisul din Moscova, după observațiile noastre, nu este un autograf al lui Dosoftei, ci o còpie prescrisă de cineva pe curat depe manuscrisul din Kiev după porunca lui Dosoftei. Numai dela foaia 220 până la 373 pe margini se întâlnesc îndreptări scrise cu mâna proprie a lui Dosoftei după care urmează scrisoarea scrisă cu mâna proprie a lui, semnalată de Gorskii și Nevostruev¹⁾.

Măruntul semicursiv al manuscrisului din Moscova, care pe alocurea trece în scris repede, care nu este scris pretudindenea de aceeași mână, nu se aseamănă cu cel caracteristic care-i un scris statornic al lui Dosoftei. Poate, locuri separate din acest manuscris (după foaia 220) scrise

1) Gorskii și Nevostruev. op. cit. par. II, No. 184, pag. 499 și urm. În manuscrisul No. 727 din biblioteca sinodală din Moscova scrisoarea este inserată la f. 373 verso.

cu scrisul lui Dosoftei într'o oare care măsură schimbat. Compararea unor anumite locuri din manuscrisul cu No. 161 (38) din biblioteca catedralei Sf. Sofia ne duce la concluzia, că manuscrisul din Moscova este o còpie exactă de pe manuscrisul din Kiev, còpie în care au fost introduse numai câte-va îndreptări ortografice. Dăm în anexă câte-va mici locuri paralele, luate la întâmplare.

Chiar și observații separate de ale lui Dosoftei, care nu au nimic comun cu textul, uneori, se repetă în ambele manuscrise; de ex:

Manuscrisul din Kiev.

F. 3. 3. „Sie sconceah 1691
Oct. 17 **vecer(om)**. Otți
s(**vea**)tii bi(agoslo)vite i
prostitute mea griešnago vi
raba Dosoftea Suceav-
scago“.

M-sul din Moscova.

F. 412. „Sie sconceah 1691
Oet. 17 **vecer(om)**. Otți
s(**vea**)tii bi(agoslo)vite i
prostitute mea griešnago
vi raba Dosoftea Suceav-
scago“.

Lucrările lui Simion din Salonic au fost traduse la finele veacului XVII, dupe cât se pare, de Nicolae Milescu Spătaru, ca original și pentru această traducere a servit ediția de Iași în

limba greacă din 1683¹⁾). Am amintit, că în această ediție, după scrierile lui Simion al Salonicului s'a mai tipărit și comentariile la liturghia lui Marcu Efeseanul. Aceste comentarii au fost traduse atât de Eftimie cât și de Spătarul și au fost lăsate fără traducere de Dosoftei. Inițiativa traducerii scrierilor lui Simeon al Salonicului aparține, după cum se vede, tot lui Dosoftei, căci dacă ar fi știut despre existența traducerii lui Eftimie, făcută ceva mai înainte, nu ar fi putut să spered la editarea cărții, despre care fapt el roagă în scrisorile sale pe patriarhul Ioakim și pe mitropolitul Varlaam Iasinskii.

Tot în această colecție de traduceri a lui Dosoftei din biblioteca catedralei sf. Sofia din Kiev No. 161 (38) de pe foile 529—580 sunt scrise: „*Epistolele sfântului sfințitului mucenic Ignatie și arhiepiscop al dumnezeescului oraș*

1) A. I. Sobolevskii. Op. cit. pag. 320.

Antiohia". Ele sunt în număr de 12 și ating chestiuni dogmatice de credință și sunt traduse de Dosoftei, după cum se vede din însemnarea lui „*din limba cea elinească în cea slavonească sau rusă*"¹⁾. Această traducere o întâlnim încă în 3 copii. Dosoftei observă că „*am prescriș această carte de trei ori*"²⁾. După cât se vede, aceste 3 exemplare au fost trimise de el în Rusia.

Pe unul din aceste exemplare îl găsim chiar în colecția aceasta pe paginile 615—672. Această ultimă copie este o copie de pe cel dintâi exemplar, puțin schimbată și corectată, scrisă cu o măruntă semi-cursivă. Pe marginile primei copii găsim o mulțime de însemnări în limbile : greacă și latină scrise de însăși mâna lui Dosoftei. A doua copie, după cum se vede din însemnarea lui Dosoftei de pe pag. 616, 617 și 618, se destinase de

1) Manuscrisul bibliotecii din catedrala Sf. Sofia, Kiev, No. 161 (38), f. 529.

2) Ibidem, ff. 529, 580.

Dosoftei pentru imprimare. Aducem pentru caracteristică mici extrase atât din prima copie cât și din cea de a doua :

COPIA I-a.

f. 580 „Lucișe ubo pisania uzrienie elico bo cias(to) sășci ciuvstvam ne tociiu prepodaet liubiminaea, pocitaet priemliușceago, no i imi je protivopriemlet eje i lucișim jelianie bogatit: obace vtoro gl(agol) iut pristanișce pisaniam podobie“.

COPIA II-a.

f. 615 „Lucișe ubo pisanio uzrienie, elico bo ceasta sășci ciuvstvam, ne tăciiu ili je prepodavaet liublenicinaea pocitaet priemliușceago, nă' i imijē vāzaem priemlet eje c lucișim jelianie bogatit. Obace vtoro gl(agol) iat pristanișce i pisaniam obraz“.

A treia còpie a celor 12 epistole ale lui Ignatie în traducerea lui Dosoftei o găsim în biblioteca sinodală din Moscova No. 436¹⁾). Această còpie apare ca o còpie de pe una din còpiile din Kiev, făcută de însuși Dosoftei.

Manuscrisul este scris cu un semi-cursiv mare; pe marginile manuscrisului găsim nenumărate însemnări, iar pe versul filei 50 este următoarea scrisoare, scrisă cu obișnuitul scris al lui Dosoftei :

1) A. I. Sobolevskii. op. cit. 307. Gorskii și Nevostraev. „Descrierea...“ No. 109.

„Cu mila lui Dumnezeu Marelui Domn, prea Sfântului Kir Ioachim, patriarhul Moscovei, al Intregei Rusii, al tuturor țărilor de la nord, prea milostivului meu părinte și stăpân, mă rog, primește această ascultare a mea cu bunăvoința cu care m'am trudit să o talmăcesc din limba grecească în cea slavonească, fie bine plăcută rugăciunea mea și primită ca de la o slugă a ta în cinstea și luada lui Dumnezeu celui în treime slăvit. Al tău rob smerit și nevrednic Dosoftei mitropolit de Suceava“.

Evident, că această còpié fusese destinată de Dosoftei pentru tipărire, el poate nu spera cu totul ca lucrarea lui să fie tipărită la Kiev, iată pentru care motiv el se adresează cu rugăciunea sa să i se tipărească traducerea și la Moscova.

În sfârșit, còpia a patra și cea din urmă se găsește tot în aceeași bibliotecă sinodală din Moscova No. 346, prescrisă de un necunoscut în Moscova.

La finele primei còpii (f. 530—580, manuscrisul catedralei sf. Sofia din Kiev No. 161 (38) găsim un mic articol intitulat „*Din cărțile sf. Ieronim*“, scris întâi în grecește și după aceea în latinește iar puțin mai departe (f. 582—587) „*Scholia în epistolia d. Ignatii*“ în latinește ¹).

Am spus mai sus, că la finele veacului al XVII în Moscova cercurile bisericești se interesau foarte mult despre chestiunea transubstanțierii sfințelor Daruri. Prin Polonia pătrunde în Ucraina părerea latină despre transubstanțiere de unde prin învățații chieveni se strecoară la Moscova și se confirmă mai cu seamă printre ucenicii și partizanii lui Simeon Polțkii ²).

1) Indicațiune asupra traducerei celor 12 epistoie ale sf. Ignatie Purtătorul de Dumnezeu aflăm la N. I. Petrov și P. N. Batinșcov „Basarabia“, descriere istorică, Petersburg, 1892, pag. 83.

2) L. N. Maicov: „Schite din istoria literaurei, ruse a veacurilor XVII—XVIII-lea“, S. Petersburg, 1889, pag. 33. Despre Simeon (Petrovskii-Sitnia-

Patriarhul Ioakim, împreună cu *frații Lihudi* și monahul Eftimie din mânăstirea Ciudov și, în general, cu partizanii învățături grecești se ridică întru apărarea păreri ortodoxe despre momentul transubstanțierii sfințelor Daruri.

Apare o întreagă literatură de traduceri și originală asupra acestei chestiuni. Patriarhul referindu-se bănuitor față de ortodoxia Ucrainilor, cu scop ca să afle mai exact părerea lor asupra acestei chestiuni, trimete o scrisoare mitropolitului Kievului, *Gheodeon Cetvertinskii* și lui *Lazăr Baranovici*. Se vede, că învățații chieveni nu au putut să-i dea imediat răspunsul la această chestiune, căci în 1689 Ioachim trimete Ucrainilor o nouă

novici) Poloțkii (1629—1680) a se citi cea mai bună și mai nouă analiză în capitala lucrare a prof. V. A. Cheltuiala (basarabean): „Curs de ist. a lit. ruse”, literatura partea 1, cartea II, S. Petersburg, 1911, pp. 870—892. Localitatea Poloțc este la vest de Vitebsc pe șoseaua Moscova-Vitebsc-Dünaburg-Riga. [N. Tr.)

scrisoare precum și lui Varlaam Iasinskii în care cere cu înzistență să-i se răspundă ¹⁾). În Marte 1689 Gheleon Cėtvertinskii și Varlaam Iasinskii trimet răspuns patriarhului în care ei apără părerea latină cu privire la transubstanțierea sf. Daruri, citând mai cu seamă literatură sud-rusă. Se vede, că ei erau mai în curent cu limba și literatura latină și cunoșteau foarte slab pe cea greacă și modul cum era expusă această chestiune în literatura ortodoxă-greacă.

Pe la finele veacului al XVII-lea, nu erau în Kiev învățați, cari să știe limba greacă.

Dosoftei, cum am văzut, în 1684 a venit la Kiev în calitate de sol la țării moscoviți Petru și Ioan. Ne sosind până la Moscova, Dosoftei s'a oprit oarecare vreme în Kiev, unde a făcut cunoștință cu mulți învățați din sudul Rusiei, cu care el făcuse cunoștință

1) I. A. Șleapkin, Op. cit. pag. 126.

din școală. Probabil, a făcut cunoștință și cu Varlaam Iasinskii. Amintind într'una în scrisorile sale despre scrierile lui Simeon al Salonicului, editate în Iași la 1683, Dosoftei zice : „*După cât îmi aduc aminte mi se pare că v-am dat, un caet din acestea când am fost la voi, dacă nu am uitat*“¹⁾. Din acest moment s'au început legăturile. Varlaam Iasinskii, înștiințat despre cunoștințele lui Dosoftei de limba greacă, și dogmele credinței ortodoxe, a cerut celui din urmă să expună părerea părinților bisericești răsăritene despre momentul transubstanțierii sf. Daruri. Rezultatul acestei cereri sunt aceste fragmente traduse și în parte chiar compuse de el însuși, cu privire la aceste chestiuni liturgice. Este posibil ca și scrierile lui Simeon al Salonicului să fi fost traduse de Dosoftei după cererea lui Varlaam Iasinskii, cari i-au trebuit

1) Manuscrisul din biblioteca catedralei sf. Sofia, Kiev, No. 161 (38) f. 182.

să se justifice în ochii patriarhului Ioachim, care bănuise pe Ucrainieni de îndepărtare dela ortodoxie ¹⁾). Cel puțin, într'una din scrisori după trimiterea unei părți din traducerea scrierilor lui Simeon al Salonicului găsim indicațiunile lui Dosoftei la un șir de scrieri al căror cuprins se referă la chestiunile dogmatice și liturgice. Aici între altele găsim următoarele: „*semnalez pe cât îmi este cu putință despre cartea sfântului Gherman patriarhul: tălcuirea sf. liturghii, pe care am tălmăcit-o din ediția greacă, tipărită în Veneția, anul 1672, conlicenza dei superiori, dar în ea s'a strecurat și un cuvânt nepotrivit după evanghelie.*

Aceasta este cuvântul pe care oamenii spun, că a doua venire a lui Hristos are să fie după șase mii cinci sute de ani, aducând ca dovadă măr-

1) I. A. Șleapkin, op. cit., pp. 108-250, expune amănunțit relațiunile lui Ioachim cu Ucrainii.

turiile sf. Ipolit, sf. Chiril precum și ale lui Ioan Gură de aur"¹⁾.

În altă scrisoare a lui Dosoftei, care însoțea unul din fragmentele liturgice ale lui Dosoftei, mai găsim încă odată o indicațiune la un șir de cărți „*trebuitoare ortodoxiei*“. „*Am, deasemenea, această carte tipărită în limba greacă, intitulată astfel Diatagai ton agion apostolon . . . și mai am încă o carte mare a sf. Ieronim foarte trebuitoare ortodoxiei. S. Hieronymi incubrationes omnes barzo dywnaia și foarte trebuitoare pe care nu o pot trimete pe jos căci este grea*”²⁾.

Fără îndoială, că aceste indicațiuni sunt provocate de cererea lui Varlaam Iasinskii de a traduce, de a indica cu privire la cele mai importante chestiuni de dogmatică și rânduială ortodoxă, altfel Dosoftei nu ar fi avut nici un motiv să se întindă asupra a-

1) Manuserisul din biblioteca catedralei Sf. Sofia, Kiev, No. 161 (36) f. 514 verso.

2) Ibidem f. 600.

cestor cărți. Asupra acestor lucruri mai avem numeroase însemnări ale lui Dosoftei pe marginile manuscriselor în care se expun chestiunile acestea liturgice, însemnări, cari atrăgeau după cum vom vedea mai jos, atențiunea lui Varlaam Iasinskii asupra celor mai importante momente ale liturghiei și mai cu seamă asupra locurilor, când se săvârșește transubstanțierea sfintelor Daruri. Unul din caete în care se expune această chestiune a fost trimis de Dosoftei la 8 Septembrie 1690¹⁾, prin urmare tocmai atunci când chestiunea despre transubstanțiere la Kiev era mai ascuțită, când patriarhul Ioachim era gata să dea anatemei pe chieveni pentru plecarea lor către catolicism. Trebuie să socotim, că fragmentele lui Dosoftei au jucat un mare rol în lămurirea chestiunii despre transubstanțiere în Kiev, în lepădarea învățaților

1) Ibidem, f. 712.

din Kiev de învățătura latină. Fragmentele lui au avut în Kiev aceiași însemnătate ca și fragmentele traduse și originale ale lui Eftimie și fraților Lihudi din Moscova, Dosoftei dovădind nu mai puține cunoștințe în chestiunile de dogmă și liturgică de cât cei dintâi, ne mai vorbind despre limba fragmentelor lui, care este mult mai limpede și curată de cât limba reprezentanților învățătorei grecești din Moscova.

CAPITOLUL X

Lucrările literare ale lui Dosoftei în legătură cu chestiunea despre timpul transubstanțierii sf. Daruria

O lucrare mai timpurie a lui Dosoftei privitoare la chestiunile liturgice este traducerea scrierei lui Gherman, arhiepiscopul (patriarhul) Constantinopolului „**Istoria bisericească și vedenia tainică**“, care se găsește în aceiaș colecție chiveană No. 161

(38) pe foile 672—712. Această scriere a lui Gherman al Constantinopolului a fost tradusă în 1689 în Moscova de starețul Eftimie după îndemnul patriarhului Ioachim¹⁾. Traducerea lui Dosoftei s'a terminat la 8 Sept. 1690. Ca original al traducerei lui Eftimie a servit ediția scrierei lui Gherman, eșită în Veneția la 1639, iar ca original al lui Dosoftei a servit aceeaș ediție, deși, cum am văzut mai sus, el arată greșit anul ediției 1672. În această scriere se vorbește despre templu, obiectele bisericesti, veșmintele slujitorilor altarului, după care se expune chestiunea liturghiei. Momentul transubstanțierii st. Daruri se expune după I. Zlatoust, Vasile cel Mare, Iacov fratele Domnului și alții. Această ultimă parte, se vede, că a fost compusă de Dosoftei pe baza diferitelor izvoare. Pe margini, unde se expune momentul transubstanțierii, Dosoftei,

1) A. I. Sobolevskii Op. cit. pag. 305.

dă următoarea notă: „*vezi că această expresiune „am văzut“ a fost lepădată din liturgia unită și puțin mai jos — „aici se săvârșește darurile“ (f. 701).* Prin aceasta, Dosoftei, probabil, a voit să atragă atenția lui Varlaam Iasinskii asupra unui loc mai interesant pentru acesta din urmă.

O atenție și mai mare merită un alt fragment al lui Dosoftei, care se referă tot la chestiunea timpului transubstanțierii. El se întâlnește în patru copii, cari diferă puțin una de alta. Aceste patru copii după cuprins se pot reduce la două variante, care se deosebesc mult între ele. Primei variante îi aparțin două copii, cari se găsesc în colecția de traduceri a lui Dosoftei din biblioteca catedrelei sf. Sofia din Kiev No. 161 (38), celei de a doua îi aparțin copiile, aflătoare în bibliotecile din Moscova, una în cea sinodală No. 109 (după Gorskii și Nevostruev No. 436), alta în Muzeul lui P. I. Șciukin No. 87. Să ne oprim

la còpiile din Kiev. Ambele còpii sunt autografele lui Dosoftei cu însemnările și corecturile de mîna lui proprie pe margini. Titlul primei còpii este următoarea: „Despre transubsanțierea sfintelor Taine“¹⁾.

Cuprinsul ei este acesta: totul în lume are un început, mijloc și sfârșit, totul îi supus unui anume conducător, totul se face după o lege stabilită a cărui pildă este facerea lumii de Dumnezeu în 6 zile, în totul stăpânește o minunată ordine“. pag. 95.

După aceia se comunică oarecari știri despre zămislirea Maicei Domnului, despre viața pământească a lui Hristos, despre conformitatea faptelor lui; Dosoftei se oprește mai amănunțit asupra instituirii tainei euharistiei. Toate faptele din viața pământească a lui Hristos se amintesc în liturghia bisericeii ortodoxe: „dar acum“ adaogă autorul, „unii ne turbură și voesc să

1) Manuscrisele din catedrala sf. Sofiei, Kiev No. 161 (38) f. 588—598.

ne strice printr'o oarecare schimbare adaosă în simbol, care ştirbeşte obiceiul nostru, amânând prin această săvârşirea sfinţelor daruri ale sf. Duh" (f. 585 verso), după aceea urmează „despre tălcuirea sfinţilor părinţi asupra sfintei liturghii". De la început, se expune părerea patriarhului Gherman al Constantinopolului după tălcuirea lui asupra liturghiei („Istoria bisericească şi vedenia tainică") cu trimetere la Ioan Gură de aur, Vasile cel mare, sf. Iacob fratele Domnului. Momentul transubstanţierii se expune aici amănunţit, şi în faţa cuvintelor, unde se săvârşeşte transubstanţierea sf. Daruri, găsim un şir de observaţiuni ale lui Dosoftei de acest fel: „iar prin recunoaşterea sfântului duh aici se petrece transubstanţierea sfintelor Daruri a pâinei şi vinului în trupul şi sângele Domnului şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos, dar unii scornesc altceva nou. Căci am văzut o liturghie nou tipărită cu litere latine, dar în ea nu-i chemarea sfân-

țului Duh, Domnul, încă o va scoate la lumină ca lumina adevărul său". (f. 591). Mai jos pe foaia 581 verso găsim următoarea notă : *vezi bine transformarea sfintelor Daruri a prea curatului Duh în trupul și sângele Domnului*". Insemnări mărunte mai întâlnim și mai departe. Dela f. 593 până la f. 597 verso avem un fragment „*cărțile dela sf. Climent „Constitutiones Apostolorum*“, drept fragment, care tratează tot despre liturghie. In fine, urmează un extras despre timpul transubstanțierii sfintelor Daruri după evanghelistul Marcu.

A doua còpie a articolului lui Dosoftei are următorul titlu : „*Vorbire despre transubstanțierea sfintelor taine*“, ea se află legată într'acelaș volum cu articolul anterior pe f. 713—723. Această còpie este la fel cu cea dintâi ușor schimbată. Schimbările constau în aceia, că în prima còpie Dosoftei traduce puțin mai mult din „*constitutiones Apostolorum*“ ale lui Climent,

pe când în a doua găsim numai mici citații (sau trimeteri) la Climent. Afară de aceasta, în copia a doua se găsește un fragment „*din cartea sf. Simeon al Salonicului despre transubstanțierea sfintelor Daruri*, capitolul 85“, (f. 722). În nici unul din articolele lui Dosoftei despre transubstanțiere nu găsim aceste fragmente.

Fără îndoială, acest articol din copie chievene ale lui Dosoftei are un caracter compilativ. Dosoftei și-a ales locurile despre transubstanțiere din diferiți autori, a tradus în limba slavonă, a prelucrat oarecum, și în forma aceasta le-a trimes lui Varlaam Iasinskii. Dosoftei indică însuși izvoarele articolului său: „*am tălmăcit din limba greacă, din adevăratele cărți sfinte și din ale sfântului Gherman, patriarhul Tarigradului și a altor scriitori foarte vechi și din Apostoli, după cum cel ce dorește, poate foarte bine să vadă*“, (f. 723), adică Dosoftei a adunat părerile celor mai însemnați cunoscători

ai liturghiei și compunerea ei. În această privință lucrarea lui Dosoftei amintește foarte mult cartea, care apăruse tocmai atunci „*Cartea mărturisirei ortodoxe... despre transubstanțierea trupului și sângelui lui Hristos*“ a arhiepiscopului Atanasie „Liubimâi“ de Holmogorskii. Partea principală a acestei mici lucrări „constă numai din extrase — mai cu seamă din scrierile sfinților părinți, fără nici un adaos din partea compunătorului“. În adevăr numărul autorităților la care Atanasie face trimeteri este cu mult mai mare: aci găsim extrase chiar și din câteva lucrări rusești vechi.

În însăși construcția articolului lui Dosoftei se observă o anumită aranjare, sistematizare: toată este pătrunsă de o idee determinată, de dorința de a expune mai limpede, mai în relief momentul transubstanțierei; Dosoftei se ține strâns de chestiunea care-l interesează, el extrage numai locurile necesare scopului său din scrierile sfinților părinți, subliniind în acelaș timp

îndepărtările în liturghia catolică și unită.

Afară de aceasta, în acest articol, cași în articolul lui Atanasie, arhiepiscopul Holmogorskii, nu se poate ca să nu semnalăm moderațiunea tonului lui Dosoftei, lipsa de atacuri înverșunate contra bisericii apusene, lipsa de țesătură polemică ceiace era în obiceiul vremii aceleia. În articolul lui Dosoftei par'că se simte un anume obiectivism, ceiace, de pildă, nu găsim în articolele cu caracter analog ale fraților Luhudi.

Ca izvor principal al articolului lui Dosoftei a servit lucrarea lui Gherman, patriarhul de Constantinopol, care după cum am văzut, a fost tradusă de Dosoftei încă din 1690. Dosoftei la compunerea noului articol despre transubstanțiere s'a folosit chiar și de vechia sa traducere.

Ca dovadă aducem această mică paralelă:

Manuscri ul catedralei Sf. Sofia No. 161 (38) din „Istoria bisericească și a vedeniei tainice“.
ff. 672—712.

(F. 700 verso). „Eșce prinosim ti slovesnuii siiu i bescrovnuii slujbu, i m(o)limsea i prosim i milisea die(istvi)em nisposli d(u)h svoi s(vea)tâi na nas i na predlejașciea dari siea i pr. i g(ospod)i ije pr(esvea)tâi svoi d(u)h v tretii ceas ap(osto)lom svoim i proceea diacon bl(agoslo)vi vino s(vea)tâi hlieb. ierei je bl(agoslo)vea i sâtvori hlieb sei ces(t)noe tielo H(rist)a tvoego“ 1).

Acelaș manuscris, articolul „despre transubstanțierea sfintelor Daruri“ ff. 580—590.

(F. 591) „Eșce prinosimti slovesnuii siiu, i bescrovnuii slujbu, i molimsea i prosim i milisea die(sti vi)em nisposli d(u)h tvoi s(vea)tâi na nas i na npe-dlejașciea dari sia i pro-caea. G(ospod)i ije pr(es-vea) tâi svoi d(u)h v tretâi ceas ap(osto)lom poslavâi togo bl(a)gâi ne otn(i)mi ot nas. no obnovi nas m(o)leașcihtisea. treșci s stih i po obâceaiu : diacon bl(agoslo)vi vl(adâ)co s(vea)tâi hlieb, ierei je bl(agoslo)vea gl(agol)ef. i sâtvori hlieb ubo sei cest-no tielo H(rist)a tvoeg(o)“

A treia còpie a articolului lui Dosoftei despre transubstanțierea se găsește în manuscrisul No. 436 din biblioteca sinodală din Moscova împreună cu epistolele lui Ignatie arhiepiscopul Antiohiei. Această còpie este un curat autograf al lui Dosoftei, trimis de către el patriarhului Ioachim al Moscovei. Această còpie este mai scurtă (f. 51-54) de cât cele examinate mai sus; el coprinde un extras din articolele de

mai înainte al celui mai de seamă loc din liturghie despre transubstanțiere din sf. Ioan Hrisostom, Vasilie cel Mare, Marcu și sunt fără multe amănunțimi. La finele articolului găsim o notiță: *văzând eu smeritul o liturghie a celui întru sfinți părintele Ioan Zlataust nou tipărită cu litere latine în rusește și în limba sarmată, dar fără proscomidie, cred însă că este cu adaos, dar după „luați mâncați“ nu-i chemarea sf. duh, și m'am mirat pentru că era o așa prescurtare. De aceea am însemnat aici mărturiile din limba greacă. Săracul și smeritul Țm. Dosoftei, blagosloviți-mă sfinți părinți și ertați pe cel păcătos“ (f. 54).*

Còpia a patra și cea mai din urmă a articolului lui Dosoftei se coprinde într'o colecție cu un coprins polemic din jumătatea veacului al XVIII-lea, aparținătoare muzeului din Moscova al lui Șciukin No. 87¹⁾ f. (12---14).

1) A. I. Iațimirskii, Inventarul vechilor manuscrise slave și ruse din colecția lui P. I. Șciukin, Moscova, 1895, I pag. 130.

Această còpie este o còpie exactă de pe fragmentul, pus în manuscrisul No. 436 din biblioteca sinodală din Moscova. Copistul a băgat în ea și notița lui Dosoftei despre care am vorbit mai sus despre liturghia uniată.

Afară de aceste scrieri, traduse și în parte compuse de Dosoftei în mod independent, mai găsim încă un șir de traduceri în limba slavonă, cari nu au nici o legătură cu chestiunile liturgice, dar legate cu literatura religioasă a Rusiei. Tot aici intră și traducerea a celor 35 cuvinte ale lui Ioan Hrisostom, care s'a păstrat numai într'o còpie în autograful lui Dosoftei din biblioteca sinodală din Moscova No. 446. Această traducere a fost trimesă de Dosoftei în Moscova la anul 1693, ceia ce se vede din următoarea dedicație a lui Dosoftei către țarii Moscovei Petru și Ioan.

„Ofer această sfântă carte și rog să primiți această lucrare a mâinei mele și să o înmulțiți prin tipar întru

vecinica slavă și folosul sfintei ortodoxii creștine a sfintei voastre împărății, prea smeritul rob Dosoftei mitropolit de Suceava, mă închin până la pământ.

Ca original a servit după cum spune academicianul A. I. Sobolevskii ediția în greaca nouă a scrierilor lui Ioan Hrisostom, apărută în Veneția în 1675¹⁾ Una din aceste cuvântări a fost trimisă în traducerea lui Dosoftei în 1693 în Kiev, ea este înserată în cunoscuta noastră colecție a traducerilor lui Dosoftei No. 161 (38) din biblioteca catedralei sfintei Sofia din Kiev pe f. 731-748. Aceasta este: „Cuvântarea 21-a a celui întru sfinți părintele nostru Ioan Hrisostom arhiepiscopul Constantinopolului, cuvântarea despre moarte și despre sfârșitul lumii“.

1) A. I. Sobolevskii: „Literatura tradusă a Rusiei moscovite“ pag. 300-301. Deasemenea Gorskii și Nevostruev: „Descrierea manuscriselor slavyone ale bibliotecii sinodale din Moscova“, II No. 128, pg. 132-141.

În aceeași colecție No. 446 din bibliotecă sinodală din Moscova la f. 279-295 sub formă de caet aparte, găsim „*cuvântarea foarte folositoare de suflet a prea cuviosului și purtătorului de Dumnezeu părintelui nostru Efrem*“ (f. 279) și *cuvântarea a doua a lui Efrem Sirul despre cinstirea cruce, pocăință și a doua venire* (f. 287) aparținătoare lui Dosoftei¹).

Puțin mai departe în aceeași colecție o traducere pe care nu o arată academicianul Sobolevskii a lui Dosoftei despre viața lui Onufrie compusă de Ava Pafnutie (f. 310-319). Titlul acestei traduceri este următorul: „*Sfânta viață a prea cuviosului și de Dumnezeu purtătorului părintele Onufrie, compusă de Ava Pafnutie tăcutul în Egipt, (care se prăznuiește la 21 Iunie*²)“.

În sfârșit, în această colecție mai sunt două vieți, traduse de Dosoftei

1) A. I. Sobolevskii, op. cit. pag. 303. Gorskii și Nevostruev, op. cit. pag. 137-138.

2) Gorskii și Nevostruev, op. cit. pag. 138.

din grecește, viața lui Pancratie episcopul Tavromeniiskii și a lui Mihail Malein. Titlul acestor vieți este următorul:

„*Viața și faptele celui întru sfinți părintele nostru Pancratie episcopul Tavromeniiskii dela 9 Iulie*“ (f. 320 manuscrisul din biblioteca sinodală din Moscova No. 446). „*Viața preacuviosului părintelui nostru Mihail Malein din aceeași lună Iulie 12*“ (f. 343 verso¹).

Este posibil ca aceste vieți, destinate pentru anumite zile ale anului să fie în legătură cu „Mineele“ lui Dosoftei, totuși de o cam dată nu putem să ne pronunțăm definitiv în privința aceasta de oare ce și în România „Mineele“ sunt o mare raritate.

În colecția traducerilor lui Dosoftei din bib. Kiev. No. 161 (38) se mai găsește un mic articol despre Sibile (f. 607—614) cu un text paralel: grecesc, latinesc, românesc și slavonesc,

1) Ibidem, pag. 131 A. I. Sobolevskii, op. cit. pag. 327.

folosindu-se pentru toate limbile de caracterele cirilice. Acest articol după primele cuvinte se deosebește de articolele despre Sibile traduse, indicate de academicul A. I. Sobolevskii¹⁾.

În fine, lui Dosoftei îi mai aparține o traducere din limba greacă, necunoscută de Sobolevskii „*Orânduielele sau poruncile sfinților Apostoli*“²⁾. Noi cunoaștem o copie a unui copist anonim dela sfârșitul veacului XVII și începutul celui al XVIII, care se păstrează în biblioteca catedralei sf. Sofia din Kiev No. 232 (61). Pare-se, că această copie s'a făcut de pe vre-o ciornă a lui Dosoftei, fiindcă lipsesc multe capitole. Titlul complet al acestei lucrări a lui Dosoftei și cuprinsul este următorul:

„*Orânduielele sau poruncile sf. Apostoli, tălmăcite din grecește sau elinește dintr'un foarte bun izvor în limba rusă,*

1) Op. cit. pag. 219, 222, 217.

2) Traducătorul posedă 18 clișee fotografice după această lucrare minunat caligrafiată luată încă din 1912.

de mine smeritul Dosoftei, mitropolitul Sucevei în anul 7200, 1693? la Stryj în castel pe lângă sf. Ioan Suceveanul, marele mucenic al lui Hristos. (f. 1).

lată cuprinsul primei cărți ;

1) *Despre corupție ; 2) Despre vorbirea de rău sau vrajbă , 3) despre înfrumusețare și despre păcatul, care izvorăște din aceasta ; 4) despre aceia, că nu se cuvine să imităm pe cei ce trăesc rău, ci fiecare să se ocupe cu lucrul său ; 5) Ce cărți trebuiesc cinstite ; 6) despre depărțarea de cărțile profane ; 7) despre femeia vicleană ; despre supunerea femeii iubitoare de soț și înțeleaptă, bărbatului ; 9) despre bunul trai al femeii cu bărbatul și 10) despre femeia certăreață și limbută.*

Cu toate acestea, traducerea acestei cărți nu-i terminată, numai prima carte este tradusă (4 coale), după aceia copistul a lăsat 14 file goale, probabil, sperând, că va traduce și pe celelalte 9 capitole și le va complecta. Pe filele 18-54 verso s'a înserat „cartea

doua despre episcopi, presviteri și diaconi", dar și aici nu sunt traduse de cât 26 capitole, celelalte capitole sunt lăsate de însuși Dosoftei fără traducere, lucru care se vede dintr'o notă, lipită la f. 35.

Trecând peste patru capitole (26-29) și lăsând pentru ele două file curate (36, 37), copistul dela capitolul 30 continuă cartea 2-a până la fine.

La filele 55-64 „*cartea treia despre văduve*“.

După aceasta :

„*Cartea cincea despre mucenici*“ (f. 70-86).

Cartea șasea despre schisme și eresuri“ (ff. 86-105 îndreptată contra Iudeilor.

„*Cartea șaptea despre trai, mulțumire lui Dumnezeu și imitarea lui Hristos*“, (ff. 108-123).

„*Cartea opta despre daruri, hirotonii și rândueile sau canoanele bisericesti*“ (ff. 123-157). In această carte, capitolul 12 : *Rânduiala lui Iacov Ze-*

vedeu, fratele lui Iacov", este dedicată liturghiei. Dosoftei și aici la expunerea momentului transubstanțierii sf. Daruri observă: „*observă bine săvârșirea transubstanțierii sf. Daruri, cum se săvârșesc prin sf. Duh și se întrupează dela sf. Duh și Maria, sfânta Fecioară ; nu uita, deci, chemarea sfântului Duh*" (f. 137 verso).

La finele cărței găsim din nou un adaos al lui Dosoftei : „*S'a copiat acum de mine, smeritul Dosoftei moldoveanul din izvod grecesc. Anii 7200 Ianuar 1, în orașul Stryj.*" (f. 157 verso).

După aceste cuvinte, găsim o mică însemnare a copistului, pe care am citat-o când am căutat să determinăm locul morței lui Dosoftei.

Ca o caracteristică a personalității lui Dosoftei, dela un om care a auzit mult de Dosoftei dela contemporanii săi, ea nu-i lipsită de interes, pentru care motiv o redăm aici în întregime :

„*Tălmăcitorul acestei sfinte cărți este prea sfințitul Dosoftei, mitropolitul ortodox*

de Suceava. Mulți povestese bine despre el, că nepărăsind moaștele sfântului marelui mucenic al lui Hristos Ioan cel Nou din Suceava, a viețuit pe lângă sfintele lui moaște până la sfârșitul său, trudindu-se în lucrările Domnului spre slava numelui său cel sfânt și spre întărirea evlaviei; cartea aceasta este, deci, o mărturie a sfințelor lui lucrări, și a adormit cu pace în Domnul în Zólkiew, fiind îngropat tot acolo pe lângă moaștele mucenicului, de bună seamă, că și acolo în ceruri va fi părtaș la aceiaș slavă. Pomenește Doamne sufletul robului tău, al prea sfințitului mitropolit Dosoftei, care s'a trudit la această sfântă și dumnezeiască lucrare, și care ne-a descoperit atât de mult marele său talant dumnezeesc la lucrul mântuitor pentru noi, ca ceia ce cetim aici să și facem și să înțelegem de acum înainte căile Domnului cele drepte, pe cari mai înainte nu le-am văzut. Dă-i deci, în cereasca ta împărăție veșnică odihnă cu sfinții și prin sfintele lui rugăciuni miluește-ne și pre noi ca un bun și de oameni iubitor" (f. 158 verso).

Această traducere, fără îndoială, a fost copiată în Rusia de pe vre-un autograf-ciornă a lui Dosoftei. Este posibil, ca și acest autograf al lui Dosoftei să se păstreze în vre-o bibliotecă, dar noi nu am reușit să-l găsim. Am terminat cercetarea lucrărilor cunoscute ale lui Dosoftei, în legătură cu chestiunile literaturii ruse. Dar, nu ne îndoim, că legăturile lui literare cu Rusia au fost și mai întinse. În adevăr, o simplă enumerare a numeroaselor sale lucrări ne dă temei să credem că într'un așa scurt răspas de timp (1690—1693), ar fi greu cu toată sârguința lui să fi putut să scrie mai mult. Numai manuscrisul-autograf al lui Dosoftei (No. 161 (38) bibl. catedr. Sf. Sofia din Kiev coprinde 750 de file, format mic, scris cu un cursiv mărunț. Ultima dată care se întâlnește în manuscrisele lui Dosoftei este **1 Mai 1693**. Dosoftei a murit, după cum am văzut, la **13 Decembre 1694**, adică cam peste șapte luni și jumătate după calculul

de atunci (anul nou începea la 1 Sept.), după ultima dată, arătată de noi în manuscrisele lui Dosoftei. (manus. bibl. catedr. sf. Sofia din Kiev f. 748). Probabil, că din această vreme, Dosoftei, împovărat de ani și poate și de boale, nu a mai putut să mai scrie, nici să mai traducă. Astfel, că el nu ar fi putut să lase mai multe lucrări după sine în limba slavă, afară de cele arătate de noi mai sus. Altfel stă lucrul cu corespondența lui și legăturile sale cu învățații din Kiev și Moscova, cari fără îndoială au existat.

A. I. Iațimirskii într'una din cercetările sale numește pe Dosoftei prieten al lui Simeon Poloțkii și al sf. Dimitrie dela Rostov,¹⁾ de și nu avem date spre a confirma aceasta; în nici una

1) A. I. Iațimirskii: „Din istoria literaturii slave în Moldova și Valahia“. S. Petersburg, 1906, pag. 56, și V. A. Cheltueală: „Cursul de istoria literaturii ruse“ partea I, cartea II. pp. 899—897, Dimitrie dela Rostov 1651—1709 (N. Tr).

din scrisorile lui Dosoftei, cunoscute nouă, trimese la Kiev sau Moscova, nu întâlnim numele acestor doi bărbați ai literaturii ruse. Este adevărat, că aceste legături se explică prin oare cari interese literare generale (Simeon Poloțkii a compus o psaltire rimată, Dimitrie dela Rostov a lucrat Mineele), putem însă, să ne îndoim de legătura lor apropiată. Prietenia mitropolitului de Kiev, Varlaam Iasinskii cu Dosoftei pentru noi este fără îndoială. Dar, cu părere de rău, nici una din scrisorile lui Varlaam către Dosoftei nu ne este cunoscută, și nu știm dacă aceste scrisori s'au păstrat. Invățații români trimiși la sfârșitul veacului trecut de Academia română în Polonia cu misiunea de a cerceta în arhivele Lembergului și Zólkiewului actele Mitropolitului, duse de Dosoftei din Moldova, nu au dat nici un rezultat hotărâtor: nu numai că n'au găsit aceste documente importante, dar n'au dat nici peste scrisorile lui Dosoftei, probabil,

că ele nu s'au păstrat.¹⁾ Aceste scrisori, însă, au pentru noi o mare importanță: ele ne-ar arăta, ce rol a jucat Varlaam Iasinskii în activitatea de traducere a lui Dosoftei, ce parte a avut în alegerea unora sau altor lucrări, ele ar limpezi, de asemenea, și rolul lui Dosoftei în chestia deslegării transubstanțierii sfintelor Daruri la Kiev.

CAPITOLUL XI

Observațiuni asupra limbii traducerilor lui Dosoftei.

Să ne oprim puțin asupra limbii traducerilor lui Dosoftei, traduceri făcute în aceea limbă slavonească, în care scria cărțile pe care le trimetea la Moscova și la Kiev. Am spus mai sus, că Dosoftei era un admirabil cu-

2) Analele Academiei române, vol. VIII. I pp 129—130. V. A. Ureche: „Asupra misiunii pentru cercetarea documentelor, duse de mitropolitul Dosoftei în Polonia. Vezi și A. I. Iaținskii: „Manuscrisele slave și ruse din bibliotecile românești“. S. Petersburg, 1906, pag. 225.

născător al câtorva limbi, era un poliglot al vremii sale, cum puțini se întâlneau în Rusia chieveană din secolul al XVII-lea. Această știință se întrezărește în traduceri făcute în limba română, al cărui spirit și construcție și-a însușit-o pe deplin, ea se simte și în cunoștința limbii slavono-bisericești pe care o stăpânea de o potrivă ca și pe cea românească. Această împrejurare este tocmai o piedică mare în determinarea originii lui¹⁾.

Dosoftei deosebește bine limba slavono-bisericească cărturărească de cea obișnuită în discuție, deosebește limba oficială sud-rusă de limba nordic-rusă. Aceasta se întvede limpede în scrisorile și traduceri sale. Scrisorile lui Dosoftei către mitropolitul Kievului Varlaam Iasinskii ca și notele de pe marginele manuscriselor trimise de el la Kiev, sunt scrise în limba tipică ucraină a veacului al XVII-lea. Aici, înainte de toate, ne izbește ma-

1) Suplimentul ce se va publica de autor în curând va deslega și această chestiune (N. Tr.)

rele număr de polonizme. Aceste polonizme se simt nu numai în lexica lui Dosoftei, ci și în construcția frazelor lui, precum și în sintaxa limbii scrisorilor lui. Să confirmăm acest lucru prin câteva exemple, folosindu-ne mai cu seamă, de manuscrisul bibliotecii catedralei Sf. Sofia din Kiev No. 161 (38) „*ale*“ (f. 439 verso); „*barzo*“ (f. 527); „*barzo dywnaia*“, (f. 600); „*vasmoștie*“, (f. 182, 265, 514); „*veja*“ (f. 439); „*drucu*“ (f. 182); „*zvi-clii*“ (f. 600); „*crolevscom*“ (f. 580); „*custodiea*“ (f. 589); „*letera*“ (f. 182); „*ofierovatisea*“ (f. 712); „*ofierovanna*“ (f. 727); „*prez grajdani*“ (f. 263); „*pretulmaciv*“ (f. 514); „*treba*“ (f. 584); „*trelegator*“ (f. 35); acesta din urmă din manuscrisul bibl. catedralei sf. Sofia din Kiev No. 232 (61), f. 35.

Din particularitățile fonetice ale limbii scrisorilor lui Dosoftei, cea mai caracteristică este trecerea lui *B* în *y*, particularitate puternic răspândită în limbile: ucraină și bielorusă, dar cunoscută și monumentelor din Pscov

și Novgorod. Aducem câteva exemple:
 „*pisan y Striiu y zamcu*“ (ff. 527, 712,
 723, 748),

„*y gradie striiscom y domu cro-
 levscom y zamcu*“ (f. 589),

„*y biblioteți*“ (f. 600).

Această particularitate a limbei lui Dosoftei se întâlnește și în scrisorile lui, trimise la Moscova în care se si-
 lește să păstreze, dacă ne putem ex-
 prima astfel, „stilul moscovit“. Astfel,
 în aceste scrisori întâlnim:

„*y velicom oscudenii*“ (scrisoarea că-
 tre patr. Ioachim din 20 Aug. 1683).

„*y Livovi*“ (ibidem), „*y gradie Striiu*“
 (scrisoarea lui Dosoftei către țarii Ioan
 și Petru din 23 Noembrie 1688), „*y
 oltari*“ (ibidem).

Intre alte particularități mai puțin
 importante ale limbei lui Dosoftei se
 poate semna *apropierea lui* ■ și ■,
 particularitate, care a adus cu sine
 coincidența acestor sunete în limba
 ucraină într'un sunet „mediu ■“. Exem-
 ple „*necestiv■t*“ (f. 733) și „*razlicin■h*“
 (ibidem).

Mai departe se poate indica rari cazuri de schimbare a lui *e* în *o* după consoanele moi. Exemple : „izeavleaiușceoi“ (f. 514); „scvernieișoi“ (f. 733) și „mnogolietnoe“ (f. 514).

În rând cu acestea găsim : „gorșei“ (f. 733); „nașego“ și „vașego“ (adesea).

Sunt foarte interesante, deasemenea, cazurile de trecere al grupei generale slavone $tj = шм, ш$ și $ч$, slavon-bisericesc de exemplu : „videačī“ (f. 182); „obnajaču“ (f. 439 verso) și „maiču“ (f. 514).

Numărul exemplelor s'ar putea înmulți. Din particularitățile morfologice, cari dezvăluiesc știința lui Dosoftei de limba ucraină, arătăm câteva cazuri de terminare a gen. sing. în *y* a temelor în *a* (sub influența temelor în *z*), de exemplu : „do drucy“ (f. 182); terminația dat. sing. a aceluiaș teme în $єн$ și $овн$: „s(vea)t(i)telєн“ (ff. 529 bis, 712), și „patriarhєн“ (f. 182).

Am putea să arătăm încă un șir de particularități ale limbei lui Dosoftei,

cari îl caracterizează ca pe un bun cunoscător al limbei ucraine, dar nu ne punem ca scop special studierea limbei lui Dosoftei. În scrisorile lui, trimise la Moscova sunt mult mai puține ucrainisme, se vede, că le evita, dar uneori se întâlnesc când și când și aici. Nu ne vom opri mult asupra lor, ci vom face numai niște fugitive observațiuni asupra traducerilor lui Dosoftei.

Traducerile lui Dosoftei sunt scrise în limba slavonă bisericească. El însuși recunoaște aceasta, deosebește această limbă de limba sud-rusă, vorbită în care a scris scrisorile sale pentru Kiev.

Astfel, pe f. 617 a manus. bibl. cat. sf. Sofia No. 161 (38) el zice, că a tradus „iz grețca“ „na slovenscoe“, la f. 182 acelaș manuscris, el roagă pe Varlaam Iasinskii să corecteze „nariicii slavenskii“. Dar aceasta nu-i limba veche-slavonă, ci cea ruso-slavonă bisericească. Dosoftei a scris pentru Ruși. Iată pentru ce nu rar indentifică limba

rusă cu cea slavonă. Astfel în manus. No. 232(61) bibl. cat. sf. Sofia, Kiev găsim: „*ot grecesca ili ellinsca eazâca prevedeni... na ruscâi eazâc*“ în manus. No. 161(38) din aceeaș bibliotecă „*iz ellinsca na ruskâi*“ (f. 527). Limba traducerilor lui Dosoftei este limbă simplă accesibilă maselor largi. Dacă comparăm limba traducerilor lui cu limba scriitorilor sud-ruși din veacul al XVII-lea, o limbă capricioasă, artificială, imediat se aruncă în ochi limpezimea și simplitatea limbei lui Dosoftei. Limba lui este și mai superioară decât limba cărturarilor Rusiei moscovite de la sfârșitul veacului al XVII-lea, decât a fraților Lihudi și a starețului Eftimie. Dar, deși Dosoftei în traduceri sale evită ucranismele totuși ele se mai întâlnesc deși mai rar. De exemplu:

„*cto camiene e(sti) i osnovanie pitaimosea s(vea)t(a)go h(risto)va ap(os-to)la petra*“ (f. 592 verso), „*scazuem vam, eaco sât sii*“ (ibidem); „*imât poceatki*“ (f. 333); „*pravilah abo ca-*

nonah" (f. 126) manus Kiev. No. 232 (61); „custodiea“ (articolul despre transubstanțiere, manus. No. 161 (38) (f. 589), dar alături avem „strajem“.

Dar, totuși, cum am vorbit, Dosoftei a scris în limba slavonă. Slavonismele se observă la Dosoftei nu numai în construcția gramaticală a frazei lui, ci și în ortografia lui. Naza-
lele sunt întrebuițate de Dosoftei mai mult sau mai puțin consecvent în locul sunetelor vechi-slavonești κ și λ , de exemplu: „prebâva κ șc κ “ (f. 658 verso, manus. No. 161 (38); „neprevratn κ “ (ibidem).

Dar adesea în locul sunetului κ la Dosoftei stă ς , de ex: „prinoș ς șcea-go“ (f. 398 verso); „Viersiu“ (f. 399); „Liub λ șci ne hot λ șcih ego liubiti“ (515); în rând cu acestea este scris și „p τ atago“ (f. 588 verso); „tazâc“ f. 592.

Mutul α se pune de Dosoftei mai des în unirea cu *lichidele* λ și ρ și

în prepozițiile-prefixe. Ex: „crzvi“ (f. 588 verso); „isplzneniiu“ (f. 659); „gzrdosti... gzrdim bo“ (f. 656); dar un asemenea scris la Dosoftei se întâlnește rar; mai des întâlnim: „crovi“ (f. 589 verso), „polnâi“ (adesea) în prefixe mutul tare se întâlnește foarte des; ex.: „szderjitelknâ“ (f. 588); „szzdavâi“ (ibidem) „sztvori„ (ibidem); „szverşeniu“ (ibidem); „vzshoşcet“ (ibidem).

Mutul moale ь la Dosoftei se întâlnește numai la finele cuvintelor și se întrebuintează pentru înmoerea consoanei precedente; ex: „denь“ (f. 588) „noşchь“ (ibidem). Foarte rar se întâlnește mutul ь în mijlocul cuvintelor, cum de ex: „dolj stvuem“ (f. 515). Uneori, dacă nu o socotim ca o trecere cu vederea, Dosoftei pune în locul mutului moale ь pe cel tare ж de ex: „pъrvâi“ (f. 650 verso).

Particularități în întrebuintarea părților de cuvânt la Dosoftei sunt foarte puține; Dosoftei după cum se vede,

cunoștea bine gramatica slavonă și pentru aceasta greșelile, cari se întâlnesc la el se pot socoti ca greșeli, sau că aceste greșeli pot fi explicate prin sânguința lui Dosoftei spre o mai mare exactitate în traducere, spre o justă redare a originalului. De ex: într'un caz întâlnim la Dosoftei o concordare a determinațiunei cu substantivul: „*siŭe bo i blagoudobnieișâi vamje i in(i)m bratiam slovo bădet neghi i poleznieișee*“. Pe marginile manuscrisului (manus. bibl. cat. sf. Sofia, Kiev No. 161 (38) f. 1 verso) Dosoftei dă explicarea acestei greșeli: „*o lógos masculina slovo neutrum i bl(a)goudobnieișee*“ (ibidem).

Gen. sing. al substantivelor la Dosoftei se întrebuițează just, în general, ca în slavona veche; de ex: „*B(og)a i cel(ovie)ca*“ (f. 589); „*otvaleniam camene*“ (f. 589 verso); dar uneori, se vede, că adie influența altor cuvinte: „*tiela i crove*“ (f. 591 verso) gen. sing. „*sâna*“, în locul obișnuitului „*sânoy*“.

Uneori întâlnim la Dosoitei la temele în *a* formele vechi-ruse: „*zacealo taink*“ (f. 590 verso); „*dom molitvk*“ (f. 672). În întrebuințarea celorlalte cazuri nu se observă la Dosoitei depărțări mari de gramatică; mai adesea se întâlnesc greșeli obișnuite, cari se explică prin amestecarea temelor substantivele, cum sunt terminațiunile îndativ la temele în *o*, *orkh* și *erh*; vocat. sing. în *e* „roditele cead naca-zuite“ (f. 651). Dosoitei întrebuințează și dualul: de ex: „*cito taco sätvoril esi nama ceado, se ot(e)t tvoi i az boleășcea iscahova tebe*“ (f. 589); „*i ta ne razumiesta gl(agol)a*“ (f. 589).

Întrebuințarea verbelor la Dosoitei este deasemenea regulată; adesea se întrebuințează formele trecutului: de ex: „*sobliudaașe*“ (f. 584); „*prespievaașe*“ (*ibid.*).

Pronumele *cx* se întrebuințează de Dosoitei mai adesea după verb în legătură cu el: „*m(o)leașcihtisea*“ (f. 591); „*i m(o)limsea*“ (*ibid.*), dar uneori

și „*tebie sea m(o)lim i tebie sea mili-dieem*“ (f. 591).

Nu este nevoie să ne oprim amănunțit asupra particularităților limbei traducerilor lui Dosoftei. La el se întâlnesc greșeli, dar aceste greșeli nu strică limpezimei expunerii lui, nu întunecă ideea traducerilor lui, cum vedem la traducătorii din limba greacă ai Rusiei moscovite dela sfârșitul veacului al XVII-lea¹). Am văzut, că toate traducerile lui Dosoftei în limba slavonă au fost făcute din grecește, majoritatea traducerilor lui au un cuprins polemic, în parte dogmatic, de ritual; o parte însemnată din ele sunt traduceri din lucrările sfinților părinți. Prin urmare, Dosoftei în literatura rusă ocupă un modest loc printre reprezentanții învățătorei grecești din Moscova, cum era Epifanie Slavinețkii²), elevul

1. A. I. Sobolevskii, op, cit. pag. 289.

2. Vezi V. A. Cheltoiială „Cursul de istoria literaturii ruse“ pp. 868—870. Epifanie Slavinețkii + 1675. (Nota Tr.).

lui, monahul Eftimie din mănăstirea „Ciudov“, frații Lihudi¹⁾ și alții. Influența grecească în literatura rusă din a doua jumătate al veacului al XVII-lea a fost puțin simțită la ceea ce era cunoscut²⁾, în sfârșit limba acestor traduceri „nu era tocmai greu de înțeles“. Tocmai prin aceasta lucrările lui Dosoftei ies mai limpede în relief întrucât ele eșeu din mâna unui bun cunoscător al originalelor grecești, care stăpânea comparativ mai bine limba slavonă. Am văzut, că unele traduceri la care s'a trudit Dosoftei au fost făcute în acelaș timp și în Moscova. Această coincidență nu este o simplă întâmplare, ci ne dovedește, că Dosoftei a ghicit îndată acel curent, și acele cerințe, cari stăpâneau în aceea vreme în literatură rusă. Lucrările lui Dosoftei n'au fost tipărite, lucru pentru care nu odată a rugat pe acei cărora le

1. P. Znamenskii: „Manual de istoria bisericeii ruse“ p. 307. 8. (N. Tr.).

2. A. I. Sobolevskii. op. cit. pag. 28².

scria manuscrisele sale. Lucrul acesta s'a întâmplat probabil, nu pentru aceleaș cauze, pentru care nu au fost tipărite lucrările reprezentanților învățături grecești din Moscova¹), ci mai degrabă pentru că, Dosoftei, trăind departe de Moscova nu a putut să aibă acolo așa tari prieteni, cari ar fi putut să dea concursul acestor tipăriri a lucrărilor lui. Aceste manuscrise în majoritatea cazurilor au ajuns până la noi numai în autografe, dar acesta era canonul marilor reforme, când viața prezenta noi chestiuni, când societatea rusă era stăpânită de alte interese.

Lucrările lui Dosoftei au jucat un mare rol la Kiev. Cunoștința limbei grecești la Kiev prin vremea aceasta era o mare raritate. Moscova cerea hotărâtor să se răspundă la câteva întrebări dogmatice și liturgice. Toate scrierile scriitorilor de sud-vest ai secolului al XVII-lea conțineau în ele

1. Ibidem. op. cit. pg. 289.

o interpretare greșită a acestor chestiuni. Iată pentru ce învățații chieveni, citând odată aceste lucrări au supărat pe Ioachim; la a doua cerere a lui Ioachim de a se pronunța asupra acestei chestiuni, Varlaam Iasinskii s'a adresat pentru lămurire mitropolitului Dosoftei, autoritate care în chestiuni de dogmatică și liturgică sta în afară de orice bănuială. Admirabilul cunoscător al sf. Scripturi, care a tradus și editat în viața sa nu o carte, bine cunoscător al literaturii grecești, în fine, cel ce a trecut practic slujba bisericească, Dosoftei în adevăr a răspândit îndoelile învățaților chieveni. Aceasta a făcut-o numai el, care s'a ocupat cu traducerea lucrării liturgice a lui Gherman dela Constantinopole, a lucrărilor lui Simeon dela Salonic, și cu compunerea unui articol de liturgică. Pentru aceasta, însemnătatea lui Dosoftei în deslegarea chestiunii despre transubstanțiere, fără îndoială, este destul de mare. Figura lui Dosoftei răsare într'o

lumină și mai atrăgătoare înaintea noastră, prin faptul, că aceste traduceri făcute în folosul ortodoxiei, s'au făcut de el, când se găsea în robie la aceia contra cărora au fost îndreptate aceste lucrări. În adevăr, figura lui Dosoftei se desemnează clar pentru numeroșii cărturari ai veacului al XVII nu numai ai Moldovei, ci și ai Rusiei, ea izbește ochiul prin înaltele sale calități.

La început, poate, vreun sânguitor ucenic al vreunei școale „bratscaia“, care se gândea la sihăstrie, și era atras de poezia creștinismului, după aceia un modest monah muncitor, cuprins de râvnă pentru complectarea educației sale... Aceste calități îl scot în evidență de vreme din mediul înconjurător, el devine episcop, realizând acel înalt ideal monahal, care l-a legănat în anii tineri. Schimnicia el o înțelegea în cel mai înalt și nobil sens al cuvântului, el o înțelegea ca lucru pe terenul cărturăresc pentru lumina-rea masselor populare. Iată pentru ce

el se ocupă în acest timp cu traducerea de cărți ale sf. Scripturi în limba română. Intrupând în sine, probabil, și adâncul sentiment al frumosului, Dosoftei se apucă de o mare lucrare, de compunerea psaltirei în versuri. În fine, el ocupă un înalt post de mitropolit al Moldovei și aici în toată largimea se desfășoară activitatea sa culturală printre Români, interesându-se în același timp și de situația politică a lor. Dar împrejurările se schimbă, Dosoftei devine captiv al regelui polon. Și aici el dezvoltă o neobișnuită statornicie morală. În secolul renegării, al lipsei de convingeri tari morale, Dosoftei ar fi putut trece la *unie* și prin aceasta ar fi putut să-și asigure situația sa și prin aceste să se scape de nenorocita situație contra căreia se plânge de atâtea ori. Dar, se pare, că nenorocirile, i-au călit și mai mult puterile lui morale; înjosit, batjocorit și fără înalta sa situație, el în liniștea chiliei sale, gândind la întoarcerea sa

în Moldova, se apucă cu o mare energie de lucru „în folosul ortodoxiei”, ne temându-se de dușmanii săi. Cu atât mai simpatică răsare figura lui în relief, cu cât el privește la lucrările sale ca la o „*ascultare*”, și din simțul de modestie și „*smerenie*”, el nicăeri nu amintește despre sine, despre origina sa, sau despre educația sa. Acesta-i un anonim și modest lucrător cărturar, pe care numai vechea literatură îi cunoaște. Și nu de geaba amintirea despre persoana sa, tradiția despre el a trăit printre contemporanii și copistul anonim redă exact despre el mărturiile celor din vremea lui: „*mulți povestesc bine despre el*”.

CAPITOLUL XII.

Particularitățile tipăriturilor mitropolitului Dosoftei în Polonia și Moldova.

Asupra tipăririi lucrărilor mitr. Dosoftei, începute la Uniev și sfârșite în Iași Moldovei, vom vorbi în linii ge-

nerale. Toate cărțile editate de Dosoftei sunt înfrumusețate cu pagini de titlu pe care nu rar sunt înfățișate momente din viața pământească a Mântuitorului, Maicei Domnului și uneori și a sfinților¹⁾.

Aceste gravuri, sunt mărginite cu ornamentație mai des din domeniul plantelor de cât din cel geometric cu o caracteristică specială în stil „renaissance“. În însăși textul, mai cu seamă, la începutul capitolelor, uneori se întâlnesc mici gravuri. Pe versul filelor de titlu Dosoftei de obicei pune stema Moldovei cu una și aceeași poezie. După aceea urmează dedicația către domnul Moldovei și prefața, adresată cetitorului. Aceste dedicații și prefețe nu se deosebesc prin multă vorbă, cum se observă la cărțile din sud-vestul Rusiei veacului al XVII-lea. Ele sunt mai concise, mai simple în expunere,

1) Un șir de gravuri din cărțile editate de Dosoftei, este reprodus în „Bibliografia“ lui I. Bianu și N. Hodoș. pp. 209, 211, 215, 222, 223, 226, 229, 237, 240, 241 etc.

întocmite pentru un cerc mult mai larg de cetitori. Toate cărțile lui Dosoftei, precum și cărțile eșite până la el, sunt tipărite cu „chirilița“. În întrebuintărea graficeii slave, puțin potrivite pentru limba română, la Dosoftei se observă o anumită consecvență.

Ortografia lui, dacă o comparăm cu cărțile anterioare, este mult mai justă mai statornică și mai conformă cu pronunția românească. Dar totuși neadaptarea chiriliței la limba română se vede la Dosoftei la fiecare pas — el nu-i consecvent în ortografia sa. Astfel, de exemplu, unul și acelaș sunet al limbei românești la Dosoftei se redă prin două semne: românescul *ea* = ж, ѣ „цѣrcѣ“ (cearcă), psaltirea în versuri p. 77). Sunetul românesc modern *ă* la Dosoftei se redă prin sunetul mut tare з, de ex: „пзгѣnzѣжѣ“ (păgânățaiia, ibidem p. 69); dar acelaș sunet se redă la Dosoftei prin *e* și ж de ex: „нăдѣjde“ (nădejde, ibidem p. 222); „lume largѣ“, (lume largă,

ibidem p. 153) Nazalul slavon ъ în limba lui Dosoftei redă pe i și \hat{a} de ex: „z \hat{a} le“ (zile, ibid. p. 129); „păg \hat{a} nii“ (ibid).

Dosoftei întrebuintează nejust și neconsecvent nazalul ѣ , de ex: „c \hat{e} nd“, (când, ibidem p. 356).

La finele cuvintelor, cari se termină în consoană, în locul lui ъ stă ь ; de ex: „făcut ь “ (făcut ibidem, p. 357); „domnul ь “ (domnul, ibid. p. 356). În ceiace privește limba traducerilor lui, ne izbește bogăția de cuvinte slavone. Aceasta se simte atât în laturea materială lexicală a limbei lui Dosoftei, cât și în construcția frazei lui. În comparație însă cu predecesorii săi traducători din slavonește el este mai simplu, mai clar.

O însemnată parte din traduceri sale sunt făcute din limba greacă și pentru aceasta el nu a putut să introducă în traducerea sa cuvinte și expresiuni întregi cum au făcut traducătorii din limba slavă. El s'a fo-

losit în traduceri sale de limba română simplă, populară, și dacă traduceri sale se întâlnesc multe cuvinte slave, majoritatea lor sunt luate din limba vie românească și numai o mică parte este introdusă de el însuși. În traduceri lui se întâlnesc alături cu cuvintele adevărate românești de rădăcină latină, și cuvinte curat slave. De ex: „concenească“ (psal. în versuri p. 175, 181); „milostivire“ (ibid. p. 183); „proslăvească“ (ibid p 176); „vlagă“, (ibidem p. 189); „tlăcovanie“, (ibid. p. 440); „izbăvire“, (ibid. p. 183) etc. Uneori anumite cuvinte românești cunoscute lui Dosoftei, sunt înlocuite de el cu cuvinte slave, cu care împrejurare aplică terminațiile celor din urmă limbei române. Aproape toate aceste cuvinte trăesc și până acum în limba populară română, ele s’au introdus treptat, mulțumită legăturilor culturale ale Românilor cu popoarele slave. Limba lui Dosoftei este acea limbă românească bisericească,

simplă și accesibilă tuturor maselor largi ale poporului, frumoasă și mlădiaoasă, elaborată de veacuri, pe care știința actuală românească o apără contra prefacerei artificiale¹).

Făcând concluzia activității cărturărești a lui Dosoftei în Moldova trebuie să semnalăm, că Dosoftei este unul dintre cei dintâi, care a realizat vechea idee a celor mai de seamă muncitori români pe tărâmul cărții cu privire la introducerea limbei românești în întrebuițarea bisericească a poporului român. Noi am văzut, că până la Dosoftei s'a tradus în limba română nu o singură lucrare, dar toate aceste lucrări, religioase după caracterul lor, nu se atingeau de rânduiala bisericească, de ritual. Acestea erau cărți cu caracter religios-instructiv, cărți destinate pentru citire. Sfera activității lui Dosoftei, cum am văzut,

1. Vezi articolul lui I. N. Lahovary în revista „Convorbiri literare“ pe 1911 No. 1, 2, 3, 4: „Cum s'a stricat limba românească“.

se mărginește, de asemenea, la literatura religioasă; unica lucrare profană a lui Dosoftei este hronologia lui versificată a domnilor Moldovei. Dar printre aceste cărți religioase iese în relief cărțile, cari trebuiau să arunce de la strană limba slavonă din serviciul bisericeii. Aceasta este „Liturghia“ lui editată în 1679 și 1683 „Molitfelnicul“ din 1681 și „Octoihul“ din 1683. Toate cărțile lui Dosoftei sunt traduceri din limba slavă sau greacă; el nu a lăsat după sine lucrări originale, dacă nu avem în vedere Hronologia lui versificată, „prefețele“ și „dedicațiile“ din edițiile sale, câteva versuri și comentarii destul de întinse la psaltirea în versuri. Opera lui originală, compusă în spirit occidental este Psaltirea în versuri. Lucrările lui Dosoftei sunt un viu monument al luptei Românilor pentru independența lor culturalo-națională, pentru limba lor; lucrările lui ne arată cât de mult a trăit cultura slavonă la Români și cum a cedat lo-

cul său culturai naționale românești și limbei românești. Tot de odată traduceriile lui Dosoftei sunt cel mai bun și sigur izvor după care putem urmări treptata furișare a elementelor slave în limba românească literară bisericească și populară.

Concluziile noastre se reduc la următoarele:

1. Mișcarea, izbucnită printre Români, în secolul al XVI-lea sub influența curentelor culturalo-religioase din apusul Europei, în folosul limbii naționale nu a fost adâncă: ea s'a atins numai de o neînsemnată parte a societății și s'a exprimat în editarea unui șir de cărți din sf. Scriptură pentru citirea creștinului. Stăpânirea culturii slavone nu s'a clătinat prin această mișcare.

2. Mișcarea culturalo-națională, renăscută în timpul domnilor Matei Basarab și Vasile Lupu după caracterul și conținutul său s'a deosebit puțin de cea anterioară: ea a întărit numai conștiința necesității de a avea cărți cu cuprins religios în limba română, deși în acest period nu s'a tradus în românește nici-o carte de slujbă bisericască. Cultura slavonă continua să se mențină, deși se dezvoltă deja sub influența, mai cu seamă, a culturii rusești dela Kiew.

3. Realizarea ideii despre necesitatea de a săvârși serviciul religios în limba religioasă în limba națională aparține mitropoli-

tului Dosoftei; el editează un șir de cărți, care avea ca scop să introducă această idee în viață. În legătură cu activitatea lui Dosoftei în Moldova stă strâmtorarea limbii slavone din serviciul religios al Românilor, și împreună cu aceasta decăderea culturii slavonești printre Români.

4. Dosoftei nu a fost niciodată episcop sau mitropolit de Azov, el nu a fost nici în Moscova, ci s'a ocupat cu traducerea de cărți în slavonește în Polonia, unde a fost dus cu sila de regele polon. El a murit aici în 1694.

- 5. Activitatea lui Dosoftei ca traducător în slavonește este strâns legată cu acele curente literare și chestiuni religioase, ridicate în Moscova.

6. Traducerea lucrărilor lui Simeon al Salonicului, care se păstrează în biblioteca sinodală din Moscova în manuscrisul No. 727 aparține lui Dosoftei, iar nu monahului Eftimie din mănăstirea „Ciudov“, cum confirmă Gorskii și Nevoetruiev și după ei și academicianul A. I. Sokolevskii.

7. Dosoftei a jucat un mare rol la Kiev în chestia deslegării discuțiilor liturgice și în particular a chestiunii transubstanțierii sf. Daruri; el nu numai că traduce lucrările privitoare la această chestiune, ci și compune un articol de compilație despre timpul transubstanțierii sf. Daruri.

CUPRINSUL

Pag.

- Prefața traducătorului*
- Scurtă privire asupra limbei la Români. (Condițiile culturalo-istorice ale dezvoltării națiunii românești. Cultura slavă la Români și limba română).* 1—11
- I. *Primele începuturi de limbă românească scrisă. (Vechile monumente literale în limba română. Mișcarea husită în Apus și primele traduceri în limba română. Caracteristica mișcării intelectuale printre Români, provocată de curentele religioase din Europa apuseană* 11—22
- II. *Inceputurile de tipărituri românești. Tipăriturile lui Coresi. Apariția tipografiei în teritoriile românești. Protestantismul european din apus și noile traduceri în limba română. Tipografia din Brașov și activitatea lui Coresi. Edițiile tipografiei din Brașov.* 23—36
- III. *Tipăriturile sporadice de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui al XVII-lea în legătura lor cu cele din Rusia de sud-vest. (Epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Mișcarea intelectuală din această epocă în Muntenia. Legăturile culturale cu Ucraina și Rusia moscovită. Editurile muntene din timpul lui Matei Basarab și tipografia din Câmpulung, mănăstirea Govora și Târgoviște* 36—52
- IV. *Marea activitate literară din prima jumătate a secolului al XVII-lea și influența Rusiei de sud-vest asupra ei. (Mișcarea intelectuală în Moldova în timpul lui Vasile Lupu. Legătura cu Rusia. Tipografia din Iași și edițiile ei. Caracteristica mișcării intelectuale printre Români în epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu* 52—65

- V. *Caracteristica mitropolitului Dosoftei și literatura despre el. Când s'a născut și de ce origină este. Unde a învățat. Știri despre activitatea lui până la mitropoliat. Prima adresare către Moscova.* 65—86
- VI. *Legăturile lui Dosoftei cu patriarhul Ioachim și călătoria lui la Kiev. Chestia despre ducerea lui în Polonia. Legăturile lui cu țarii și ierarhi ruși în timpul șederei lui în Polonia.* 93-103
- VII. *Chestiunea timpului și locul morței mitropolitului Dosoftei. Versiunea, că Dosoftei a fost episcop de Azov.* 103-110
- VIII. *Activitatea cărturărească a lui Dosoftei în Moldova. Psaltirea în versiuni. Traducerile și editurile lui în Moldova.* 111-141
- IX. *Activitatea lui Dosoftei pe terenul literaturii ruse. Curente intelectuale de la sfârșitul secolului al XVII-lea în Ucraina și Rusia moscovită. Legătura activității lui Dosoftei cu aceste curente. Traducerile lui Dosoftei din grecește în limba slavo-română. Traducerile lucrărilor lui Simeon de la Salonic; còpiile traducerei lui Dosoftei. Traducerea celor 12 epistole ale Sf. Ignatie Purtătorul de Dumnezeu și còpiile acestei traduceri. Relațiunile lui Dosoftei față de discuțiile dogmatico-liturgice a Rusiei chievene și moscovite.* 141-166
- X. *Lucrările lui Dosoftei în legătură cu chestia despre timpul transubstanțierii Sf. Daruri: Traducerea „Istoriei bisericesti și a vedeniei tainice“ a lui Gherman, arhiep. Constantinopolului. Articolul compilativ al lui Dosoftei asupra chestiei „transubstanțierii Sf. Daruri,“ și còpiile lui. Alte traduceri ale lui Dosoftei, 35 cuvinte ale Sf. Ioan Gură de Aur, 2 cuvinte ale lui Efreim Sirul; viața lui*

- Onufrie, Pancratie Tavromeiniiskii și ale lui Mihail Malein; articolul despre Sibile; „Pravilele sau poruncile sf. Apostoli“. . . . 198-206
- XI. *Observațiuni asupra limbei traducerilor lui Dosoftei*: Caracteristica activității lui Dosoftei în legătură cu literatura rusă și reprezentanții culturii ruse de la sfârșitul sec. al XVII-lea 206-213
- XII. *Observațiuni asupra limbei traducerilor tipărite de Dosoftei în Moldova și Polonia și caracteristica generală a activității lui cărturărești în Moldova. Concluzii*. . . . 215-216

ALTE SCRIERI ALE ACELUIAȘ AUTOR IN RUSEȘTE.

- 1) *Legendele românești despre Maica Domnului*, în „Etnograficescoe obozrienie“, 1911, No. 3—4, (cartea XC—XCI).
- 2) *Mitul despre paianjen în legenda Maicei Domnului*, în „Zapiski neofilologhicescago obșcestva pri Imperatorscom S. Peterburgskom Universitetie“ fascicula VI. S. Peterburg, 1912.
- 3) *Dare de seamă asupra studiilor făcute în bibliotecile S. Petersburgului*, [Prescripțiile ruse vechi igienice. Fragmente de instrucțiuni asupra lăsării de sânge din „Lunnic“]. „Dare de seamă despre excursia seminarului de filologie, făcută la S. Petersburg sub conducerea prof. V. N. Pereț, Kiev, 1912.
- 4) *Dare de seamă asupra studiilor, făcute în bibliotecile Moscovei*. Izvoarele pentru biografia mitropolitului Dosoftei de Suceava. Dicționarul slavono-român al Societății de istorie și antichități ruse. „Dare de seamă asupra ex-

- cursiei seminarului de filologie rusă, făcută la Moscova, sub conducerea prof. V. N. Pereț, Kiev, 1912.
- 5) *Contribuții la chestiunea prescripțiilor igienice în literatura rusă veche*, „Jurnal Ministerstva narodnago prosvieșceniea“, Ianuar 1913.
 - 6) *Dicționarul slavono-român* din biblioteca societății de istorie și anticități ruse din Moscova, No. 240: „Russkii filologhiceskii viestnic“, 1914, cartea 1.
 - 7) *Silviu Dragomir*: Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII. *Recenzie*, „Russkii filologhiceskii viestnic“, 1914, cartea 2-a.
 - 8) *Contribuții la istoria literaturii școlaro-pedagogică în Rusia moscovită din veacul XVII-lea*, „Jurnal Ministerstva narodnago prosvieșceniea“.
 - 9) *Descrierea manuscriselor din Muzeul central din Volânia*, „Trudă obșcestva izsledovatelei Volâni“.
 - 10) *Dosoftei, mitropolitul Sucevei și activitatea lui cărturărească*, [Contribuție la istoria literaturii românești și a legăturilor româno-ruse din veacul al XVII-lea], Ediția Academiei imperiale ruse de științe, secția pentru limba și literatura rusă Kiev, 1915 (p. VI -173).
 - 11) *Mai multe articole* în ziarele rusești despre Basarabia și școalele ei.

IN ROMANEȘTE

- 12) *O schiță arheologică* cu privire la un oraș vechi din Basarabia.
- 13) *Supliment* relativ la viața și moartea lui Dosoftei, mitropolitul Sucevei.
- 14) *Carte de cetire* pentru școalele primare, alcătuită în 1917, și tipărită în 1918.

